

ОБРАЗОВАНИЕ

**НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ
В МИРЕ**

международный научный электронный журнал

*Выпуск журнала № 46
Часть-8_ Июнь -2024*

OPEN ACCESS

ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ

международный научный электронный журнал

Июнь - 2024 год

ЧАСТЬ - 8

TABIAT TA'LIMIDA KO'P MADANIYATLI ISTIQBOLLARNING AHAMIYATI

*Akzamov V.B. - Ph.D dotsent.
Samarkand davlat universiteti*

Annotatsiya: Maqolala MTT va boshlangich sinf tarbiyalanuvchilariga atrof-muhitni muhofaza qilishni mohiyatini tushintirish bo'yicha ayrim ko'rsatmalar ham beriladi.

Kalit so'zlar: Atrof-muhit, mahalliy bilim, an'anaviy ekologik bilim, biologik xilma-xillik.

Tabiat ta'limi erta bolalik davridagi ta'limning muhim qismidir. Chunki u bolalarga tabiat bilan bog'lanish va atrof-muhitga bo'lgan munosabatni rivojlantirish imkonini beradi. Ammo shuni tan olish kerakki, turli madaniyatlar tabiatga nisbatan turlicha qarashlarga ega bo'lishi mumkin va shuning uchun tabiat ta'limiga ko'p madaniyatli qarashlarni kiritish zarur. Ushbu maqolada biz tabiat ta'limida ko'p madaniyatli istiqbollarning ahamiyati va ularni o'qitish amaliyotimizga qanday kiritishimiz mumkinligini o'rganamiz. Oldingi maqolalarimizda bolalarimizni qanday qilib tabiatga, atrofimizdagi olamga yaqinroq qilish yo'llari ha'qida ma'lumot bergan edik (1,2,3,4).

Birinchi dan, turli madaniyatlarda tabiat bilan bog'liq turli xil e'tiqod va amaliyotlar bo'lishi mumkinligini tan olish muhimdir. Misol uchun, ba'zi madaniyatlar tabiatni muqaddas deb bilishi mumkin, boshqalari esa uni ekspluatatsiya qilinadigan manba sifatida ko'rishlari mumkin. Ko'p madaniyatli istiqbollarni o'z ichiga olgan holda, biz bolalarga bu turli e'tiqod va amaliyotlarni tushunish va qadrlashda yordam bera olamiz va xilma-xillikka hurmatni rivojlantirishimiz mumkin.

Ikkinchi dan, ko'p madaniyatli istiqbollarni o'z ichiga tabiat ta'limining dolzarbligi va samaradorligini oshirishi mumkin. Misol uchun, agar biz bolalarga o'simliklar va hayvonlar haqida o'rgatayotgan bo'lsak, ularning ahamiyati va ahamiyatini ko'rsatish uchun turli madaniyatlardan misollar va hikoyalardan foydalanishimiz mumkin. Bu bolalarda tabiiy dunyoni chuqurroq tushunish va qadrlash, shuningdek, turli madaniyatlarni tushunishga yordam beradi.

Uchinchi dan, ko'p madaniyatli istiqbollarni o'z ichiga ijtimoiy adolat va tenglikni rivojlantirish mumkin. Bolalarga turli nuqtai nazarlarni ochib berish orqali biz ularga turli xil kelib chiqishi bo'lganlar uchun hamdardlik va tushunishni rivojlantirishga yordam bera olamiz. Bu yanada inklyuziv va adolatli sinflar va jamoalarga olib kelishi mumkin.

Xo'sh, tabiat ta'limiga ko'p madaniyatli istiqbollarni qanday kiritishimiz mumkin? Buning usullaridan biri ota-onalar va jamiyat a'zolarini tabiatga oid bilim va tajribalarini baham ko'rishga taklif qilishdir. Shuningdek, bolalarni tabiat haqida o'rgatish uchun turli madaniyatlarga oid kitoblar va hikoyalardan foydalanib, ko'p madaniyatli adabiyot va hikoyalarni o'quv dasturimizga kiritishimiz mumkin. Bundan tashqari, biz bolalarning tabiat bilan turli yo'llar bilan bog'lanishiga yordam berish uchun madaniy artefaktlar, musiqa va san'atdan foydalanishimiz mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, tabiat ta'limiga ko'p madaniyatli istiqbollarni kiritish xilma-xillikka hurmatni rivojlantirish, tabiat ta'limining dolzarbligi va samaradorligini oshirish, ijtimoiy adolat va tenglikni ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega. Turli nuqtai nazarlarni o'zida mujassamlashtirgan holda, biz bolalarda tabiiy dunyo va turli madaniyatlarni chuqurroq tushunish va qadrlashni rivojlantirishga yordam bera olamiz, natijada ularga dunyoning mas'uliyatli va g'amxo'r fuqarolari bo'lishga yordam beramiz.

Mahalliy xalqlar tomonidan tabiatga yaqin bo'lgan avlodlar orqali ishlab chiqilgan bilim. U ko'pincha muayyan joylar va ekotizimlar bilan bog'liq bo'lib, odamlar va tabiat o'rtasidagi munosabatlarni chuqur tushunishni aks ettiradi.

O'qituvchilar sifatida, maktabgacha va boshlangich ta'limdagi bolalar uchun tabiatni tushunishda mahalliy bilimlar va istiqbollarning ahamiyati va ularni tan olish biz uchun muhimdir. Mahalliy bilim va istiqbollarni o'z ichiga olgan holda, biz bolalarga tabiiy dunyoni chuqurroq tushunish va tushunishni rivojlantirishga yordam bera olamiz va odamlar va atrof-muhit o'rtasida yanada barqaror va hurmatli munosabatlarni rivojlantirishimiz mumkin.

Shunday qilib, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun tabiat ta'limiga mahalliy bilim va istiqbollarni kiritish uchun qanday strategiyalar mavjud?

Mahalliy jamoalar bilan hamkorlik qilish: mahalliy aholi bilimlari va istiqbollarni tabiatga oid ta'limga kiritishning birinchi qadami mahalliy jamoalar bilan hamkorlik qilishdir. Bu baham ko'rilyotgan bilim va istiqbollarning to'g'ri va to'g'ri bo'lishini hamda ishlab chiqilayotgan tadbirlar va darslarning madaniy jihatdan sezgir bo'lishini ta'minlashga yordam beradi.

Hikoya va og'zaki an'analardan foydalaning: Mahalliy madaniyatlar ko'pincha bilim va donolikni avloddan-avlodga etkazish uchun hikoya va og'zaki an'analardan foydalanadilar. Bular maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiiy dunyo, odamlar va atrof-muhit o'rtasidagi munosabatlar haqida o'rgatish uchun kuchli vositalar bo'lishi mumkin.

An'anaviy ekologik bilimlarni o'zida mujassamlashtirish lozim.: An'anaviy ekologik bilimlar - bu mahalliy xalqlarning tabiatga yaqin yashash avlodlari orqali rivojlangan bilimlaridir. Bu bilimlar hayvonlarning xulq-atvori va yashash joylari, turli o'simliklardan foydalanish va tabiiy dunyoning turli elementlari o'rtasidagi

munosabatlar haqidagi ma'lumotlarni o'z ichiga olishi mumkin. An'anaviy ekologik bilimlarni maktabgacha yoshdagi va boshlangich ta'limdagi bolalar uchun tabiatga oid ta'limga kiritish orqali biz ularga tabiiy dunyoni, inson va atrof-muhit o'rtasidagi munosabatlarni chuqurroq tushunishga yordam bera olamiz.

Mahalliy tillar va atamalardan foydalaning: Mahalliy tillar va atamalardan foydalanish tabiatni o'qitishda mahalliy bilim va istiqbollarning ahamiyatini mustahkamlashga yordam beradi. Shuningdek, u ko'pincha yo'qolib ketish xavfi ostida bo'lgan mahalliy tillarni saqlash va targ'ib qilishga yordam beradi.

Mahalliy madaniyat va amaliyotlarni hurmat qiling: Mahalliy bilim va istiqbollarni tabiatga oid ta'limga kiritishda buni hurmat va madaniy jihatdan mos ravishda qilish muhimdir. Bu mahalliy madaniyat va urf-odatlarini hurmat qilish, mahalliy bilim va istiqbollarni o'zlashtirish yoki noto'g'ri talqin qilishdan qochishni o'z ichiga oladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, maktabgacha yoshdagi va boshlangich ta'limdagi bolalar uchun tabiatni o'rganishga mahalliy bilim va istiqbollarni kiritish tabiiy dunyoni chuqurroq tushunish va rivojlantirishga yordam beradi. Mahalliy jamoalar bilan hamkorlik qilish, hikoya qilish va og'zaki an'analardan foydalanish, an'anaviy ekologik bilimlarni o'z ichiga olish, mahalliy tillar va terminologiyadan foydalanish, mahalliy madaniyat va amaliyotlarni hurmat qilish orqali biz maktabgacha va boshlangich ta'limdagi bolalar uchun samarali va madaniy jihatdan sezgir tabiat ta'lim dasturlarini yaratishimiz mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati:

1) Akzamov V.B., i dr. Turli xil o'imliklar, hayvonlar va hashoratlarni aniqlash va tasniflashni o'rgatish usullari. "Journal of new century innovations" international interdisciplinary research journal. 08.06.2023, www.wsrjournal.com., -92-95.

2) Akzamov V.B., i dr. MMT tarbiyalanuvchilarild tabiatni anglash tuygusini tarbiyalash. "TADQIQOTLAR" jahon ilmiy metodik jurnal orqali ommolashtirilgan .07.06.2023., -117-120.

3) Bolalarni atrof-olam va tabiat bilan tanishtirishning ahamiyati. Journal of new century innovations interdisciplinary research journal. 08.06/2023. -87-91.

4) MTT tarbiyalanuvchilarida biologik xilma-xillikning ahamiyatini o'rgatish va ular urtasida tabiat bilan aloqani rivojlantirish uchun ochiq mashg'ulotlardan foydalanish. Journal of new century innovations" international interdisciplinary research journal., r-100-103.

РОЛЬ ОРГАНИЧЕСКИХ КИСЛОТЫ В ЖИЗНЕ РАСТЕНИЙ

Хасанова Гулбахор Рахматуллаевна

Самаркандского Государственного медицинского университета

Кафедра Фармакогнозия и фармацевтических технологии

Самарканд, Узбекистан ассистент

Уринова Лола Абдусит кизи

студентка 407 группы фармацевтического факультета

Аннотация: Жизнь человека теснейшим образом связана с растительным миром. В ходе своего эволюционного развития организм человека надёжно приспособлялся к белкам, углеводам, жирам и самым разнообразным биологически активным веществам (витамины, макро- и микроэлементы, органические кислоты и др.) растительного происхождения, без которых невозможно нормальное течение жизненных процессов и развитие организма в целом.

Ключевая слова: микроэлемент, брожения, кислота, продукт, вещество, заболевание.

Annõtatsiya: Human life is closely connected with the plant world. During its evolutionary development, the human body reliably adapted to proteins, carbohydrates, fats and a wide variety of biologically active substances (vitamins, macro and microelements, organic acids, etc.) of plant origin, without which the normal course of life processes and the development of the body as a whole is impossible.

Key words: microelement, fermentation, acid, product, substance, disease.

Когда исследуешь тонкости механизма ряда биохимических и физиологических процессов, протекающих в организме человека и растений, вырисовывается своеобразная единая жизненная фабрика. По рецептам природы тысячи растений работают на нас. В них происходит образование десятков биологически активных или целебных веществ (витамины, органические кислоты, ферменты, макро- и микроэлементы и ряд других), которые являются необходимыми факторами для нормального роста и развития организма человека. К числу важных для организма человека растительных веществ относятся такие органические кислоты, как яблочная, лимонная, щавелевая, винная, бензойная, янтарная, муравьиная и салициловая. Основным источником органических кислот являются фрукты и овощи. Уксусная кислота образуется в процессе брожения фруктовых соков. Они не относятся к незаменимым соединениям. Однако после приема органических кислот, особенно яблочной, уксусной и лимонной, повышается секреция желудочного сока, усиливается

процесс пищеварения и моторной функции кишечника. Под их действием снижается рН среды внутри кишечника, благодаря чему усиливается рост кишечной флоры, подавляется рост других, особенно гнилостных, микробов и улучшается кишечнопеченочная циркуляция.

В составе фруктов содержатся органические соли указанных кислот, которые в отличие от самих кислот обладают щелочной реакцией. Эти соли способствуют нейтрализации ряда кислых продуктов, образующихся в процессе обмена веществ в клеточных и внеклеточных структурах организма, что приводит к дезинтоксикации недоокисленных продуктов, различных шлаков при сахарном диабете, заболеваниях почек и отравлениях. Лимонная и яблочная кислоты способствуют более активному сгоранию липидов и вызывают снижение холестерина в крови, что также имеет большое значение для профилактики атеросклероза.

Почти все органические кислоты в организме расщепляются, образуя угольную кислоту. Уксусная и лимонная кислоты частично могут выводиться из организма посредством почек. Поэтому в почках и мочевыводящих путях они снижают рН до 4–5, способствуя растворению карбонатов и оксалатов. Однако при рН, равной 4–5, ухудшается растворимость мочекислых солей.

Таким образом, лимонная и уксусная кислоты считаются вредными для больных мочекаменной болезнью, у которых нарушен обмен уратов, т. е. если камни имеют уратную природу. В противоположность этому при оксалатовых и фосфатных камнях уксусная и лимонная кислоты считаются полезными. Щавелевая кислота в кишечнике, крови, частично почках связывается с солями кальция и способствует образованию оксалатов. Отрицательное действие щавелевой кислоты заключается в том, что она нарушает всасывание кальция из кишечника, а по пути выделения через почки повышает количество оксалатов и способствует выведению их в виде осадка. Поэтому длительный прием овощей, содержащих щавелевую кислоту (щавель, ревень, помидоры, инжир), может способствовать образованию оксалатовых камней. Прием лимонного или яблочного уксуса или добавление уксусной эссенции к салатам предупреждает побочное действие щавелевой кислоты.

Знание характера обмена и фармакологического действия органических кислот является весьма важным для профилактики почечнокаменной болезни. Разумное соблюдение режима питания способствует предупреждению образования камней.

Литературы

1. Raxmatullayevna, X. G., Azizjon o'gli, S. B., & Abdumajidovna, X. M. (2024). SHAKARNI KAMA Y TIRADIGAN O'SIMLIK. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 18(5), 36-45.
2. Rakhmatullaevna, K. G. (2024). Herbal Sugar-Lowering Plant. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769)*, 2(3), 1-7.
3. Raxmatullayevna, X. G., & Zafarovich, B. B. (2024). OG'IZDAN BADBO'Y H I D KELISHI. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 18(5), 46-55.
4. Хасанова, Г. Р., & Соатова, М. З. (2024). ЛЕЧЕБНЫЕ СВОЙСТВА АЛЫЧА (PRUNUS CERASIFERA EHRH). *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 18(5), 28-35.
5. USMONOVA, M., ERNAZAROVA, M., QO'YLIYEVA, M. U., & XASANOVA, G. DORIXONA FAOLIYATINI TASHKIL ETISH, DORILAR SAQLASH CHORA TADBIRLARI.
6. Xasanova, G. R. (2023). MINERAL MODDALARNING INSON HAYOTIDAGI AXAMIYATI. *Journal of new century innovations*, 26(4), 102-108.
7. Xasanova, G. R., Abluraxmonova, D., & Eshmuxammadova, D. (2023). BUYRAKLAR TO'GRISIDA FIKRLASHAMIZ. *Journal of new century innovations*, 25(1), 38-46.
8. Raxmatullayevna, X. G. (2023). DORIVOR O'SIMLIK LARDAN AJRATIB OLINGAN ODDIY EKSTRAKTLARNING SHIFOBAXSH XUSUSIYATLARI HAQIDA. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 15(5), 44-48.
9. Xasanova, G. R., & Salohiddin o'gli, M. M. (2023). SHIFOBAXSH CHOY H ISLATLARI. *Journal of new century innovations*, 25(1), 47-53.
10. Karomatov, N. T. (2023). DAFNA BARGI EFIR MOYI (LAVR-LAURUS). *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 15(2), 126-129.
11. Хасанова, Г. Р. (2023). ШИФОБАХШ АНОР-PUNICA GRANATUM L. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 15(5), 33-36.
12. Xasanova, G. R., & Ernazarova, M. E. (2022). SHIFOBASH QOQI O'TINING FOYDALI JI HATLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 4-2), 989-991.
13. Yakubova, S. R., & Xasanova, G. R. (2022). KAMQONLIK HAQIDA TUSHUNCHA. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 4-2), 897-900.
14. Хасанова, Г. Р., Усманова, М. Б., & Нажмитдинов, Х. Б. (2022). ВИТАМИНГА БОЙ ЛОВИЯ (PHASCOLUS) ЎСИМЛИГИНИНГ УМУМИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(9), 333-336.
15. Махмудова, А. Ш. К., Гайбуллаева, К. Ф. У., & Хасанова, Г. Р. (2022). СОҒЛОМ ОВҚАТЛАНИШ ТАРЗИ. *Ta'lim fidoyilari*, 24(17), 571-575.
16. Хасанова, Г. Р., & Усмонова, М. Б. (2022). Применение фасоли (phascolus) в медицине. *Science and Education*, 3(11), 117-125.

17. Xasanova, G. R., Ernazarova, M. E., & SHIFOBASH, Q. O. (2022). № Special Issue 4-2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/shifobash-qoqiotining-foydali-jihatleri>, 3.

18. Daminovich, K. N., Raxmatullayevna, X. G., & Sherali o'g'li, A. M. (2024). ODDIY ZIRK-BERBERIS VULGARIS L. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 19(2), 185-191.

19. Raxmatullayevna, X. G., Mustaf o'g'li, O. S., & Laylo, K. (2024). OLMA VA BOSHQA SIRKA TURLARINING DORIVOR XUSUSIYATLARI HAQIDA. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 19(2), 192-201.

20. Rakhmatullaeva, K. G. (2024). Herbal Sugar-Lowering Plant. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769)*, 2(3), 1-7.

21. Xasanova, G. R. (2022). White mulberry.

22. Khasanova, G. R., & Olimov, S. M. (2022). Ordinary mountain Basil-origanum vulgare.

23. Khasanova, G. R., & Eldor, U. (2023). THE IMPORTANCE OF MINERALS IN HUMAN LIFE. *Journal of new century innovations*, 26(4), 109-115.

24. Kodirov, N. D., & Khasanova, G. R. (2023). Characteristics of the Almond (*Amygdalus L.*). *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769)*, 1(8), 188-193.

25. Khasanova Gulbahor Mamatova Zarnigor Murzabekov Suhrob Pumpkin (Тыква) – *Cucurbita L AMERICAN Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education Volume 02, Issue 03, 2024 ISSN (E): 2993-2769*

26. Khasanova Gulbahor Eshonqulov Azizbek Muhammadiyev Akobir The Role of Medicinal Plants in the Development of the Pharmaceutical Industry in Uzbekistan *AMERICAN Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education Volume 02, Issue 03, 2024 ISSN (E): 2993-2769*

27. Khasanova Gulbahor Sobirov Hasan Ahadov Ilgor Medicinal Properties of Alycha (*Prunus Cerasifera Ehrh*) *AMERICAN Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education Volume 02, Issue 03, 2024 ISSN (E): 2993-2769*

28. Роль лекарственных растений в развитии Фарм промышленности Узбекистана. *Young Scientist Research Journal Of Kararalpakstan Vol 2 issue 2 2023* Хасанова Г.Р. Дониёрова С.О

29. Хасанова Г.Р. Махмудова М.М. Нажмиддинов Х.Б. Современные подходы к лечению острых и хронических болей у пациентов с заболеваниями опорно-двигательного аппарата. Фокус на безопасность фармакотерапии

Ta'lim fidoyilari>> *Respublika ilmiy uslubiy jurnali* 10-сон октябрь 2021й

30. Хасанова Г.Р. Якубова С.Р. Современные технологии диагностики и лечения в Стоматологии и краниофициальных исследований>> *SPECIAL ISSUE* 18-19 март 2022й

31. Боймуродов Э.С. Хасанова Г.Р. Олимов Фармакология фанига кириш. Фаннинг бошқа фанлар билан боғлиқлиги, келиб чиқиш тарихи. Экономика и социум>> № 11.90.2021 ISSN 2225-1545 11(90) 20-21 ноябр 2021

32. Шукурова Д.Й.Хасанова Г.Р.Олимов С Таркибида эфир мойи бўлган доривор ўсимликлар ва маҳсулотлар. Экономика и социум>>№ 11(90)2021.ISSN 2225-1545 11-сон 20-21 ноябр 2021й.

33. Khasanova Gulbahor. Mamatova Zarnigo Murzabekov Suhrob Saffron or Crocus (Zafaron) – Crocus Sativus L . AMERICAN Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education Volume 02, Issue 03, 2024 ISSN (E): 2993-2769

34. Хасанова Г.Р. Кодиров Н.ДЛЕКАРСТВЕННЫЕ РАСТЕНИЯ, СОДЕРЖАЩИЕ ФИТОНЦИДЫ

35.ЖУРНАЛ ГЕПАТО-ГАСТРОЭНТЕРОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ СПЕЦИАЛЬНЫЙ ВЫПУСК ISSN 2181-1008 Doi Journal 10.26739/2181-1008.

35. Хасанова Г.Р.Усманова МБ Geksikon shamchasini tayorlashda uning asosni almashtirish. SCIENCE AND EDUCATIONISSN 2181-0842. VOLUME 3, ISSUE 11 Ноябрь 2022

36. . Хасанова Г.Р The Importance of Essential Oils for Plants and Methods of Their

Separation AMERICAN Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education

Volume 02, Issue 05, 2024 ISSN (E): 2993-2769

Нажмитдинов, Х. Б., Олимов, С. М., & Бахромова, Б. З. (2022). ПОЛЕЗНЫЕ СВОЙСТВА ФРУКТА–ПЕРСИК. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(9), 327-332.

Эрназарова, М. Ш., & Бахромова, Б. З. (2022). Исследования свойств лекарственных растений содержащих алкалоид. *Science and Education*, 3(11), 106-116.

Эрназарова, М. Ш., & Бахромова, Б. З. (2022). Исследования свойств лекарственных растений содержащих алкалоид. *Science and Education*, 3(11), 106-116.

Olimov, S. M., & Bahromova, B. Z. (2022). ZANJABIL HAQIDA UMUMIY MA'LUMOT. TIBBIYOTDA QO'LLANILISHI. *Journal of new century innovations*, 14(1), 156-160.

Shernazarovna, E. M., & Zokirovna, B. B. (2023). KAMQONLIK SABABLARI VA UNI TABIIY YO'L BILAN DAVOLASH CHORALARI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 15(1), 160-165.

Shernazarovna, E. M., & Zokirovna, B. B. (2023). YALPIZ (MENTHA) O'SIMLIGINING DORIVOR XUSUSIYATLARI. *Образование наука и инновационные идеи в мире*, 15(1), 169-172.

Shernazarovna, E. M., Zokirovna, B. B., & Shuxrat o'g'li, D. B. (2023). RAYNON O'SIMLIGIGA UMUMIY TAVSIF. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 15(1), 166-168.

Shernazarovna, E. M., & Zokirovna, B. B. (2023). QANDLI DIABET KASALLIGI VA UNING ASORATLARI. *Journal of new century innovations*, 26(4), 116-121.

Bakhromova, B., & Mo'minboyev, D. (2023). THE LIFE OF ABU ALI IBN SINA AND HIS CONTRIBUTION TO THE FIELD OF PHARMACY. *Бюллетень педагогов нового Узбекистана*, 1(9), 39-42.

Бахрамова, Б., & Муминбоев, Д. (2023, September). ОТНОШЕНИЕ ЧЕЛОВЕКА К ПРИРОДЕ И ОТНОШЕНИЕ ПРИРОДЫ К ЧЕЛОВЕКУ. In *Международная конференция академических наук* (Vol. 2, No. 9, pp. 9-13).

Vaxramova, B., & Mo'minboyev, D. (2023). SHIFOBAXSH ZANJABILNING TIBBIYOTDA QO'LLANILISHI. *Центральноазиатский журнал образования и инноваций*, 2(9), 86-89.

Vaxramova, B., Xolbo'tayeva, K., & Mo'minboyev, D. (2023). BIOLOGIK FAOL MODDALARNING INSON SALOMATLIGIGA TA'SIRI. *Инновационные исследования в науке*, 2(9), 5-8.

Zokirovna, B. B., & Khusan, K. (2023). VALERIAN ROOT IN THE TREATMENT OF SLEEP PROBLEMS AND RELATED DISORDERS-A SYSTEMATIC REVIEW AND METAANALYSIS. *Journal of Modern Educational Achievements*, 10(1), 21-27.

ZOKIROVNA, B. B., RAHMANOVNA, A. Y., & OGLU, M. D. J. (2024). DRUG ALLERGIC REACTIONS: CURRENT VIEWS. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 18(5), 56-70.

ZOKIROVNA, B. B., OGLU, K. K. U., OGLU, M. D. J., & OGLU, D. B. S. (2024). PHARMACOEPIDEMOLOGY AND BIOINFORMATICS: EVOLUTION AND INTEGRATION OF ANALYTICAL WAYS ON PRECISION THERAPEUTICS ON CARDIOVASCULAR RISK. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 18(5), 78-90.

Zokirovna, B. B. (2024). PROSTATIT KASSALIGI VA PROSTATTA BEZI EKSTRAKTIDAN DORI TAYYORLASHNING ZAMONAVIY USULLARI. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 18(5), 71-77

Zokirovna, B. B., & Shuxrat o'g'li, D. B. (2024). ATMOSFERA IFLOSLANISHINING OLDINI OLUVCHI SUYUQ DARAXT. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 19(2), 202-208.

ARFAZETIN YIG'MASI VA UNING ALOHIDA TARKIBIDAGI POLISAXARIDLARNI O'RGANISH

Xasanova Gulbahor Raxmatullayevna

Samarqand Davlat tibbiyot universiteti. O'zbekiston

Kodirov Nizom Daminovich

Samarqand Davlat tibbiyot universiteti. O'zbekiston.

M. I. Qungratova

*Sòzangaron Abu Ali ibn Sino nomidagi
jamoat salomatligi texnikumi*

Annotatsiya: "Arfazetin" diabetga qarshi yigma preparatlar tarkibidagi polisaxaridlarni o'rganish bo'yicha tadqiqot o'tkazildi. Aniqlanishicha, quruq ekstrakt eritmasidagi polisaxaridlar miqdori ushbu moddalarning damlama tarkibidan o'rtacha 10,6 marta ko'p.

Kalit so'zlar: diabet, ekstrakt, yigma, loviya, meva, kurtak.

Аннотация: Проведено исследование по изучению полисахаридов, содержащихся в комплексном противодиабетическом препарате «Арфазетин». Установлено, что количество полисахаридов в растворе сухого экстракта в среднем в 10,6 раза больше, чем в настойке этих веществ.

Ключевые слова: сахарный диабет, экстракт, агрегат, бобы, плоды, почки.

Annotation: A study was conducted to study the polysaccharides contained in the complex antidiabetic drug "Arfazetin". It has been established that the amount of polysaccharides in the dry extract solution is on average 10.6 times greater than in the tincture of these substances.

Key words: diabetes mellitus, extract, aggregate, beans, fruits, buds.

Kirish. Dorivor o'simlik yigmalar-dorivor o'simlik xom ashyosini qayta ishlashning eng qulay va keng qo'llaniladigan shaklidir. Qoida tariqasida, yigmalar suvli ekstraktlarni olish uchun mo'ljallangan.

Dolzarbliqi: Yigmalardan foydalanishning qiyinligi shundaki, dorivor o'simlik mahsulotlaridan (MPS) suvli ekstraktlar tayyorlash, saqlash vaqti beqaror; ularda gidrolitik parchalanish hodisalari, oksidlanish-qaytarilish reaksiyalari va mikroblar hisobiga buzilishi mumkin; ularni standartlashtirish qiyin. Shu sababli, DO' dan aniq dozalangan biologik faol moddalar (BAD) bilan quruq suvda eruvchan ekstraktlarni olish qulayliroqdir. Bundan tashqari, yigma-choylarni quruq ekstraktlarga aylantirish o'simlik dori vositalaridan oqilona foydalanishni ta'minlaydi va o'simlik preparatlarini ishlab chiqarishning resurs tejovchi texnologiyalarini ishlab chiqish nuqtai nazaridan qiziqish uyg'otadi. Qandli diabet bilan og'riqan bemorlarni davolashda qo'llaniladigan

fitoterapevtik vositalardan biri bu Arfazetin yigmasi bo'lib, unda chernika yosh kurtaklari, oddiy loviya qobigi va mevalari, eleuteracocc ildizlari va ildizpoyalari, namatak mevalari, dalachoy o'ti, moychechak o'ti mavjud.

Yigmamalar suvli ekstrakti olish uchun mo'ljallangan. Arfazetin yigmasining farmakologik faolligi ularda biologik faol moddalar, shu jumladan polisaxaridlar mavjudligi bilan bog'liq. Ma'lumki polisaxaridlar o'simlik hujayralarining zarur tarkibiy qismi bo'lib, ular organizmning himoya kuchlarini, o'ziga xos bo'lmagan immunologik faollikni, mikroblarga qarshi kurashish, himoya qilish uchun javob beradigan hujayralni va gumoral mexanizmlarni faollashtiradi. Bularning barchasi diabetning asosiy asoratlarining oldini olishda juda muhimdir.

Arfazetin yigmasining yangi shakli quruq, suvda eriydigan ekstraktidir. Ushbu tadqiqotning maqsadi Arfazetin yigmasining quruq ekstrakti va damlamasidagi, shuningdek yigmasining alohida tarkiblardagi polisaxaridlarning miqdorini o'rganishdir.

Materiallar va usullari: Tadqiqot ob'ekti sifatida Arfazetin yigmasining turli xil shakllari va yigmaning alohida tarkiblaridan XI Davlat farmakopiyasida ko'rsatilgan usuli bo'yicha olingan suvli ekstraktlarni olamiz.

O'rganilayotgan namunalarda polisaxaridlarning sifat va miqdoriy tarkibi qo'yidagicha aniqlandi:

Namuna-1 XI Davlat farmakopiyasi talablariga muvofiq Arfazetin yigmasining damlamasi(1:10) olindi - 10,0 gr damlamani infundir apparatiga solib ustiga, 100 ml tozalangan suv bilan to'ldiriladi va infundir apparatiga 15 daqiqa davomida qo'yamiz, so'ngra xona haroratida 45 daqiqa sovutiladi, 4 qatlam doka orqali filtrlanadi, hosil bo'lgan damlama hajmi, qaynatilgan suv bilan 100 ml ga keltiriladi.

Namuna-2. Arfazetin yigmasining damlamasi(1:40) foydalanish bo'yicha ko'rsatmalarga muvofiq tayyorlangan - 5,0 g yigma, emalli idishga solib, 200 ml issiq qaynatilgan suv bilan quyiladi, qopqoq bilan yopib, 15 daqiqa davomida qaynoq suv hammomida isitiladi, xona haroratida 45 daqiqa davomida sovutiladi, 4 qatlamli doka orqali filtrlanadi, natijada olingan damlamaning hajmi qaynatilgan suv bilan 200 ml gacha yetkaziladi.

Namuna 3.

laboratoriya sharoitida purkagich yordamida olingan quruq ekstraktning aniq namunasi, og'irligi taxminan 1,0 g, tortilib, kolbaga solamiz va 50 ml issiq suv qo'shamiz. Sovutgandan keyin filtrlanadi;

Namuna 4-9 chernika yosh kurtaklari (1:10), oddiy loviya qobigi va mevalari (1:10), namatak mevasi(1:10), Dalachoy damlamasi(1:10), moychechak gullari damlamasi(1:10), otquloq o'ti damlamasi (1:10) ,dala qirqbo'gimi damlamasi (1:10). Ushbu o'simliklar damlamasidan XI Davlat farmakopiyasi talablariga muvofiq 10,0 gr damlamani infundir apparatiga solib ustiga, 100 ml tozalangan suv bilan

to'ldiriladi va infundir apparatiga 15 daqiqa davomida qo'yamiz, so'ngra xona haroratida 45 daqiqa sovutiladi, 4 qatlam doka orqali filtrlanadi, hosil bo'lgan damlama hajmi, qaynatilgan suv bilan 100 ml ga keltiriladi.

Namuna10. Eleuteracocc ildizlari va ildizpoyalari qaynatmasi (1:10). 10,0 g mos keladigan turdagi xom ashyo idishga solinadi, 100 ml tozalangan suv bilan to'ldiramiz va infundir apparati idishida 30 daqiqa davomida qoldiramiz, 15 daqiqa davomida xona haroratida sovutib, filtrlaymiz. Olingan ekstrakt hajmi suv bilan 100 ml ga keltirildi.

Polisaxaridlarni identifikatsiya qilish o'rganilayotgan namunalarda ushbu moddalar guruhi uchun asosiy sifat reaksiyasi yordamida amalga oshiriladi: 10 ml ekstraktga 30 ml 95% etil spirti qo'shildi va aralashtiriladi.

Polisaxaridlarni miqdoriy aniqlash bo'yicha tadqiqotlar zubturim barglaridagi polisaxaridlarni miqdoriy aniqlash uchun gravimetrik tahlil orqali amalga oshirildi: 25 mlga mos keladigan ekstrakt tsentrifuga probirkasiga joylashtirildi, 75 ml. 95% etil spirti qo'shiladi, aralashtiriladi, suv hammomida 5 daqiqa ichida 30 darajagacha isitiladi.

Bir soat o'tgach, tarkib 30 daqiqa davomida 5000a/daqiqa tezlikda tsentrafuga qilinadi. Bu suyuqlik vakuum ostida 13-16 qoldiq bosim ostida diametri 40 mm bo'lgan 16li shisha filtri orqali filtrlanadi, 100-105 haroratda doimiy og'irlikgacha quritiladi. Cho'kma qoldiq filtrga o'tkazildi va ketma-ket 15 ml 95% li etil spirtining suvdagi eritmasi (3:1), 10 ml aseton va 10 ml etil asetat bilan yuvildi. Cho'kma bilan filtr avval havoda, keyin 100-105 haroratda doimiy og'irlikda quritilgan. Polisaxaridlarning foizda (X) tarkibi quyidagi formula bo'yicha hisoblab chiqilgan:

m_1 - filtr massasi, g; m_2 - filtrning cho'kindi bilan massasi, g; V - ekstraktsiya hajmi, ml.

Natijalar va muhokama Kimyoviy tadqiqot natijalarini tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, polisaxaridlar barcha dori shakllarida mavjud, ammo o'rganilgan namunalarda ularning miqdoriy tarkibi farqlanadi.

95% etil spirti bilan sifatli reaksiya natijalari Arfazetin yigmasining barcha shakllarida, shuningdek yigmaning alohida tarkiblarining damlamalarida polisaxaridlar mavjudligini isbotlash imkonini berdi. Shunday qilib, polisaxaridlarga sifatli reaksiya o'tkazilganda, barcha o'rganilgan namunalarda palag'dali turg'un cho'kma hosil bo'lganligi qayd etildi. Eksperimental tadqiqotning keyingi bosqichida yigma va uning alohida tarkibidagi polisaxaridlar miqdorini aniqlash amalga oshirildi

1 Arfazetin yigmasining quruq ekstrakti eritmasi $1,452 \pm 1,38^*$

2 Arfazetin damlamasi (1:10) $0,1368 \pm 0,015^*$

3 Arfazetin yigmasiining damlamasi (1:40) $0,0472 \pm 0,09^*$

4 GF XI (1:10) ga ko'ra chernika mevasi va kurtagi damlamasi $0,1392 \pm 0,021$

5 GF XI (1:10) bo'yicha oddiy loviya qobigi va urugi damlamasi $2,3123 \pm 0,012$

6 GF XI (1:10) bo'yicha namatak mevasi damlamasi $0,6125 \pm 0,029$

7 GF XI (1:10) bo'yicha teshikli dala choyi o'ti damlamasi $0,1216 \pm 0,022$

8 GF XI bo'yicha moychechak gullari damlamasi (1:10) $0,0324 \pm 0,01$

9 GF XI (1:10) bo'yicha dala qirqbo'gimi damlamasi $2,7040 \pm 0,012$

10 Tikanli eleterakokk ildizpoya va ildizlari XI Davlat farmakopiyasi bo'yicha qaynatma (1:10) $0,2175 \pm 0,007$

Eslatma: - yigmaning suvli ekstrakt tarkibidagi polisaxaridlar miqdori, tarkibidagi ekstrakt eritmasidagi polisaxaridlar miqdori va ular o'rtasidagi farqlar sezilarli darajada namoyon bo'ldi. .

Arfazetin yigmasining tarkibidagi polisaxaridlarning miqdoriy tarkibini qiyosiy tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, bu moddalarning eng katta miqdori quruq ekstrakt eritmasida mavjud. Shunday qilib, quruq ekstrakt eritmasidagi polisaxaridlarning miqdori o'rtacha 10,6 baravar ko'p.

Shuni ta'kidlash kerakki, tibbiyotda foydalanishi bo'yicha ko'rsatmalarga muvofiq tayyorlangan damlama da undagi moddalarning miqdori o'rtacha 2,9 baravarni tashkil qildi.

Yigmaning alohida tarkibining suvli ekstraktlarida ushbu moddalarning miqdoriy tarkibini o'rganish alohida qiziqish uyg'otdi. Arfazetin yigmasining alohida tarkibilarining suvli ekstraktlari orasida polisaxaridlarning tarkibi bo'yicha dala qirqbo'gimi o'ti damlamasida va oddiy loviya qobigi va mevalari damlamasida ustun bo'lib 83,4 va 71,4 marta yuqori ekanligi aniqlandi. Binobarin, Arfazetin yigmasidagi polisaxaridlarning umumiy miqdori asosan bu moddalarni dala qirqbo'gimi o'ti va oddiy loviya qobigi va mevalari olish bilan bog'liq. Eng past natijani ko'rsatgan moychechak gullari tashkil qildi.

Shunday qilib, Arfazetin yigmasidagi polisaxaridlar tarkibigagi faol moddalar ,ekstraksiya usulida olingani sezilarli darajada ta'sir ko'rsatdi, chunki Arfazetin yigmasidan o'rganilayotgan moddalardan eng ko'p va to'liq biologic moddalarni ajratib olinishi, suvda eriydigan quruq ekstraktini olish orqali ta'minlanadi. Quruq ekstraktini olishda ekstraksiya 800C haroratda tozalangan suv bilan matseratsiya usulida uch marta amalga oshirildi . Eksperimental tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ushbu ekstraksiya rejimi o'simlik tarkibidagi biologic faol moddalar ajralishini to'liq ta'minlaydi.

Xulosa:

1. Arfazetin yigmasining quruq ekstrak eritmasidagi jami polisaxaridlarning yigindisi $1,452 \pm 1,38\%$ ni tashkil etdi, bu yigma damlamasidan (1:10) o'rtacha 10,6 marta ($p < 0,05$) yuqori edi.

2. Arfazetin yigmasining(1:40) damlamadagi polisaxaridlar yigindisi, (1:10) damlamadagi polisaxaridlar yigindisiga nisbatan o'rtacha 2,9 marta ($p < 0,05$) past bo'lgan.

3. Polisaxaridlar Arfazetin yigmasining barcha tarkibiy qismlarining suvli ekstraktlarida mavjud, ammo polisaxaridlarning eng yuqori miqdori bo'yicha dala qirqbo'gimi o'ti damlamasida va oddiy loviya qobigi va mevalari damlamasi suvli ekstraktlarida kuzatiladi.

Адабиётлар

1. Raxmatullayevna, X. G., Azizjon o'gli, S. B., & Abdumajidovna, X. M. (2024). SHAKARNI KAMAYTIRADIGAN O'SIMLIK. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 18(5), 36-45.

2. Rakhmatullaevna, K. G. (2024). Herbal Sugar-Lowering Plant. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769)*, 2(3), 1-7.

3. Raxmatullayevna, X. G., & Zafarovich, B. B. (2024). OG'IZDAN BADBO'Y HID KELISHI. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 18(5), 46-55.

4. Хасанова, Г. Р., & Соатова, М. З. (2024). ЛЕЧЕБНЫЕ СВОЙСТВА АЛЫЧА (PRUNUS CERASIFERA EHRH). *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 18(5), 28-35.

5. USMONOVA, M., ERNAZAROVA, M., QO'YLIYEVA, M. U., & XASANOVA, G. DORIXONA FAOLIYATINI TASHKIL ETISH, DORILAR SAQLASH CHORA TADBIRLARI.

6. Xasanova, G. R. (2023). MINERAL MODDALARNING INSON HAYOTIDAGI AXAMIYATI. *Journal of new century innovations*, 26(4), 102-108.

7. Xasanova, G. R., Abluraxmonova, D., & Eshmuxammatova, D. (2023). BUYRAKLAR TO'GRISIDA FIKRLASHAMIZ. *Journal of new century innovations*, 25(1), 38-46.

8. Raxmatullayevna, X. G. (2023). DORIVOR O'SIMLIKLARDAN AJRATIB OLINGAN ODDIY EKSTRAKTLARNING SHIFOBAXSH XUSUSIYATLARI HAQIDA. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 15(5), 44-48.

9. Xasanova, G. R., & Salohiddin o'gli, M. M. (2023). SHIFOBAXSH CHOY HISLATLARI. *Journal of new century innovations*, 25(1), 47-53.

10. Karomatov, N. T. (2023). DAFNA BARGI EFIR MOYI (LAVR-LAURUS). *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 15(2), 126-129.

11. Хасанова, Г. Р. (2023). ШИФОБАХШ АНОР-PUNICA GRANATUM L. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 15(5), 33-36.

12. Xasanova, G. R., & Ernazarova, M. E. (2022). SHIFOBASH QOQI O'TINING FOYDALI JIHATLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 4-2), 989-991.

13. Yakubova, S. R., & Xasanova, G. R. (2022). KAMQONLIK HAQIDA TUSHUNCHA. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 4-2), 897-900.

14. Хасанова, Г. Р., Усманова, М. Б., & Нажмитдинов, Х. Б. (2022). ВИТАМИНГА БОЙ ЛОВИЯ (PHASCOLUS) ЎСИМЛИГИНИНГ УМУМИЙ

ХУСУСИЯТЛАРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(9), 333-336.

15. Махмудова, А. Ш. К., Гайбуллаева, К. Ф. У., & Хасанова, Г. Р. (2022). СОҒЛОМ ОВҚАТЛАНИШ ТАРЗИ. *Ta'lim fidoyilari*, 24(17), 571-575.

16. Хасанова, Г. Р., & Усмонова, М. Б. (2022). Применение фасоли (phascolus) в медицине. *Science and Education*, 3(11), 117-125.

17. Xasanova, G. R., Ernazarova, M. E., & SHIFOBASH, Q. O. (2022). № Special Issue 4-2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/shifobash-qoqiotining-foydali-jihatleri>, 3.

18. Daminovich, K. N., Rahmatullayevna, X. G., & Sherali o'g'li, A. M. (2024). ODDIY ZIRK-BERBERIS VULGARIS L. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 19(2), 185-191.

19. Raxmatullayevna, X. G., Mustaf o'gli, O. S., & Laylo, K. (2024). OLMA VA BOSHQA SIRKA TURLARINING DORIVOR XUSUSIYATLARI HAQIDA. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 19(2), 192-201.

20. Rakhmatullaeva, K. G. (2024). Herbal Sugar-Lowering Plant. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769)*, 2(3), 1-7.

21. Xasanova, G. R. (2022). White mulberry.

22. Khasanova, G. R., & Olimov, S. M. (2022). Ordinary mountain Basil-origanum vulgare.

23. Khasanova, G. R., & Eldor, U. (2023). THE IMPORTANCE OF MINERALS IN HUMAN LIFE. *Journal of new century innovations*, 26(4), 109-115.

24. Kodirov, N. D., & Khasanova, G. R. (2023). Characteristics of the Almond (*Amygdalus L.*). *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769)*, 1(8), 188-193.

25. Khasanova Gulbahor Mamatova Zarnigor Murzabekov Suhrob Pumpkin (Тыква) – Cucurbita L AMERICAN Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education Volume 02, Issue 03, 2024 ISSN (E): 2993-2769

26. Khasanova Gulbahor Eshonqulov Azizbek Muhammadiyev Akobir The Role of Medicinal Plants in the Development of the Pharmaceutical Industry in Uzbekistan AMERICAN Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education Volume 02, Issue 03, 2024 ISSN (E): 2993-2769

27. Khasanova Gulbahor Sobirov Hasan Ahadov Ilgor Medicinal Properties of Alycha (*Prunus Cerasifera Ehrh*) AMERICAN Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education Volume 02, Issue 03, 2024 ISSN (E): 2993-2769

28. Роль лекарственных растений в развитии Фарм промышленности

Узбекистана. *Young Scientist Research Journal Of Kararalpakstan*

Vol 2 issue 2 2023 Хасанова Г.Р. Дониёрова С.О

29. Хасанова Г.Р. Махмудова М.М. Нажмиддинов Х.Б. Современные подходы к лечению острых и хронических болей у пациентов с заболеваниями опорно-двигательного аппарата. Фокус на безопасность фармакотерапии

Ta'lim fidoyilari>> Respublika ilmiy uslubiy jurnali 10-сон октябрь 2021й

30. Хасанова Г.Р.Якубова С.Р. Современные технологии диагностики и лечения в Стоматологии и краниофициальных исследований>>SPECIAL ISSUE18-19 март 2022й

31. Боймуродов Э.С.Хасанова Г.Р.Олимов Фармакология фанига кириш. Фаннинг бошқа фанлар билан боғлиқлиги, келиб чиқиш тарихи. Экономика и социум>>№ 11.90.2021ISSN 2225-1545 11(90) 20-21 ноябр 2021

32. Шукурова Д.Й.Хасанова Г.Р.Олимов С.Таркибида эфир мойи бўлган доривор ўсимликлар ва маҳсулотлар. Экономика и социум>>№ 11(90)2021.ISSN 2225-1545 11-сон 20-21 ноябр 2021й.

33. Khasanova Gulbahor. Mamatova Zarnigo Murzabekov Suhrob Saffron or Crocus (Zafaron) – Crocus Sativus L . AMERICAN Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education Volume 02, Issue 03, 2024 ISSN (E): 2993-2769

34. Хасанова Г.Р.Кодиров Н.ДЛЕКАРСТВЕННЫЕ РАСТЕНИЯ, СОДЕРЖАЩИЕ ФИТОНЦИДЫ

ЖУРНАЛ ГЕПАТО-ГАСТРОЭНТЕРОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ СПЕЦИАЛЬНЫЙ ВЫПУСК ISSN 2181-1008 Doi Journal 10.26739/2181-1008.

35. Хасанова Г.Р.Усманова МБ Geksikon shamchasini tayorlashda uning asosni almashtirish. SCIENCE AND EDUCATIONISSN 2181-0842. VOLUME 3, ISSUE 11 Ноябрь 2022

36. . Хасанова Г.Р The Importance of Essential Oils for Plants and Methods of Their

Separation AMERICAN Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education

Volume 02, Issue 05, 2024 ISSN (E): 2993-2769

Нажмитдинов, Х. Б., Олимов, С. М., & Бахромова, Б. З. (2022). ПОЛЕЗНЫЕ СВОЙСТВА ФРУКТА–ПЕРСИК. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(9), 327-332.

Эрназарова, М. Ш., & Бахромова, Б. З. (2022). Исследования свойств лекарственных растений содержащих алкалоид. *Science and Education*, 3(11), 106-116.

Эрназарова, М. Ш., & Бахромова, Б. З. (2022). Исследования свойств лекарственных растений содержащих алкалоид. *Science and Education*, 3(11), 106-116.

Olimov, S. M., & Vaxromova, B. Z. (2022). ZANJABIL HAQIDA UMUMIY MA'LUMOT. TIBBIYOTDA QO'LLANILISHI. *Journal of new century innovations*, 14(1), 156-160.

Shernazarovna, E. M., & Zokirovna, B. B. (2023). KAMQONLIK SABABLARI VA UNI TAVSIY YO'L BILAN DAVOLASH CHORALARI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 15(1), 160-165.

Shernazarovna, E. M., & Zokirovna, B. B. (2023). YALPIZ (MENTHA) O'SIMLIGINING DORIVOR XUSUSIYATLARI. *Образование наука и инновационные идеи в мире*, 15(1), 169-172.

Shernazarovna, E. M., Zokirovna, B. B., & Shuxrat o'g'li, D. B. (2023). RAYHON O'SIMLIGIGA UMUMIY TAVSIF. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 15(1), 166-168.

Shernazarovna, E. M., & Zokirovna, B. B. (2023). QANDLI DIABET KASALLIGI VA UNING ASORATLARI. *Journal of new century innovations*, 26(4), 116-121.

Bakhromova, B., & Mo'minboyev, D. (2023). THE LIFE OF ABU ALI IBN SINA AND HIS CONTRIBUTION TO THE FIELD OF PHARMACY. *Бюллетень педагогов нового Узбекистана*, 1(9), 39-42.

Бахрамова, Б., & Муминбоев, Д. (2023, September). ОТНОШЕНИЕ ЧЕЛОВЕКА К ПРИРОДЕ И ОТНОШЕНИЕ ПРИРОДЫ К ЧЕЛОВЕКУ. In *Международная конференция академических наук* (Vol. 2, No. 9, pp. 9-13).

Vaxramova, B., & Mo'minboyev, D. (2023). SHIFOBAXSH ZANJABILNING TIBBIYOTDA QO'LLANILISHI. *Центральноазиатский журнал образования и инноваций*, 2(9), 86-89.

Vaxramova, B., Xolbo'tayeva, K., & Mo'minboyev, D. (2023). BIOLOGIK FAOL MODDALARNING INSON SALOMATLIGIGA TA'SIRI. *Инновационные исследования в науке*, 2(9), 5-8.

Zokirovna, B. B., & Khusan, K. (2023). VALERIAN ROOT IN THE TREATMENT OF SLEEP PROBLEMS AND RELATED DISORDERS-A SYSTEMATIC REVIEW AND METAANALYSIS. *Journal of Modern Educational Achievements*, 10(1), 21-27.

ZOKIROVNA, B. B., RAHMANOVNA, A. Y., & OGLU, M. D. J. (2024). DRUG ALLERGIC REACTIONS: CURRENT VIEWS. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 18(5), 56-70.

ZOKIROVNA, B. B., OGLU, K. K. U., OGLU, M. D. J., & OGLU, D. B. S. (2024). PHARMACOEPIDEMOLOGY AND BIOINFORMATICS: EVOLUTION AND INTEGRATION OF ANALYTICAL WAYS ON PRECISION THERAPEUTICS ON CARDIOVASCULAR RISK. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 18(5), 78-90.

Zokirovna, B. B. (2024). PROSTATIT KASSALIGI VA PROSTATA BEZI EKSTRAKTIDAN DORI TAYYORLASHNING ZAMONAVIY USULLARI. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 18(5), 71-77

Zokirovna, B. B., & Shuxrat o'g'li, D. B. (2024). ATMOSFERA IFLOSLANISHINING OLDINI OLUVCHI SUYUQ DARAXT. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 19(2), 202-208.

РАСТИТЕЛЬНЫЕ САХАРОСНИЖАЮЩИЕ РАСТЕНИЕ

Хасанова Гулбахар Рахматуллаевна

Самаркандский государственный медицинский университет.

Самарканд, Узбекистан.

Соатова Мохичехра Зафар кизи

Студентка 3 курса факультета фармации

Аннотация: Диабет – заболевание, которое может сопровождать человека всю жизнь (врожденная форма), или застигнуть врасплох в любом возрасте (приобретённая форма). Но эта болезнь не становится приговором, хотя и доставляет человеку дискомфорт, ограничивая его жизнь и обязывая его вести определенный образ жизни. Человек становится зависим от лекарственных препаратов

Ключевая слова: диабет, растение, каша, заменители ,болезнь, чай ,настой.

Диабет-при таком диагнозе можно и нужно помогать своему организму бороться с болезнью и уменьшать шансы на её проявления. На помощь могут прийти не только лекарства, но и природа, в которой скрыто много полезного для нашего организма. Главное – научиться правильно ими пользоваться.

Веками наши предки пользовались благами, которые дает нам природа, изучали целебные свойства трав, деревьев и растений. Все эти знания, накопленные за много лет, используются в производстве нелекарственных препаратов, которые направлены на поддержание, восстановление и продление нашего здоровья.

Природа помогает нам и в вопросах борьбы с диабетом. Травы, настои, каши, чай и пр. продукты могут помочь в том, чтобы ваш организм восстанавливался и заряжался энергией. Способность некоторых растений уменьшать проявления сахарного диабета с давних пор использовалась народной медициной. Механизм сахароснижающего эффекта различных растений многообразен и до конца не изучен (ряд растений содержат инсулиноподобные вещества, аминокислоты, активные левулёзы, другие гипогликемизирующие вещества, в состав которых входит сера). В настоящее время всё шире применяют нетрадиционные вспомогательные средства, старейшим из которых являются растительные сахароснижающие средства. Из 300 видов дикорастущих лекарственных растений, произрастающих на территории СНГ, более 100 оказывают сахароснижающее действие.

В 2014 году в высокоавторитетном журнале был опубликован обзор, по данным которого убедительные доказательства пользы применения

растительных препаратов для улучшения гликемического контроля у людей с сахарным диабетом отсутствуют. В обзоре также указывалось, что растительные препараты не стандартизированы, различаются по содержанию активных компонентов и могут взаимодействовать с другими лекарственными средствами, поэтому важно, чтобы пациенты с диабетом сообщали лечащим их врачам о применении растительных препаратов

Для чего используют травы

Сахарный диабет 2 типа – это эндокринное заболевание, которое обусловлено нарушением толерантности к глюкозе. Поджелудочная железа вырабатывает жизненно необходимый гормон инсулин в достаточных количествах, но расщепить сахар он не может, так как нарушена восприимчивость тканей к глюкозе. Для достижения нормогликемии, то есть нормального уровня глюкозы, применяют сахаропонижающие лекарства, специальную диету и физические упражнения. Травы при сахарном диабете 2 типа также обладают способностью уменьшать уровень глюкозы в крови, насыщать организм витаминами, восстанавливать иммунитет.

Цели фитотерапии: нормализация уровня глюкозы в крови и моче. Благодаря натуральным инсулиноподобным компонентам, содержащимся в некоторых растениях, при регулярном использовании трав удастся снизить дозу сахаропонижающих препаратов, а иногда даже частично заменить их;

выведение излишка глюкозы из организма натуральным путем;

предотвращение таких последствий диабета, как поражение глаз, печени, почек, сосудов, кожи; восстановление функционирования поджелудочной железы;

укрепление общего здоровья, повышение иммунитета;

улучшение психологического самочувствия, нормализация сна.

Растения обогащают организм пациента щелочными валентностями, способствуют увеличению щелочного резерва, повышенной утилизации глюкозы тканями, тем самым, снижая уровень гликемии. Растения богаты витаминами, в том числе группы В, способствующими улучшению метаболических процессов. Некоторые растения замедляют процессы всасывания углеводов из просвета кишечника, оказывают влияние на гликогенообразующую функцию печени. Растительные сахароснижающие средства нетоксичны, не оказывают побочных эффектов и, за редким исключением, не кумулируют. Их можно назначать пациентам любого возраста, независимо от степени тяжести болезни и выраженности ангионейропатий. В виде монотерапии на фоне диеты они применяются только при лёгкой форме сахарного диабета 2-го типа. Всем остальным их рекомендуют в качестве дополнительного средства на фоне инсулинотерапии или приёма

таблетированных сульфаниламидных препаратов. Уменьшать дозу химических сахароснижающих средств на фоне приёма растительных можно только под контролем уровня гликемии, глюкозурии (в случае их нормализации) и отсутствия ацетонурии.

Рекомендации по применению трав при сахарном диабете:

любое растение или травяной сбор должны быть одобрены лечащим врачом или фитотерапевтом, которые учитывают форму сахарного диабета, индивидуальные особенности организма человека и некоторые другие аспекты;

лечение с помощью трав следует проводить курсами, прерывать терапию не рекомендуется, хорошего эффекта можно достичь лишь при регулярном использовании натуральных лекарств;

перед курсом терапии необходимо внимательно изучить состав и противопоказания трав; при появлении даже незначительных побочных эффектов лечение должно быть срочно отменено;

при покупке трав в аптеках или магазинах нужно обязательно обращать внимание на срок годности фитопрепарата, не стесняться спрашивать лицензию на продажу лекарственных растений.

При самостоятельной заготовке сырья собирать травы рекомендуется в местах, удаленных от дорог, заводов, пастбищ животных. Предпочтение лучше отдать экологически чистым местам – лесам, полянам, речным побережьям. На рынке приобретать растения нельзя, ведь при покупке трав с рук нет уверенности в качестве продукции. Кроме этого, при заготовке лекарственного материала следует учитывать, что многие растения очень похожи между собой.

Лекарственные травы целесообразно применять в виде специй, экстрактов, отваров или настоев. В зависимости от показаний целесообразно применять лекарственные сборы, в состав которых по показаниям включают растения, обладающие желчегонным, мочегонным, послабляющим, успокаивающим действием.

Сахароснижающим эффектом обладает группа тонизирующих растительных препаратов — заманиха, женьшень, элеутерококк, золотой корень. Однако, пациентам с артериальной гипертензией эти препараты следует принимать с осторожностью и под контролем АД.

Наиболее употребимые при лечении сахарного диабета растительные средства:

Черника обыкновенная (отвар листьев и ягод), также применяют землянику лесную и бруснику, жидкий экстракт из стручков фасоли,

настой листьев грецкого ореха, отвар измельчённого корня лопуха большого,

отвар девясила высокого,.

Кроме перечисленных растений, сахароснижающим свойством обладают: стебли и листья хвоща полевого, крапивы двудомной, листья одуванчика, барвинок, сушеница болотная, салат-латук, бузина чёрная, омелабелая, цикорий, эвкалипт, барбарис, зверобой обыкновенный, голубика, спорыш, ягоды рябины, белой и чёрной шелковицы, ежевика, цветки кукурузы, липы, корни астрагала, сельдерея, пиона, лук, чеснок и другие.

Предлагаем следующие каши из натуральных продуктов

Льняная каша «диабет» Состав: Крупа гречневая, мука льняная, топиамбур, хлопья овсяные, крупа ячменная, лук, лист амаранта, корень лопуха молотый, соль, корица, куркума.

Особенности:

Улучшает углеводный обмен в клетках

Полезна при избыточном весе

Нормализует работу печени и поджелудочной железы

Предупреждение осложнений сахарного диабета

Каша «Долголетие»

Состав: пшеница, отруби из проросшего овса, лен, амарант, расторопша, кремний

Каша «Амарантовая»

Состав: пшеница, амарант, лен

Каша «Гималайская»

Состав: зеленая гречка, лен, расторопша

Каша «Талкан»

Состав: продукт из проросших и поджаренных зерен пшеницы, ржи, овса, ячменя.

Используемые компоненты:

Пшеница. Источник минералов, содержит полный комплекс витаминов В, Е, биотин, аллантиин

Овес. Источник аминокислот: триптофан и лизин. Богат эфирными маслами, витаминами группы В, каротином.

Рожь. Источник углеводов, белков, жиров, ферментов, зольных и других веществ.

Ячмень. Стимулирует кишечник, эффективен в борьбе с запорами, очищает организм от токсинов, шлаков, нормализует уровень сахара в крови, помогает при ожирении. Содержит: аминокислоты, углеводы, клетчатку, цинк, магний, марганец, хром, железо. Самыми полезными крупами при диабете считаются гречневая, овсяная, перловая. Также полезны горох и коричневый рис.

Масла «ОМЕГА 3 от диабета»

Состав: плоды шиповника, галега лекарственная, золотой корень (родиола розовая), корень одуванчика, побеги черники, женьшень, фруктоза. МАСЛА

Прием масла «ОМЕГА 3 от диабета» – 4 недели (в среднем 3 флакона).

Состав: масло льняное пищевое нерафинированное, растительные экстракты лопуха, солодки, облепихи, аира, чаги, кипрея (иван-чая).

Оказалось, что при настаивании на льняном масле давно известные и хорошо изученные в фитотерапии «желудочные» лекарственные растения действуют значительно быстрее и эффективнее. Льняные экстракты этих растений и вошли в состав масла «Омега 3 от диабета»

Топинамбур: можно есть сырым, нарезав соломкой или натерев на тёрке. Его можно запекать, не очищая, как картошку в мундире, а можно предварительно почистить ножом «экономка». Если покупаете топинамбур на рынке – «в земле», его сначала надо вымыть, используя губку или специальную щётку. Потом нарезать кусочками, ломтиками, дольками, как вам нужно по рецепту. И всё – готовьте в своё удовольствие!

Методы и исследование:

Арфазетин

Наиболее известен и распространён официальный растительный сбор, выпускаемый на Украине и используемый в виде отвара — арфазетин, в состав которого входят:

- побеги черники — 0,2 грамма,
- створки фасоли — 0,2 грамма,
- корни заманихи высокой — 0,15 грамм,
- стебли хвоща полевого — 0,1 грамм,
- цветы ромашки аптечной — 0,1 грамм.

Давайте познакомимся по ближе: Напиток или отвар имеет светлый цвет. Пахнет лёгким ароматом трав. На вкус горьковатый с кислинкой после вкуса. Разбирёмся составом;

Фасоль - *Phaseolus vulgaris* - не только ценный белковый продукт, но и целебное средство. В створках фасоли содержится много витаминов группы В, микроэлементов (железа, цинка, меди и калия), легко усвояемых белков и углеводов. Присутствие железа в створках фасоли способствует увеличению сопротивляемости инфекциям. Большое количество **серы** позволяет принимать створки этого растения при болезнях кожи, бронхов, кишечника, ревматизме. Очищающие свойства фасоли связаны со способностью ее кожуры оказывать мочегонное действие. Фасоль также имеет противомикробный эффект, поэтому она применяется при туберкулезе легких, для профилактики зубного камня и пародонтоза. Это растение семейства бобовых является

незаменимым элементом диетического питания. Особенно полезно употреблять фасоль в пищу при болезнях почек, сердечной недостаточности. Можно также включать это блюдо в свое меню при повышенной нервозности, диабете.

Побеги черники оказывают вяжущее, противовоспалительное, гипогликемическое, бактерицидное и мочегонное действие, снимают усталость глаз и улучшают остроту зрения, помогают при диарее, сахарном диабете, анемии, мочекаменной болезни, снимают боли при ревматизме.

Хвоща полевого трава - средство растительного происхождения, оказывает диуретическое и противовоспалительное действие. Терапевтическое действие проявляется уже с первого дня приема и наблюдается в течение всего периода лечения. Настои хвоща применяют как мочегонное при отеках, противовоспалительное при воспалительных процессах мочевого пузыря и мочевыводящих путей, кровоостанавливающее, общеукрепляющее, ранозаживляющее и вяжущее средство. Помогают они при сердечной недостаточности, улучшают водно-солевой обмен.

Ромашковые цветочные корзинки богаты матрицином, источником хамазулена, придающему эфирному маслу синий цвет и обеспечивающему различные лечебные свойства. Хамазулен ускоряет регенерацию тканей, оказывает противовоспалительное и противоаллергическое действие, при кипячении частично разрушается. Кроме того, в состав эфирного масла растения входят гликозиды олеиновой, пальмитиновой, стеариновой, линолевой кислот, а также камеди, слизи, флавоноиды, кумарины, каротин, витамин С. Микроэлементы представлены калием, медью, цинком, селеном.

Настойка заманихи высокой, по действию близкая к настойке женьшеня, применяется как стимулирующее средство при различных формах астении, депрессии, гипотонии. Основные биологически активные вещества — сапонины: эхиноксозиды, лигнаны, эфирное масло, кумарины, флавоноиды

Было предложено 10 больным с сахарным диабетом 2 типа применение сбора «АРФАЗЕТИН» по 1 пакету 3 раза в день за 30 минут до еды в течение семь дней. Через недели применения было проведена беседа с этими больными. Больные говорили о улучшении самочувствия, снижении сахара в крови, уменьшении жажды и учащенного мочеиспускания. Им был дан совет о том что эти сборы свободно продаются в аптеке, удобно использование, положительно действует на другие органы, а также этого сбора можно использовать неограниченно и долгое время. Но в любом случае обязательно принимать по назначению врача. Этот чай хорошо принимать на начальных стадиях сахарного диабета и сахарном диабете второго типа, Так как этот сбор является лекарственным растением не имеет побочных действия.

Диета – очень важный пункт коррекции патологии, поэтому необходимо исключить все продукты с содержанием глюкозы, спиртные напитки, различные добавки, сладкие фрукты. Рекомендуется принимать продукты с сахарозаменителями – в отделах супермаркетов представлены товары для диабетиков с ксилитом, сорбитом, фруктозой и другими видами заменителей глюкозы. Особенно важно контролировать количество съеденного пациентам во время приема инсулина – все продукты пересчитываются в хлебные единицы, составляется специальный график еды и приема препарата.

Также важно обеспечить здоровую **физическую нагрузку** – регулярные упражнения, прогулки на свежем воздухе и активный образ жизни снижают риски развития осложнений.

Вывод; Соблюдение общих рекомендаций по поводу образа жизни, сбалансированного режима физической активности и контроля массы тела помогает снизить уровень сахара крови и без приема препаратов. Важно часто бывать на улице, посоветоваться с врачом по поводу упражнений дома или в спортзале, стараться не нервничать и избегать чрезмерных стрессов.

Предупреждение.

Нельзя забывать, что лекарственные растения применяются исключительно в роли вспомогательной терапии. Травы лишь дополняют лечение, назначенное пациенту врачом. Отказ от основной терапии может спровоцировать опасные для жизни и здоровья последствия

Литературы

1. Raxmatullayevna, X. G., Azizjon o'gli, S. B., & Abdumajidovna, X. M. (2024). SHAKARNI KAMA Y TIRADIGAN O'SIMLIK. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 18(5), 36-45.

2. Rakhmatullaevna, K. G. (2024). Herbal Sugar-Lowering Plant. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769)*, 2(3), 1-7.

3. Raxmatullayevna, X. G., & Zafarovich, B. B. (2024). OG'IZDAN BADBO'Y H I D KELISHI. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 18(5), 46-55.

4. Хасанова, Г. Р., & Соатова, М. З. (2024). ЛЕЧЕБНЫЕ СВОЙСТВА АЛЫЧА (PRUNUS CERASIFERA EHRH). *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 18(5), 28-35.

5. USMONOVA, M., ERNAZAROVA, M., QO'YLIYEVA, M. U., & XASANOVA, G. DORIXONA FAOLIYATINI TASHKIL ETISH, DORILAR SAQLASH CHORA TADBIRLARI.

6. Xasanova, G. R. (2023). MINERAL MODDALARNING INSON HAYOTIDAGI AXAMIYATI. *Journal of new century innovations*, 26(4), 102-108.

7. Xasanova, G. R., Abluraxmonova, D., & Eshmuxammatova, D. (2023). BUYRAKLAR TO'GRISIDA FIKRLASHAMIZ. *Journal of new century innovations*, 25(1), 38-46.

8. Rahmatullayevna, X. G. (2023). DORIVOR O'SIMLIK LARDAN AJRATIB OLINGAN ODDIY EKSTRAKTLARNING SHIFOBAXSH XUSUSIYATLARI HAQIDA. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 15(5), 44-48.

9. Xasanova, G. R., & Salohiddin o'gli, M. M. (2023). SHIFOBAXSH CHOY HISLATLARI. *Journal of new century innovations*, 25(1), 47-53.

10. Karomatov, N. T. (2023). DAFNA BARGI EFIR MOYI (LABR-LAURUS). *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 15(2), 126-129.

11. Xasanova, G. R. (2023). SHIFOBAXSH ANOR-PUNICA GRANATUM L. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 15(5), 33-36.

12. Xasanova, G. R., & Ernazarova, M. E. (2022). SHIFOBASH QOQI O'TINING FOYDALI JIHATLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 4-2), 989-991.

13. Yakubova, S. R., & Xasanova, G. R. (2022). KAMQONLIK HAQIDA TUSHUNCHA. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 4-2), 897-900.

14. Xasanova, G. R., Usmanova, M. B., & Najmitdinov, X. B. (2022). VITAMINGA BOY LOVIYA (PHASCOLUS) U'SIMLIGINING UMUMIY XUSUSIYATLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(9), 333-336.

15. Maxmudova, A. Sh. K., Gaiybulloeva, K. F. U., & Xasanova, G. R. (2022). SOFLOM OVQATLANISH TAPSI. *Ta'lim fidoyilari*, 24(17), 571-575.

16. Xasanova, G. R., & Usmanova, M. B. (2022). Применение фасоли (phascolus) в медицине. *Science and Education*, 3(11), 117-125.

17. Xasanova, G. R., Ernazarova, M. E., & SHIFOBASH, Q. O. (2022). № Special Issue 4-2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/shifobash-qoqiotining-foydali-jihatleri>, 3.

18. Daminovich, K. N., Rahmatullayevna, X. G., & Sherali o'g'li, A. M. (2024). ODDIY ZIRK-BERBERIS VULGARIS L. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 19(2), 185-191.

19. Rahmatullayevna, X. G., Mustafo o'gli, O. S., & Laylo, K. (2024). OLMA VA BOSHQA SIRKA TURLARINING DORIVOR XUSUSIYATLARI HAQIDA. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 19(2), 192-201.

20. Rakhmatullaeva, K. G. (2024). Herbal Sugar-Lowering Plant. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769)*, 2(3), 1-7.
21. Xasanova, G. R. (2022). White mulberry.
22. Khasanova, G. R., & Olimov, S. M. (2022). Ordinary mountain Basil-origanum vulgare.
23. Khasanova, G. R., & Eldor, U. (2023). THE IMPORTANCE OF MINERALS IN HUMAN LIFE. *Journal of new century innovations*, 26(4), 109-115.
24. Kodirov, N. D., & Khasanova, G. R. (2023). Characteristics of the Almond (*Amygdalus L.*). *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769)*, 1(8), 188-193.
25. Khasanova Gulbahor Mamatova Zarnigor Murzabekov Suhrob Pumpkin (Тыква) – *Cucurbita L AMERICAN Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education Volume 02, Issue 03, 2024 ISSN (E): 2993-2769*
26. Khasanova Gulbahor Eshonqulov Azizbek Muhammadiyev Akobir The Role of Medicinal Plants in the Development of the Pharmaceutical Industry in Uzbekistan *AMERICAN Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education Volume 02, Issue 03, 2024 ISSN (E): 2993-2769*
27. Khasanova Gulbahor Sobirov Hasan Ahadov Ilgor Medicinal Properties of Alycha (*Prunus Cerasifera Ehrh*) *AMERICAN Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education Volume 02, Issue 03, 2024 ISSN (E): 2993-2769*
28. Роль лекарственных растений в развитии Фарм промышленности Узбекистана. *Young Scientist Research Journal Of Kararalpakstan Vol 2 issue 2 2023 Хасанова Г.Р. Дониёрова С.О*
29. Хасанова Г.Р. Махмудова М.М. Нажмиддинов Х.Б. Современные подходы к лечению острых и хронических болей у пациентов с заболеваниями опорно-двигательного аппарата. Фокус на безопасность фармакотерапии *Та'лим фидойлари >> Respublika ilmiy uslubiy jurnali 10-сон октябрь 2021й*
30. Хасанова Г.Р. Якубова С.Р. Современные технологии диагностики и лечения в Стоматологии и краниофициальных исследований >> *SPECIAL ISSUE 18-19 март 2022й*
31. Боймуродов Э.С. Хасанова Г.Р. Олимов Фармакология фанига кириш. Фаннинг бошқа фанлар билан боғлиқлиги, келиб чиқиш тарихи. Экономика и социум >> № 11.90.2021 ISSN 2225-1545 11(90) 20-21 ноябрь 2021
32. Шукурова Д.Й. Хасанова Г.Р. Олимов С. Таркибида эфир мойи бўлган доривор ўсимликлар ва маҳсулотлар. Экономика и социум >> № 11(90)2021. ISSN 2225-1545 11-сон 20-21 ноябрь 2021й.

33. Khasanova Gulbahor. Mamatova Zarnigo Murzabekov Suhrob Saffron or Crocus (Zafaron) – Crocus Sativus L . AMERICAN Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education Volume 02, Issue 03, 2024 ISSN (E): 2993-2769

34. Хасанова Г.Р. Кодиров Н. ДЛЕКАРСТВЕННЫЕ РАСТЕНИЯ, СОДЕРЖАЩИЕ ФИТОНЦИДЫ

35.ЖУРНАЛ ГЕПАТО-ГАСТРОЭНТЕРОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ СПЕЦИАЛЬНЫЙ ВЫПУСК ISSN 2181-1008 Doi Journal 10.26739/2181-1008.

35. Хасанова Г.Р. Усманова МБ Geksikon shamchasini tayorlashda uning asosni almashtirish. SCIENCE AND EDUCATION ISSN 2181-0842. VOLUME 3, ISSUE 11 Ноябрь 2022

36. . Хасанова Г.Р The Importance of Essential Oils for Plants and Methods of Their

Separation AMERICAN Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education

Volume 02, Issue 05, 2024 ISSN (E): 2993-2769

Нажмитдинов, Х. Б., Олимов, С. М., & Бахромова, Б. З. (2022). ПОЛЕЗНЫЕ СВОЙСТВА ФРУКТА–ПЕРСИК. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(9), 327-332.

Эрназарова, М. Ш., & Бахромова, Б. З. (2022). Исследования свойств лекарственных растений содержащих алкалоид. *Science and Education*, 3(11), 106-116.

Эрназарова, М. Ш., & Бахромова, Б. З. (2022). Исследования свойств лекарственных растений содержащих алкалоид. *Science and Education*, 3(11), 106-116.

Olimov, S. M., & Vaxromova, B. Z. (2022). ZANJABIL HAQIDA UMUMIY MA'LUMOT. TIBBIYOTDA QO'LLANILISHI. *Journal of new century innovations*, 14(1), 156-160.

Shernazarovna, E. M., & Zokirovna, B. B. (2023). KAMQONLIK SABABLARI VA UNI TABIIY YO'L BILAN DAVOLASH CHORALARI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 15(1), 160-165.

Shernazarovna, E. M., & Zokirovna, B. B. (2023). YALPIZ (MENTHA) O'SIMLIGINING DORIVOR XUSUSIYATLARI. *Образование наука и инновационные идеи в мире*, 15(1), 169-172.

Shernazarovna, E. M., Zokirovna, B. B., & Shuxrat o'g'li, D. B. (2023). RAYNON O'SIMLIGIGA UMUMIY TAVSIF. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 15(1), 166-168.

Shernazarovna, E. M., & Zokirovna, B. B. (2023). QANDLI DIABET KASALLIGI VA UNING ASORATLARI. *Journal of new century innovations*, 26(4), 116-121.

Bakhromova, B., & Mo'minboyev, D. (2023). THE LIFE OF ABU ALI IBN SINA AND HIS CONTRIBUTION TO THE FIELD OF PHARMACY. *Бюллетень педагогов нового Узбекистана*, 1(9), 39-42.

Бахрамова, Б., & Муминбоев, Д. (2023, September). ОТНОШЕНИЕ ЧЕЛОВЕКА К ПРИРОДЕ И ОТНОШЕНИЕ ПРИРОДЫ К ЧЕЛОВЕКУ. In *Международная конференция академических наук* (Vol. 2, No. 9, pp. 9-13).

Vaxramova, B., & Mo'minboyev, D. (2023). SHIFOBAXSH ZANJABILNING TIBBIYOTDA QO'LLANILISHI. *Центральноазиатский журнал образования и инноваций*, 2(9), 86-89.

Vaxramova, B., Xolbo'tayeva, K., & Mo'minboyev, D. (2023). BIOLOGIK FAOL MODDALARNING INSON SALOMATLIGIGA TA'SIRI. *Инновационные исследования в науке*, 2(9), 5-8.

Zokirovna, B. B., & Khusan, K. (2023). VALERIAN ROOT IN THE TREATMENT OF SLEEP PROBLEMS AND RELATED DISORDERS-A SYSTEMATIC REVIEW AND METAANALYSIS. *Journal of Modern Educational Achievements*, 10(1), 21-27.

ZOKIROVNA, B. B., RAHMANOVNA, A. Y., & OGLU, M. D. J. (2024). DRUG ALLERGIC REACTIONS: CURRENT VIEWS. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 18(5), 56-70.

ZOKIROVNA, B. B., OGLU, K. K. U., OGLU, M. D. J., & OGLU, D. B. S. (2024). PHARMACOEPIDEMOLOGY AND BIOINFORMATICS: EVOLUTION AND INTEGRATION OF ANALYTICAL WAYS ON PRECISION THERAPEUTICS ON CARDIOVASCULAR RISK. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 18(5), 78-90.

Zokirovna, B. B. (2024). PROSTATIT KASSALIGI VA PROSTATTA BEZI EKSTRAKTIDAN DORI TAYYORLASHNING ZAMONAVIY USULLARI. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 18(5), 71-77

Zokirovna, B. B., & Shuxrat o'g'li, D. B. (2024). ATMOSFERA IFLOSLANISHINING OLDINI OLUVCHI SUYUQ DARAXT. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 19(2), 202-208.

THE IMPORTANCE AND SCIENTIFIC SIGNIFICANCE OF LEARNING ENGLISH IN COLLABORATION IN ENGLISH TEACHING

*Saodat Yokubjonova Avazbek kizi,
Senior student of NamSU, Faculty of English philology*

*Dadamirzayeva Barno Otamirza kizi,
Teacher of NamSU, Faculty of English philology*

Innotation: This article is dedicated to study of the important aspects of the influence of cooperative education on the classroom environment. Cooperative learning encourages active student participation, teamwork, and communication. In addition, cooperative learning activities provide opportunities for language and science teachers to develop interdisciplinary connections.

Keywords: Cooperative learning, English language teaching, language needs, active listening, cooperative learning activities, authenticity of task-based materials, language skills.

INGLIZ TILINI O`QITISHDA HAMKORLIKDA INGLIZ TILINI O`RGANISHNING MUHIMLIGI VA ILMIY AHAMIYATI

Saodat Yokubjonova Avazbek qizi
NamDU Ingliz filologiyasi 4-bosqich talabasi
Dadamirzayeva Barno Otamirza qizi,
NamDU ingliz tili amaliy kursi kafedrası o`qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola hamkorlikdagi ta'limning sinf muhitiga ta'sirining muhim jihatlarni o'rganishga bag'ishlangan. Hamkorlikda o'rganish o'quvchilarning faol ishtirokini, jamoada ishlashni va muloqot qilishni rag'batlantiradi. Bundan tashqari, hamkorlikdagi o'quv faoliyati til va fan o'qituvchilari uchun fanlar aro aloqalarni rivojlantirish uchun imkoniyatlar yaratadi.

Kalit so`zlar: Koorparativ ta'lim, ingliz tili o`qitish, til ehtiyojlari, faol tinglash, hamkorlikdagi o`quv faoliyati, topshiriqlarga asoslangan materiallarning xaqiqiyliigi, til ko`nikmalari.

In a fast developing world, language teaching and learning plays an essential role. Not only university students who study in the faculty of philology but also other people who are considered non-specialists are thinking about learning to speak a second language. Especially, as the English language is becoming the world language. Thus, teaching the language with the help of different methods is on teachers`focuses. As an example, cooperative learning has been gaining attention in the field of education as

an effective teaching method for fostering English language proficiency and scientific understanding among students. This article aims to explore the impact of cooperative learning on these two crucial areas in the classroom setting.

First and foremost, cooperative learning promotes active student engagement, collaboration, and communication. By working in groups, students are encouraged to interact with one another, express their thoughts and ideas, and provide explanations, all of which are essential for the development of English language proficiency [1]. Through discussions, debates, and problem-solving activities, students are given opportunities to use the language in meaningful contexts, thereby enhancing their speaking, listening, and comprehension skills. Furthermore, when it comes to scientific understanding, cooperative learning activities allow students to explore and analyze various scientific concepts together. By working collaboratively, students can share their perspectives, offer diverse solutions, and construct their understanding of scientific principles. This active involvement in the learning process not only reinforces their scientific knowledge but also enables them to comprehend complex concepts through peer interaction and discussion [2]. In addition, cooperative learning fosters a positive learning environment where students feel supported, valued, and empowered. By working in teams, students develop essential social skills such as empathy, active listening, and respect for diverse opinions, which are integral in both language learning and scientific exploration. Moreover, through mutual assistance and peer tutoring, students can help each other grasp difficult linguistic and scientific concepts, leading to a deeper understanding of the subject matter. Moreover, cooperative learning activities provide opportunities for language and science teachers to encourage interdisciplinary connections. By integrating language skills [3] into scientific investigations and experiments, students can apply their English language knowledge in a practical, real-world context. This interdisciplinary approach not only enriches students' language acquisition but also reinforces their scientific reasoning and critical thinking abilities.

In conclusion, cooperative learning has a profound impact on the development of English language proficiency and scientific understanding in the classroom. By promoting collaborative interactions, meaningful discussions, and interdisciplinary connections, cooperative learning not only enhances students' language skills but also deepens their scientific knowledge and understanding. Therefore, educators are encouraged to integrate cooperative learning strategies into their teaching practices as a means of cultivating well-rounded and proficient students in both language and science.

Reference List:

1. D.Tojiboeva. Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. - T.:«Fan va texnologiya». 2007. P13
2. О.М. Арефьева “Особенности формирования коммуникативных универсальных учебных умений младших школьников, Начальная школа плюс до и после”. 2012. - No С. 74 - 78.
3. D.U. Jalilova Ta'lim jarayonlarining samaradorligini oshirish uchun innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati. «Sifatli ta'lim - taraqqiyot podyevori» mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya to'plami//Toshkent, 2023-yil 20-aprel.-282-286-betlar.

PROFESSIONAL TA'LIM TIZIMIDA DUAL TA'LIM VA UNING IMKONIYATLARI

Direktori U. S. Rasulov

Navoiy arxitektura va Qurilish texnikumi

ANNOTATSIYA

Maqolada dual ta'limda birdaniga bilim va kasb-hunar o'rganadigan ta'lim ekanligi isbotlangan. Bu ta'limni nafaqat o'rta maxsus yoki professional ta'limda, balki oliy ta'limda ham qo'llash mumkinligi yoritilgan. Buning uchun oliy ta'lim qoshida turli xo'jalik yurituvchi subyektlarning bo'lishi, ular talabalarning amaliyot o'tashi uchun qulayligi, ta'lim, tarbiya va amaliyotning uyg'unligini ta'minlash yo'llari ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, dual ta'lim, professional ta'lim, kasb-hunar ta'limi, oliy ta'lim, nazariya, amaliyot, yetuk mutaxassis, professional ta'lim, ilmiy-tadqiqot, modernizatsiyalash.

ABSTRACT

In the article, it is proved that dual education is education in which knowledge and profession are learned at the same time. It is highlighted that this education can be used not only in secondary special or professional education, but also in higher education. For this purpose, the presence of various business entities under higher education, the convenience of students for internships, the ways to ensure the harmony of education, training and practice are shown.

Key words: education, dual education, professional education, vocational education, higher education, theory, practice, advanced specialist, professional education, scientific research, modernization

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Professional ta'lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2019 yil 6 sentabrdagi PF-5812-son Farmoni bilan 2020/2021 o'quv yilidan boshlab O'zbekiston Respublikasida Ta'limning xalqaro standart tasniflagichi darajalari bilan uyg'unlashgan yangi boshlang'ich, o'rta va o'rta maxsus professional ta'lim tizimi hamda tabaqalashtirilgan ta'lim dasturlari joriy etiladigan ta'lim muassasalari tarmog'i tashkil etildi.

O'zbekiston mehnat bozori uchun o'rta bo'g'in mutaxassislarini tayyorlashda ushbu professional ta'lim muassasalari tarmog'i muhim o'rin tutadi. Bugungi kunda mavjud ish o'rinlarining asosiy qismida aynan professional ta'lim muassasalarida

bitiruvchilarga beriladigan malaka darajalari talab etilishi yoshlar o'rtasida ushbu ta'lim muassasalarida o'qish istagini yanada kuchaytirmoqda.

Mazkur Farmonga muvofiq 2020/2021 o'quv yili uchun professional ta'lim muassasalariga Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklaridan, tizimida professional ta'lim muassasalari bo'lgan vazirliklar, idoralar va oliy ta'lim muassasalari takliflari asosida qabul parametrlari shakllantirildi va qabul jarayonlari ilk bor onlayn hujjat topshirish tartibida tashkil etildi.

Yevropa mamlakatlariga xos global ta'lim muhitini shakllantirishda ta'limning uzluksizligi va uzviyligini, amaliy yo'nalganligini ta'minlash, sifatli ta'lim olish, ijodiy rivojlanishga yo'naltirish, o'qitishning yangi paradigmalarni rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etmoqda. So'nggi yillarda O'zbekistonda sodir bo'layotgan chuqur siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar natijasida deyarli barcha ijtimoiy institutlarni, shu jumladan ta'lim tizimini yangi sifat bosqichiga olib chiqish, uning rivojlanishiga dinamiklik va barqarorlikni berishga qodir bo'lgan professional ta'limni rivojlantirish yo'llari ustida tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Vaqtinchalik mehnat faoliyatini amalga oshirish uchun xorijiy davlatga ketayotgan shaxslarni va band bo'lmagan aholini o'qitishni tashkil etish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2021 yil 25 yanvardagi PQ-4962-son qaroriga muvofiq, 13 ta professional ta'lim muassasalarida qurilish sohasi malakali mutaxassislarini tayyorlash markazlari tashkil etildi. Ushbu markazlarning normativ hujjatlari, jumladan, mahalliy va xorijiy ish beruvchilarning takliflari asosida 20 ta kasb bo'yicha o'quv reja va dasturlar xalqaro standartlar asosida ishlab chiqilgan bo'lib, 1 500 nusxada qurilish sohasidagi kasblar bo'yicha o'zbek, rus va ingliz tillarida maxsus lug'at hamda o'quv-didaktik materiallar yetkazib berilgan.

Respublikadagi 271 ta professional ta'lim muassasalarida asosiy ta'lim dasturlariga qo'shimcha ravishda 110 ta kasb bo'yicha 764 ta qisqa muddatli o'quv kurslari tashkil etildi.

Professional ta'lim muassasalarida arxitektura va qurilish sohasidagi tor ixtisosliklar bo'yicha qisqa muddatli o'quv kurslari o'quv jarayoniga professional ta'lim muassasalarining 151 nafar malakali o'qituvchi va ishlab chiqarish ta'limi ustalari jalb qilindi.

Bugungi kunga qadar qurilish sohasi malakali mutaxassislarini tayyorlash markazlarini arxitektura va qurilish sohasi kasblari bo'yicha muvaffaqiyatli tamomlagan 5 112 nafar bitiruvchilarga davlat namunasidagi sertifikatlar berildi.

Markaziy bank, Savdo-sanoat palatasi, Qurilish va uy-joy kommunal xo'jaligi vazirligi, Kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligi bilan hamkorlikda moliyaviy

savodxonlik, “Har bir tadbirkor — yoshlarga madadkor” tamoyili asosida “Yoshlar: 1+1” qurilish yo‘nalishlari bo‘yicha o‘quv kurslarining ta‘lim dasturlari ishlab chiqildi.

Bugungi kunda Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vazirligi xorijiy tashki- lotlar bilan professional ta‘lim tizimini rivojlantirish bo‘yicha hamkorlik ishlarini amalga oshirib kelmoqda. Jumladan, Yevropa Ittifoqi Komissiyasining grant mablag‘lari asosida YUNESKO vakolatxonasi tomonidan “O‘zbekistonning qishloq joylarida ishga joylashtirish ko‘nikmalarini rivojlantirish” loyihasi, Germaniya xalqaro hamkorlik jamiyatining “O‘zbekistonda kasb-hunar ta‘limi tizimini isloh qilish va modernizatsiyalash jarayonlarini qo‘llab- quvvatlash” hamda “Markaziy Osiyoda kasb-hunar ta‘limi — oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish sohasida tizimli yondashuvlarga ko‘maklashish”, Shveytsariyaning O‘zbekistondagi elchixonasi bilan hamkorlikda 2021-2033 yillar davomida “O‘zbekistonda professional ta‘lim islohotlarini qo‘llab- quvvatlash” grant loyihalari loyihalari hamkorlikda amalga oshirilmoqda.

MAVZUGA OID ADABIYOTLARNING TAHLILI

Mamlakatimizda ta‘lim sohasi qadimdan o‘rganilib kelinmoqda. Xususan, oxirgi paytlarda ta‘lim xizmatlari sifati va samaradorligini oshirishga oid masalalari bilan bir qator iqtisodchi olimlar ilmiy-tadqiqot ishlarini olib bormoqdalar. Bular jumlasiga S.S.G‘ulomov, M.M.Muxammedov, M.E.Po‘latov, A.V.Vaxabov, M.Q.Pardayev, A.O‘lmasov, B.N.Navruz Zoda, Y.A.Abdullayev, M.X.Saidov, B.A.Abdukarimov, Sh.Qurbanov, Sh.SH.Shodmonov, E.T.Odilov, Q.J.Mirzayev, K.B.Urazov, A.O.Ochilov, G.N.Axunova, N.U.Arabov, O.T.Qahharov, S.A.Isxakova, G.S.Sa‘dullayeva, X.X.Rejapov kabilarni kiritish mumkin. Ammo ushbu olimlar asarlarida dual ta‘lim masalasi deyarli o‘rganilmagan. Faqat oxirgi paytlarda bu borada ayrim fikrlar A.Aranjiyev, A.Avliyakov, N.A.Muslimov, D.Ro‘ziyeva, L.Abduezimova kabilar tomonidan turli gazeta maqolalarida, uslubiy ishlarda aytilmoqda. Ammo yirik tadqiqot ishlari olib borilmagan va ular ilmiy jihatdan yoritilmagan. Bundan ham ko‘rinib turibdiki, mazkur masala bo‘yicha tegishli o‘rganishlarni o‘tkazish va tavsiyalar ishlab chiqish o‘ta dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Kasb-hunar ta‘limi tizimining hozirgi rivojlanish bosqichining eng muhim jihati - bu bir tomondan, kasb-hunar ta‘limi tizimining tarkibidagi o‘zgarishlarni, ikkinchidan, kasb-hunar ta‘limi tizimining o‘zaro ta‘sir jarayonlarini aks ettiradigan integratsion jaraenlardir. Aynan kasb-hunar ta‘limi tizimiga yangicha endashish kelajakdagi yuqori malakali mutaxassislarni sifatli tayyorlashni ta‘minlaydi.

Mamlakatimizda yuqori texnologiyali sanoat talablariga javob beradigan ishchilarni tayyorlash orqali hududlarining investitsiya jozibadorligi va raqobatbardoshligini oshirish vositalaridan biri bu ikki tomonlama o‘qitish tizimidir.

Duallik "ikkilik", "bitta tashkiliy yaxlitlik" ma'nosini anglatadi. Ushbu ta'lim shakli ijtimoiy sheriklikning mahsuli sifatida paydo bo'ldi, bu mehnat bozori talablariga muvofiq yuqori malakali kadrlarni tayyorlash bo'yicha davlat va ish beruvchilar o'rtasidagi yaqin hamkorlik mexanizmi hisoblanadi.

МУХОКАМА VA NATIJALAR

"Ta'lim to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga muvofiq yoshlarning kasblar va mutaxassisliklarni egallashga bo'lgan qiziqishlarini qo'llab-quvvatlash uchun keng imkoniyatlar yaratish hamda professional ta'lim tizimida dual ta'limni tashkil etish maqsadida Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 29 martdagi 163-sonli "Professional ta'lim tizimida dual ta'limni tashkil etish chora-tadbirlari haqida"gi qarori qabul qiladi. Professional ta'lim tizimida dual ta'limni tashkil etish tartibi to'g'risidagi nizomga asosan dual ta'limni tashkil etish va uning bosqichlarini, dual ta'limda o'quv jarayoni va ishlab chiqarish amaliyotini olib borish tartibini, dual ta'lim ishtirokchilarining vazifalari, huquq va majburiyatlarini belgilashdan iborat.

Dual ta'lim tizimining qisqacha xarakteristikasi

- Asosiy o'qish jarayoni professional ta'lim muassasalarida emas, balki ishlab chiqarish korxonalarida o'tkaziladi.
- O'quvchi ishlab chiqarish jarayoni ishtirokchisidir va shu bilan birga ta'lim muassasasida. Demak u bir vaqtning o'zida tinglovchi ham hisoblanadi.
- Haftaning 3-4 kuni o'quvchi ishlab chiqarish korxonasida, 3-2 kun ta'lim muassasasida o'qiydi.
- Kasbiy ta'limning dual usulida ikki tashkilot korxonasi va ta'lim muassasasi ishtirok etadi.
- Dual tizimda o'qitishning asosiy maqsadi yuqori malakali, professional kadrlar tayyorlash va ularni ishlab chiqarish sharoitiga moslashuvini ta'minlashdan iborat.

Dual ta'lim tizimida ishlab chiqarish korxonalarining vazifalari

- Kasb-hunar ta'limi jarayonini ta'minlash;
- Korxonasi bazasida o'quv jarayonlarini tashkil etish uchun shart-sharoitlar yaratish;
- Amaliy ko'nikmalarni o'rgatish;
- Ta'lim bo'yicha umumiy vazifalarni bajarish.

Dual ta'lim tizimini joriy etish orqali professional ta'lim muassasalari quyidagi afzaliklarga ega bo'ladi

- ✓ Ta'lim jarayonini ishlab chiqarish bilan uzliksizligini ta'minlash;
- ✓ O'quv reja va dasturlarni ish beruvchi korxonasi talablari asosida ishlab chiqarish va kelishgan holda jarayonga jalb qilish;
- ✓ Amaliyotlarni o'quv yili boshidan (semestr boshidan) boshlash;

- ✓ Tinlovchilarni tanlagan kasb bo'yicha bilim, ko'nikma va malaka ega bo'lishlarini ta'minlash;
- ✓ Tinglovchilarni keyinchalik o'z mutaxassisliklari bo'yicha ishga joylashish jarayonini osonlashtirilishi; (talabga asosan kadrlar tayyorlash yo'lga qo'yilish)
- ✓ Ishlab chiqarish jarayoniga kirib kelayotgan yangilanishlardan (innovatsiyalardan) doimiy xabardor bo'lib borish;
- ✓ Ta'lim muassasasida faoliyat ko'rsatayotgan ishlab-chiqarish ta'limi ustalarini malakalarini oshirib borish va ishlab chiqarish jarayonida ishtirokini ta'minlash;
- ✓ Xom-ashyo bilan bog'liq bo'lgan masalalarni qisman yechish.
- ✓ Ta'lim jarayonini ishlab chiqarish bilan uzliksizligini ta'minlash;
- ✓ Ta'lim jarayonida bevosita ishtirok etish;
- ✓ Tinglovchilarga berilayotgan bilim, ko'nikma va malakalariga qo'yilgan talablar ish beruvchi korxonalar bilan kelishilgan holda amalga oshirilganligi;
- ✓ Tinglovchilarni ish joylariga moslashuvchanligi yuqori bo'lishi;
- ✓ Ustoz-shogird ana'nalarini qayta yo'lga qo'yilishi;
- ✓ Jarayon davomida tinglovchilardan shogird sifatida sifatida foydalana olish; (belgilangan, aynan ta'lim berish jarayonidan chiqmagan holda)
- ✓ Korxonaga malakali mutaxassislarini ishga qabul qilish.

Dual ta'lim professional kadrlarni tayyorlashda Yaponiya, Germaniya kabi mamlakatlarda keng foydalanib kelinmoqda. Ushbu ta'lim tizimini o'zimizda ham joriy qilinmoqda. Bu borada mamlakatimiz rahbari 2022 yilning 15 iyunida aholini kasb-hunarga tayyorlash va monomarkazlar faoliyatini takomillashtirish choratadbirlari yuzasidan videoselektor yig'ilishi o'tkazib, undagi bir yo'nalish dual ta'limni rivojlantirish masalasiga qaratildi. Prezidentimiz ta'kidlaganidek, bu sohada ijobiy tajribalar ham mavjudligini qayd etib, "57 ta professional ta'lim muassasasida Germaniya tajribasi asosida, ish joyida o'qitishning dual ta'lim shakli yo'lga qo'yilgan".

Bu borada ayrim qarashlar ham shakllanmoqda. Xususan, Abdujabbor Aranjiyev dual ta'limga quyidagicha ta'rif beradi: "Dual ta'lim, bu – mashg'ulotning amaliy qismi ish joyida, nazariy qismi esa ta'lim muassasasida olib boriladigan ta'lim shakli hisoblanadi" Ushbu ta'lim tizimi orqali ishlab chiqarish tarmoqlarini yuqori ko'nikma bilan to'ldirishda o'ziga xos noyob mexanizmdir, deb ta'kidlaydi. Darhaqiqat, dual ta'lim nafaqat ishlab chiqarish tarmoqlarini, balki butun iqtisodiyot sohasini bir vaqtning o'zida ham nazari, ham amaliy jihatdan o'rganib, professional, yetuk kadrlar tayyorlash imkonini beradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Dual ta'limning mazmuni, uni tashkil qilish yo'llari, uning bir vaqtning o'zida bilim va kasb-hunar o'rgatish kabi ijobiy jihatlarini tadqiq qilib bir qancha xulosalarga kelindi va ilmiy-nazariy va amaliy ahamiyatga molik tavsiyalar ham ishlab chiqildi.

Birinchidan, hozirgi zamon talabidan kelib chiqib, barcha talablarga javob beradigan ta'lim sifatida dual ta'lim tizimi, deb baholash, uni mamlakatimizdagi barcha ta'lim bosqichlariga joriy qilish masalasini o'rganish obyektiv zaruriyat, deb qabul qilishni tavsiya qilamiz.

Ikkinchidan, dual ta'limning yetuk mutaxassislarni yetishtirishda nazariya bilan amaliyotni birga olib borish, haftaning bir qismini nazariyaga va yana bir qismini amaliyotga yo'naltirish bilan birgalikda, barcha jarayonlarga tarbiyaga, yuksak ma'naviyatning shakllanishiga ham katta ahamiyat berish lozim, deb hisoblaymiz.

Uchinchidan, mamlakatimizda yetuk, intellektual salohiyatli mutaxassislarni tayyorlashni ta'lim tizimining barcha bosqichlarida amalga oshirish maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz. Bunda amaliyot bilan nazariyaning uyg'unligini ta'minlash bilan birga, ma'naviy yetuk iymone'tiqodli mutaxassislarning shakllanishiga ta'sir etuvchi barcha omillardan tizimli ravishda foydalanish ham har bir mutaxassis va jamiyat uchun ham foydali, deb hisoblaymiz.

To'rtinchidan, oliy ta'lim sohasida ham dual ta'limni joriy qilish va uni amalga oshirish uchun ikkita yo'nalish bo'yicha amalga oshirish lozim deb hisoblaymiz. Birinchidan, oliy ta'lim qoshida mutaxassislikka mos korxonalar va tashkilotlar tashkil qilish lozim bo'lsa, ikkinchisi, oliy ta'lim tomonidan tayyorlayotgan mutaxassislarga mos tegishli korxonalar va tashkilotlar bilan shartnoma asosida faoliyatni ham yo'lga qo'yish uchun ta'lim klasterini tashkil qilish ham maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz.

Agar bizning tavsiyalarimiz amalga ohsa, mamlakatimizda o'quv muassasalarini bitirish bilan birga yetuk mutaxassislarni birdaniga yetishib chiqadi va ular iqtisodiy va ijtimoiy sohalarda samarali faoliyat ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'ladi. Ushbu holat mamlakatimizning barqaror rivojlanishini ta'minlash bilan birga uning raqobatbardoshligini ham oshirib boradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 6 sentabrdagi "Professional ta'lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5812-son Farmon.

2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida qonuni" T - 2020 y. Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 7 avgustdagi 466-sonli "O'zbekiston Respublikasida uzliksiz boshlang'ich, o'rta va o'rta maxsus professional ta'lim to'g'risida" nizomi.

3. Vazirlar Mahkamasining "Professional ta'lim tizimida dual ta'limni tashkil etish chora-tadbirlari haqida"gi qarori - T.: O'zbekiston, 2021

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2020 yil 24 yanvar. <https://uza.uz/oz/politiks/zbeki-ston-respublikasi-prezidenti-Shavkat-mirziyoyevning-oliy-25-01-2020>

5. <https://daryo.uz/2019/07/15/Shavkat-mirziyoyev-uzluksiz-professional-talim-tizimini-yanada-takomillashtirish-masalalari-boyicha-yigilish-otkazdi/>

6. Xolmuxamedov M. "Yuqori texnologiyalar sari intilgan mamlakat". Sputnik O'zbekiston muxbiriga bergan intervyusi, 2018 y.

7. Xolmuxamedov M. "Yangi professional ta'limda yangi missiya". 24 avgust 2020 y.

8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 evraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli Farmoni.

9. O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentabrdagi "Ta'lim to'g'risidagi" O'RQ-637-soni qonuni

10. Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 29 mart №163 sonli "Professional ta'lim tizimida dual ta'limni tashkil etish chora-tadbirlari xaqida" gi qarori.

BUTUNJAHON ANTIDOPING KODEKSI SANKSIYALARINING MUTANOSIBLIK ASOSIDA QO'LLANILISHIDA XALQARO SPORT ARBITRAJ SUDINING ROLI VA AHAMIYATI

Davronova Dilbar

*Toshkent davlat yuridik universiteti magistratura bosqichi talabasi
davronovadilbar94@gmail.com*

ANNOTATSIYA

Maqolada Xalqaro sport arbitraj sudi faoliyatida proporsionallik prinsipini qo'llash masalasi yoritilgan, bu xalqaro huquqning inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilish kabi umumiy prinsipidir. Proporsionallik tamoyilining vujudga kelishi, rivojlanishi, uning sport sohasidagi inson huquq va erkinliklarini himoya qilishdagi o'rni va ahamiyati bir qancha SAS qarorlari orqali tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *xalqaro sport huquqi, xalqaro va Yevropa huquqi tamoyillari, doping, proporsionallik prinsipi, Sport arbitraj sudi, sportchi.*

АННОТАЦИЯ

В статье освещается вопрос применения принципа пропорциональности в деятельности Международного спортивного арбитражного суда, который является таким общим принципом международного права, как защита прав и свобод личности. Анализируется несколько решений САС с точки зрения возникновения, развития принципа пропорциональности, защиты прав и свобод личности в ее спортивной сфере.

Ключевые слова: *международное спортивное право, принципы международного и европейского права, допинг, принцип пропорциональности, Спортивный арбитражный суд, спортсмен*

ABSTRACT

The article covers the question of applying the principle of proportionality in the activities of the International Court of Arbitration for sport, a general principle of international law such as the protection of individual rights and freedoms. A number of SAS decisions are analyzed in terms of the emergence, development of the principle of proportionality, the protection of the rights and freedoms of a person in his field of sports.

Keywords: *international sport law, principles of international and European law, doping, principle of proportionality, Court of Arbitration for Sport, athlete.*

I. Kirish

Xalqaro sport arbitraj sudi (bundan buyon matnda sud yoki SAS) sport nizolarini ko'rishda xalqaro huquqning umum e'tirof etilgan tamoyillari va qonun qoidalariga tayanadi, ushbu tamoyil va qoidalar sudning har bir qarorida o'z aksini topadi.

Xalqaro huquqning asosiy tamoyillari Birlashgan Millatlar Tashkilotining Ustavida (ushbu prinsiplarning to'liq ro'yxati mavjud emas), Xalqaro huquq tamoyillari to'g'risidagi Deklaratsiyada, Davlatlar o'rtasida do'stona munosabatlar va hamkorlik to'g'risida Birlashgan Millatlar tashkiloti, shuningdek Yevropada xavfsizlik va hamkorlik bo'yicha konferensiyaning yakuniy aktida (Xelsinki, 1-avgust 1975-yil) belgilangan. Ushbu maqolada SAS tomonidan inson huquqlari va asosiy erkinliklarini ta'minlashda proporsionallik tamoyilining ta'minlanishi borasida fikr yuritiladi. Yuqorida qayd etilgan tamoyil (inson huquqlari va asosiy erkinliklarini himoya qilish) BMT Ustavida asosiy maqsadi iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy yoki gumanitar xarakterdagi xalqaro muammolarni hal qilishda, irqi, jinsi, tili va dinidan qat'iy nazar hamma uchun inson huquqlari va asosiy erkinliklarga hurmatni targ'ib qilish va rag'batlantirishda xalqaro hamkorlikka erishish deb belgilangan.

Yevropada xavfsizlik va hamkorlik bo'yicha konferensiyaning yakuniy aktida davlatlar tomonidan bajarilishi kerak bo'lgan boshqa prinsiplar qatorida inson huquqlarini, shu jumladan fikr, vijdon, din va e'tiqod erkinligini hurmat qilish prinsipi barchaga kafolatlanadi deb belgilangan. Yevropa Ittifoqining normativ-huquqiy hujjatlarida xalqaro huquqning bir qator umume'tirof etilgan tamoyillari aks ettirilgan. Inson huquqlari va asosiy erkinliklari konsepsiyasiga to'xtaladigan bo'lsak, Yevropa Ittifoqi to'g'risidagi shartnomada proporsionallik tamoyili belgilanishi orqali ishlab chiqilgan. Ushbu tamoyilga muvofiq, davlat organlarining har qanday harakatlari va qarorlari ularning faoliyat maqsadlariga qat'iy muvofiq bo'lishi kerak va ular kimnidir javobgarlikka tortishda, ruxsat etilgan chegaradan oshmasligi kerak. Bu shuni anglatadiki, sanksiya yoki jazoning jiddiyligi jinoyatning og'irligiga mos kelishi kerak. Xalqaro sport qonunchiligiga bag'ishlangan xorijiy ilmiy adabiyotlarda mutanosiblik prinsipining asosiy tushunchalari yetarli darajada tasvirlangan. Yevropa qonunchiligida sudning nizolarni hal qilish tartib-qoidalariga nisbatan mutanosiblik prinsipini quyidagicha ta'riflash mumkin: "mutanosiblik prinsipi keng tan olingan va qabul qilingan. Bu maqsadga muvofiq va zarur bo'lgan talablardan tashqariga chiqishni hisobga olish kerak bo'lgan har qanday choralarni ko'rishni taqiqlaydi. Prinsipni qo'llash sanksiya qo'llanilayotgan shaxslarning manfaatlarini va u erishmoqchi bo'lgan kengroq ijtimoiy maqsadni muvozanatlashni o'z ichiga oladi.

II. Metodologiya

Tadqiqotning metodologik asosini umumiy mantiqiy usullar (tahlil va sintez, dialektik, umumlashtirish, analogiya, mavhumdan konkretga va konkretan mavhumba o'tish), empirik tadqiqot usullari (taqqoslash, guruhlariga taqsimlash) va

alohida ilmiy usullar (formal-yuridik, tarixiy, qiyosiy-huquqiy) hamda ilmiy bilishning boshqa usullaridan foydalanildi.

III. Natijalar

Xalqaro sport arbitraj sudining Butunjahon antidoping kodeksini proporsionallik prinsipi asosida qo'llashning huquqiy tabiati tahlil qilinadi. Natijada ushbu munosabatlarni huquqiy tartibga soluvchi, qonunchilikni takomillashtirishga yordam beradigan takliflar ishlab chiqiladi.

IV. Muhokama qismi

SAS muntazam ravishda proporsionallik prinsipini antidoping qoidabuzarliklari uchun qo'llanilgan jazoni kamaytirishda qo'llash mumkinmi yoki yo'qligi masalasini ko'rib chiqadi. Butunjahon antidoping kodeksida doping bilan bog'liq qoidabuzarliklar uchun qat'iy jazolarning qo'llanilishi qoidabuzarlikning tabiatiga nisbatan jazo tayinlashni qiyinlashtiradi. Shunga qaramay, SAS o'z qarorlarida ishning holatlari asosida ushbu tamoyilni qo'llab kelmoqda. Bir necha o'n yillar davomida mutanosiblik tamoyili sud qarorlarida izchil shakllanib kelmoqda.

SAS tomonidan antidoping qoidabuzarliklariga nisbatan proporsionallik tamoyili qo'llanilgan va sankiya muddati kamaytirilgan ishlarni tahlil qiladigan bo'lsak, 2005 yil iyul oyida sud tomonidan ko'rib chiqilgan Squizzato FINAga qarshi ishi SAS qarorlarida proporsionallik tamoyilini qo'llashda tub burilish yasagan qarorlardan biridir. 2004-yil 21- va 22 - avgust kunlari Germaniyada o'tkazilgan suzish bo'yicha Yevropa ochiq suv kubogi musobaqasida yosh italiyalik suzuvchi Squizzato ishtirok etdi. Undan olingan doping sinamadan taqiqlangan modda aniqlandi. Keyinchalik ma'lum bo'lishicha, sportchi tarkibida taqiqlangan modda borligini bilmay turib, teri kasalliklariga qarshi kurashish uchun ishlatgan dori vositasi orqali tanasiga taqiqlangan modda tushgan.

Sudda suzuvchining ta'kidlashicha, dori sportchining sport imkoniyatlarini oshirmagan va uning ishlashiga yordam bermagan. Suzuvchi suddan uni ayblovdan ozod qilishni yoki har qanday holatda ham Italiya suzish federatsiyasi tomonidan qo'llanilgan diskvalifikatsiya muddatini kamaytirishni so'ragan. Sud qarorining xulosa qismida mutanosiblik tamoyilining muhim elementlari ko'plab milliy va xalqaro sport federatsiyalarining qoidalar va qoidalari to'plamiga Butunjahon antidoping kodeksini qabul qilish yo'li bilan kiritilganligi, antidoping qoidabuzarligi sodir etgan sportchining aybi yoki beparvoligi aniqlangan taqdirda, faqatgina huquqdan mahrum qilish muddatini qisqartirish emas balki har bir ishning individual holatlari ko'rib chiqilishi belgilangan.

Sud qarorlarida sud jazoning og'irligi huquqbuzarliklarning jiddiyligiga mutanosib bo'lishi kerakligi sport huquqining keng e'tirof etilgan umumiy tamoyili ekanligini ta'kidlaydi. SAS mutanosiblik tamoyilining mavjudligi va muhimligini bir necha bor isbotlagan.

SAS qarorlari xulosasida sport federatsiyalari qoidalari Butunjahon antidoping kodeksidan kelib chiqqanligining o'zi ushbu qoidalarning mohiyatini o'zgartirmasligini, ushbu qoidalar har bir holat uchun mutanosiblik prinsipi kabi fundamental va umumiy huquqiy tamoyillarni (to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita) o'rnini bosa olmaydigan qoidalar ekanligi belgilangan. So'ngi o'n yil ichida sud tomonidan chiqarilgan qarorlarga murojaat qiladigan bo'lsak, sudning mutanosiblik prinsipini qo'llash bo'yicha pozitsiyasi o'zgarmaganligini ko'rishimiz mumkin. SAS sud amaliyotida mutanosiblik e'tirof etilgan prinsip bo'lib, sanksiya proporsionallik prinsipiga mos kelishi kerak, ya'ni noto'g'ri xatti-harakat va sanksiya o'rtasida oqilona muvozanat bo'lishi kerak. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, sanksiyaning og'irligi sodir etilgan huquqbuzarlikka mutanosib bo'lishi kerak. Sanksiyaning nomutanosibligini da'vo qiladigan har qanday tomon uning talablarini isbotlashni o'z zimmasiga oladi. Yuqorida aytilganlarga asoslanib, shuni ta'kidlashimiz mumkinki, yillar davomida sport arbitraj sudning pozitsiyasi o'zgarmadi va bundan tashqari har bir ishda alohida holatlarni baholash bo'yicha qarorlari doimiy ravishda takomillashtirilmoqda.

Xalqaro sport arbitraj sudi tomonidan Butunjahon antidoping kodeksi faqatgina kodeksda belgilangan yengillashtiruvchi holatlardagina mutanosiblik tamoyili asosida qo'llaniladi ya'ni kodeksning 10.4 va 10.5-moddalarida sportchining antidoping qoidabuzarligi sodir etishdagi aybi yoki beparvoligi isbotlangan taqdirda, shuning ishning alohida holatlarini inobatga olgan holda, istisno hollarda sud sportchiga nisbatan huquqdan mahrum qilish muddatini kamaytiradi. Faqat shu belgilangan hollardagina sportchi tomonidan sodir etilgan qoidabuzarlikka nisbatan mutanosiblik tamoyili asosida jazo choralari qo'llaniladi, biroq boshqa hollarda qat'iy javobgarlik prinsipi asosida sanksiyalar qo'llaniladi. Chunki doping qoidabuzarliklarini oldini olishda qat'iy sanksiyalar muhim rol o'ynaydi, shu sababli ham ba'zi manbalarda SAS tomonidan mutanosiblik prinsipi keng qo'llanilmasligi ya'ni faqatgina istisno hollarda Kodeksda belgilangan yengillashtiruvchi holatlardagina qo'llanilishi ta'kidlanadi.

Kodeksda belgilangan yengillashtiruvchi holatlar ya'ni 10.4 va 10.5-moddalar faqat sanksiyalar belgilashda qo'llaniladi, ular antidoping qoidalarining buzilishi sodir bo'lganligini aniqlashda qo'llanilmaydi. Ular faqat istisno holatlarda qo'llaniladi, masalan, sportchi ehtiyotkor bo'lishiga qaramasdan tarkibida taqiqlangan modda mavjud bo'lgan mahsulotni iste'mol qilgan va bu holatni sudda isbotlab bera olishi lozim.

Sudning mutanosiblik prinsipini amalda qo'llashiga misol keltirish orqali ko'rib chiqadigan bo'lsak, 2016-yilda sud rossiyalik tennischi Mariya Sharapovaning antidoping qoidabuzarligi bilan bog'liq ishini ko'rib chiqdi, sportchidan olingan doping sinamasining "A" namunasidan taqiqlangan modda meldoniy (meldonium - S4 (gormonlar va metabolik modulyatorlar) aniqlangan. Ishni ko'rish davomida sportchi

sudga ish holatlarini inobatga olib proporsionallik prinsipini qo'llash to'g'risida murojaat qildi. Sud shikoyatchining barcha sabablarini ko'rib chiqib, tegishli sanksiya muddati o'n besh (15) oyni tashkil etishini aniqladi hamda muhim aybi yo'qligi asosida sanksiyasini to'qqiz (9) oyga qisqartirdi.

V. Xulosa

Shuni ta'kidlashimiz mumkinki, xalqaro sport huquqi sohasida mutanosiblik tamoyilini qo'llash nizoning faktik asosini va shaxsning aybi darajasini tegishli baholash zarurati bilan bog'liq. Bu atbitrlarning ma'lum darajada subyektivligini anglatadi va muqarrar ravishda uning amalga oshirilishiga ta'sir qiladi. Biroq, pozitsiyasidan qat'i nazar va sudning ko'p yillik xulosalariga asoslanib, biz ishonch bilan aytishimiz mumkinki, sportchilarga nisbatan sanksiyalar qo'llashda asosiy masala xalqaro va Yevropa huquq tamoyillarini qo'llashdir.

VI. Foydalanilgan adabiyotlar

1. Butunjahon antidoping kodeksi. (elektron manba) https://www.wada-ama.org/sites/default/files/resources/files/2021_wada_code.pdf.
2. The Strict Liability Principles and the Human Rights of Athletes in Doping Cases ink.springer.com/book/9789067042260.
3. Arbitration CAS 2016/A/4643 Maria Sharapova v. International Tennis Federation (ITF), award of 30 September 2016; <https://jurisprudence.tas-cas.org/Shared%20Documents/4643.pdf>
4. Proportionality of sanctions under the WADA Code: CAS jurisprudence and the need for a strict approach. <https://eprints.qut.edu.au/218891/1/56521.pdf>.

CHORI AVAZ SHE'RIYATIDA METAFORA VA O'XSHATISHLARNING LISONIY XUSUSIYATLARI

Amonova Mavluda Raximjon qizi

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti

Filologiya fakulteti 4-bosqich talabasi

Gmail: amonovamavluda32@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada shoir Chori Avaz (Avazov) she'riyatida qo'llanilgan metafora va o'xshatishlar atroflicha tahlil qilingan. Metafora va o'xshatishlarda borliqni, undagi narsa-predmetlarni ta'riflash va o'z lisoniy manzarasida aks ettirish xususiyatlari badiiy ifodasini topgan. Ularda ijodkorning voqelikni qay darajada idrok qilishi, voqelikka munosabati, tafakkuri, til birliklarini qo'llash mahorati kabilar aks etadi.

Kalit so'zlar: lingvopoetika, ko'chim, poetik leksikologiya, o'xshatish, metafora: odatiy metaforalar, jonlantirish, sinestetik metaforalar, tashxis, intoq.

Tilshunoslikning lingvopoetika sohasi har bir adabiy davrning muhim ilmiy-nazariy masalalari, muammolari bilan boshqa tilshunoslik sohalaridan ajralib turadi va bu masalalar uning xarakterli tomonidir. Xususan, badiiy ijod namunalarimiz, mukammal adabiy merosimiz lingvopoetik xususiyatlarini to'laqonli tahlil qilish bugungi o'zbek tilshunosligining muhim vazifalaridan biridir. Lingvopoetikaning umumiy masalalari doimiy ravishda dunyo tilshunoslarining tadqiqot markazida bo'lgan, ular tomonidan fundamental o'rganilgan sohadir. Badiiy matn tili, shakli va mazmun birligi, til birliklarining estetik vazifasi, badiiy qimmat, uning o'quvchiga estetik ta'sirini o'rganish lingvopoetikaning asosiy vazifasi bo'lib keldi.

Jahon tilshunosligida o'tgan asrning 60-yillaridan boshlab badiiy matnning til xususiyatlari o'rganishga e'tibor kuchaydi. Buning natijasida lingvopoetika deb ataluvchi tilshunoslik tarmog'i shakllanib, istiqbolli bir yo'nalishga aylanib ulgurdi. Ma'lumki, nutqiy faoliyatning o'ziga xos noyob turi - bu badiiy adabiyotdir. Uning til birliklarini tatbiq etishda lingvopoetik tahlil muhim ahamiyatga ega. Lingvopoetika tilning qaysi sath birligining badiiy-estetik funksiyasini o'rganishiga qarab fonetik poetika, leksik poetika, sintaktik poetika kabi qismlarga bo'linadi.¹

Poetik leksikologiya yo'nalishining tadqiqot ko'lami juda keng qamrovlidir.

U o'z doirasida sinonim, omonim, antonim so'zlarni, ma'no ko'chishlarining barcha jabhalarini (metafora, metonimiya, sindekdoxa, vazifadoshlik, kinoya), chegaralangan leksikalarni (dialektizmlar, istorizmlar, arxaizmlar...) tahlil qiladi.

¹ Nurmonov A, Iskandarova Sh. Tilshunoslik nazariyasi.-Toshkent: Fan. 2008.-B.152

Tilimizda shunday obrazli ifodalar, turg'un birliklar borki, ularni lingvopoetik yondashuvda tadqiq etish o'zbek tilining ochilmagan qirralarini ochib berishga xizmat qiladi. O'xshatish – badiiy tasvir vositalaridan biri bo'lib obyektни obrazli, ta'sirchan, konkret va ixcham ifodalash xususiyatlari bilan ajralib turadi. O'xshatishlar o'ziga xos obrazli tafakkur tarzining mahsuli sifatida yuzaga keladi. Shuning uchun ham ular nutqda hamisha badiiy-estetik qimmatga ega bo'lib, nutqning emotsional-ekspressivligi, ifodaliligi, ta'sirchanligini ta'minlashga xizmat qiladi. Tilimizda o'xshatishga nisbatan ham metafora atamasi ko'p qo'llaniladi. Lekin metafora va o'xshatish orasida ma'lum farqlar bor. Bu farqlarni “Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari” asari muallifi M.Yo'ldoshev shunday taqqoslaydi: “1. O'xshatishda so'zlar o'z ma'nosi bilan ishtirok etadi. Metaforalarda so'zlar doimo ko'chma ma'noda bo'ladi. 2. O'xshatishda ikki komponent – o'xshatiluvchi obyekt va o'xshovchi obraz qiyoslanadi. Metafora esa bir komponentli bo'ladi. 3. O'xshatishlarda kengayish imkoniyati ko'p, bir gao hatto abzas darajasida kengayishi mumkin. Metaforalar esa so'z yoki so'z birikmasidan iborat bo'ladi. 4. O'xshatishda maxsus ko'rsatkichlar bo'ladi: -dek, -day, -simon, -larcha, kabi, singari, o'xshamoq va boshqalar. Metaforalarda bunday ko'rsatkichlar bo'lmaydi”.² Buni shoir Chori Avazning she'rlaidan keltirilgan misollardan ham ko'rishimiz mumkin:

Xazonlar raqsiga mayus termulib,
O'tgan kunlarimdan mantiq axtardim.
Ilhom kelayotir do'stimday kulib,
Munis kuzga ifsho etgali dardim.

O'xshatish konstruksiya. Bu misradagi ilhom – o'xshatish subyekti, do'st - o'xshatish etaloni, kulib kelayotir – o'xshatish asosi, -day – o'xshatishning shakily ko'rsatkichi. Bu to'liq o'xshatish.

Bas...s!
Osmonlarda yashashdan to'ydim,
Qanotim og'irlik qilmoqda.
Men endi tosh,
Meteor kabi
Otilgan Yer tomon.
Yo'l uzun, yo'l uzoq, yo'l yiroq,
Sen – orzu, sen – hayot, sen...
Biroq, bas.

Shoirning “Ro'shnolik” she'ridan olingan parchadagi “Sen – orzu, sen – hayot, sen...” misrasida qisqargan o'xshatishlar mavjud. Chunki ularda o'xshatishning asosi (qaysi xususiyati o'xshashligi) va ko'rsatkichi ifodalanamagan. Metaforalarga

² Yo'ldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari.-Toshkent, 2007.-B.96

misollar: 1. Ish nayzasi nishon aylagan Qo'lda tutib kemtik yurakni. 2. Yoshman-ku, ne uchun asov yurakni Yuvosh torttiradi bu kekxa navo? 3. Mana, xazonlarning tilida navo, Raqs etib yo'qlikka qilmoqda safar. 4. Zulmat bosib kela boshladi, Tun tushirdi qora pardasin. 5. Nafisgina bir zangor tuyg'u She'r uyiga burdi yo'lini.

Tilshunoslikda mazmuniy jihatda metaforalarning uch turi, ya'ni odatiy metaforalar, jonlantirish va sinestetik metaforalar farqlanadi.³ Yuqorida ko'rib o'tilgan metaforalarning barchasi, asosan, odatiy metaforalardir. Jonlantirish badiiy nutqqa obrazlilik baxsh etuvchi muhim vositalardan biridir. "Badiiy san'atlar" kitobida jonlantirish haqida shunday deyiladi: "Jonlantirish – istioraning bir ko'rinishi. Jonlantirish odamlarga xos bo'lgan xislatlarni jonsiz predmetlar, tabiat hodisalari, hayvonot, parranda, qush kabilarga ko'chirish orqali paydo bo'ladigan tasvir usulidir".⁴ "O'zbek tili stilistikasi"da ham "kishilarning harakatlari, his-tuyg'ulari, so'zlash va fikrlashlari jonsiz predmetlarga ko'chirilishi"ga⁵ jonlantirish deyilishi ta'kidlanadi. Mumtoz adabiyotimizda jonlantirishning ikki turi farqlangan:

1. Tashxis – shaxslantirish, jonsiz narsalarni insonlarday qilib tasvirlash.

She'riyatda jonlantirishdan voqelikni obrazli tasvirlash maqsadida foydalaniladi. Tasvir obyektiga kitobxonni yaqinlashtirish, voqelikning anglanishini osonlashtirish va quruq-rangsiz ifodadan qochish uchun ham mazkur usulga murojaat qilinadi. Quyida shoir Chori Avazning "Tortilgan kamon" turkumidan keltirilgan she'riy parchada muallif "tabiat hodisalari"ni jonlantirish orqali kitobxonning tasvirlanayotgan voqelikka munosabatini faollashtiradi:

Tong. Quyosh ataylab chiqqanday
Albatta olmoqqa o'chini –
Sovuqqa, ayoqqa, qorlarga
Ko'rsatib qo'ymoqqa kuchini.
Yosh to'ka boshladi quyoshning
Qish chidash berolmay qahriga.
Va yig'lab bosh qo'ydi nish urgan
Maysalar lashkarin bag'riga.
Maysalar bezovta dildirab
Quyoshdan iltifot so'raydi...
Kech. Quyosh maysalar lashkarin
Tun bilan qoldirib jo'nadi.
Tun esa boqqancha ularga
Hayratdan kelmasdi hushiga –
Maysalar miriqib uxlardi

³ Миртаджиев М. Переносные значения и их манифестация в узбекском языке. АДД.-Т.,1989, с-13

⁴ Boboyev T., Boboyeva Z. Badiiy san'atlar. TDPU, 2001.-B.11

⁵ Shomaqsdov A. va boshqalar. O'zbek tili stilistikasi.-T.: "O'qituvchi", 1983.-B.245

Quyoshni ko'rishib tushida.

2. Intoq – nutq sohibi sifatida tasvirlash, insonlardek gapirtirish demak. Bu tur jonlantirishda narsa va buyumlar, hayvonlar insonlardek gapiradi. Shoir Chori Avazning “Tortilgan kamon” turkumidan joy olgan “Orol nidosi” deb nomlangan she'rida intoq-jonlantirishdan unumli foydalanilgan va Orolni so'zlatish orqali tasvirlanayotgan voqelikni o'quvchiga ta'sir kuchini yanada oshishiga erishilgan:

Kel, menga hamdam bo'l, kel, meni tushun –
Ko'p emas, bir lahzang baxsh et men uchun;
Yo'lma-yo'l men tashlab chiqqan vatan bo'l,
Quyun, bo'ronlarga bir on maskan bo'l;
Uzoqlarda qolgan qirg'og'im bo'lgin,
Tuzu qumga to'lgan qarog'im bo'lgin;
Bir lahza kemam bo'l, zangla va chiri,
Bir lahza baliqday jon ber, so'ng tiril;

Sinestetik metaforalarda bir sezgi organi bilan idrok etiladigan narsa-tushuncha boshqa sezgi organi bilan idrok etiladigan narsa-tushunchaga o'xshatiladi, yaqinlashtiriladi va hu asosda ko'chma ma'no yuzaga keladi. Masalan, Shirin tabassum, shirin gap; yengil tabassum, yengil nigoh, yengil qadam: og'ir gap, og'ir masala kabi. Bu misollarda keltirilgan Shirin, yengil, og'ir sifatlarida sinestetik metafora sodir bo'lgan. Maza-ta'm ma'nosini bildiruvchi “shirin” va o'lchovni ifodalovchi “yengil” so'zlari “yoqimli” ma'nosida, “og'ir” so'zi esa “yoqimsiz” ma'nosida kelgan.

Xulosa qilib aytganda shoir Chori Avaz she'riyatida badiiy san'atlar va uslubiy vositalarning keng qo'llanilgani bilan ajralib turadi. She'rlarida foydalanilgan metafora va o'xshatishlar kitobxonning tasvirlanayotgan voqelikka munosabatini ifodalabsh uchun, tasvirni yanada jozibali va ta'sirchanligini oshirish uchun xizmat qilgan. Shoir she'riyatidan keltirilgan parchalarda tahlilga tortilgan metafora va o'xshatishlar ham lingvopoetikaning asosiy o'rganish obyektlaridan hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Boboyev T., Boboyeva Z. Badiiy san'atlar. TDPU, 2001.-B.11
2. Nurmonov A, Iskandarova Sh. Tilshunoslik nazariyasi.-Toshkent: Fan. 2008.-B.152
3. Yo'ldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari. Toshkent, 2007.-B.96
4. Shomaqsudov A. va boshqalar. O'zbek tili stilistikasi.-T.: O'qituvchi, 1983.-B.245
5. Avazov Ch. Saylanma.-Toshkent: Ma'naviyat, 2003.
6. Avazov Ch. Tortilgan kamon.-Samarqand, 1990
7. Миртаджиев М. Переносные значения и их манифестация в узбекском языке. АДД.-Т.,1989, с-13

FIZIKAVIY KIMYO FANINING TEXNOLOGIYA SOHALARINI RIVOJLANTIRISHDAGI O'RNI

*Jo'rayev A.O., Sarabekova M.Ya.,
Ahrorov X.Y., Xamidov S.X., Bo'riboev A.A.
Jizzax politexnika instituti*

Annotatsiya: Mazkur maqolada, fizikaviy kimyoning rivojlanishi, fizikaviy kimyoning vazifalari hamda texnologiya sohalarini rivojlantirishdagi o'rni haqida ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Fizikaviy kimyo, diagnostika, oziq-ovqat, organizim, texnologiya.

Juda qadim zamonlardan beri odamlar tevarak - atrofdagi tabiat bilan doimiy muloqatda bo'lib, unga kimyoviy vositalar ta'sirida o'zlari uchun zarur material va mahsulotlar yaratganlar. Masalan: metall eritish, shisha va sopol, gazlamalar uchun bo'yoq tayyorlash, teri oshlash, non yopish va boshqalar. Shu nuqtai - nazardan qarasaq kimyo inson faoliyatining eng qadimgi sohasi ekanligiga ishonch hosil qilamiz. U hali fan emas, balki faoliyat sohasi edi. Kimyo hozirgi tasavvurimizdagi fanga aylanishi uchun ming yillar kerak bo'ldi. Kimyoviy bilimlar ko'lemi juda keng. Kimyo fani - atrofimizni o'rab olgan butun olamni, uning xilma - xil shakllarini va olamda sodir bo'ladigan turli tuman hodisalarni tekshiruvchi tabiat fanlaridan biridir. Fizikaviy kimyo fanining texnologiya sohalarini rivojlantirishdagi roli juda katta va keng qamrovli hisoblanadi. Fizikaviy kimyo – bu kimyo va fizika qonuniyatlari asosida moddalarning tuzilishi, xossalari va o'zgarishlarini o'rganuvchi fan bo'lib, turli texnologik jarayonlar va materiallar ishlab chiqarishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Mana ba'zi asosiy sohalari va fizikaviy kimyoning ularni rivojlantirishdagi o'rni:

1. Energetika: Fizikaviy kimyo yangi va samarali energiya manbalarini yaratishda muhim o'rinni egallaydi. Masalan, quyosh batareyalari, yuqori samarali batareyalar va katalizatorlar yaratishda fizikaviy kimyoviy tadqiqotlar asosiy rol o'ynaydi.

2. Materialshunoslik: Nanomateriallar, polimerlar, kompozitlar, keramika va boshqa yangi materiallar yaratishda fizikaviy kimyoviy usullar qo'llaniladi. Bu materiallar aviatsiya, avtomobilsozlik, qurilish va elektronika kabi sohalarda keng qo'llaniladi.

3. Farmatsevtika: Dori-darmonlar ishlab chiqarishda molekulyar tuzilishni o'rganish, reaksiya mexanizmlarini tahlil qilish va dori vositalarining samaradorligini oshirishda fizikaviy kimyo muhim hisoblanadi.

4. Oziq-ovqat sanoati: Oziq-ovqat mahsulotlarining sifatini, saqlash muddatini va ta'mini yaxshilashda fizikaviy kimyoviy usullar qo'llaniladi.

5. Атроф-муhit муhofазаси: Ifloslanishni kamaytirish, chiqindilarni qayta ishlash va toza texnologiyalarni ishlab chiqishda fizikaviy kimyo asosiy o'rin tutadi.

6. Kimyo sanoati: Kimyoviy reaksiyalarni optimallashtirish, katalizatorlarni yaratish va yangi sintez usullarini ishlab chiqishda fizikaviy kimyo fanining ahamiyati katta.

7. Elektronika: Yarimo'tkazgichlar va elektron qurilmalar ishlab chiqarishda fizikaviy kimyoviy xossalarni tahlil qilish va yangi materiallar yaratish muhimdir.

8. Qurilish: Qurilish materiallarining fizikaviy va kimyoviy xossalarni yaxshilash, ularning mustahkamligi va barqarorligini oshirishda fizikaviy kimyo fanidan foydalaniladi.

9. Neft va gaz: Neftni qayta ishlash, gazni tozalash va yangi energiya manbalarini ishlab chiqishda fizikaviy kimyoviy usullar muhimdir. Fizikaviy kimyo fanining texnologik sohalarga ta'siri faqat yuqorida sanab o'tilgan sohalar bilan cheklanmaydi, balki ko'plab boshqa sohalarda ham sezilarli hissa qo'shadi. Ushbu fan yangi texnologiyalar yaratish, mavjud jarayonlarni takomillashtirish va turli sohalarda innovatsiyalarni ilgari surishda asosiy rol ni o'ynaydi. Fizikaviy kimyo fanining rivojlanishi texnologiyalar evolyutsiyasida muhim o'rin tutadi va u kelajakda ham texnologik taraqqiyotni shakllantirishda hal qiluvchi omil bo'lib qoladi. Fiziklar uchun kimyo bir obyekt sifatida qaraladi: moddalarning tuzilishi, kimyoviy reaksiyaga kirishish qobiliyati (fizikaviy kimyo) fizikaviy usullar yordamida o'rganiladi (YaMR, PMR, spektroskopiya va h.k.). 3. Biologiya fanini kimyo fani bilan bog'liqligini qaraydigan bo'lsak: bioorganik kimyo, biokimyo, bionoorganik kimyo (organizmdagi metallarning tuzilishi, tarkibi va ularning migrasiyasini o'rganishini ko'ramiz. (Mn, Fe, Cu, Co, Zn, Mo, va boshqalar). Ularning koordinasion birikmalari mas:[Co(NH₃)₆]²⁺⁽³⁺⁾ oqsillarning bo'lakchalari bo'lgan aminokislotalarning asosini tashqil qiladi. Yuqorida keltirilgan metallar fermentlarning tarkibiy qismi bo'lib, ular " hayot metallari" deb ataladi.

Fizik kimyo — kimyoviy hodisalarni tushuntirish va ularning qonunlarini fizikaning umumiy prinsiplari asosida aniqlab berish bilan shug'ullanadigan fan sohasi. Kimyoviy termodinamika, kimyoviy kinetika, kataliz, sirt hodisalari, eritmalar, kvant kimyosi haqidagi ta'limotlar, molekulalar, ionlar, radikallarning tuzilishi va xossalari to'g'risidagi ta'limotlar Fizik kimyoning asosiy bo'limlari hisoblanadi. Fizik kimyo deyarli mustaqil bo'lim sifatida elektrokimyo, fotokimyo, kristallokimyo, radiatsion kimyo, fizik kimyoviy analiz kabi bo'limlarni ham o'z ichiga oladi. 1840-yilda G.I.Gess Fizik kimyoning asosiy krnunlaridan biri — kimyoviy o'zgarishlarda issiklik yig'indisining doimiyligini kashf kildi. 19-asr o'rtalarida P Bertlo va daniyalik termokimyogar X.Tomsen reaksiya issiqliklari haqidagi tasavvurlari bilan Fizik kimyoga katta hissa qo'shdilar. Nemis olimi V. Ostvald 1887-yil Leypsig universitetida ilk bor Fizik kimyo kafedrasini tashkil qildi. Fizik kimyo 19-asr

oxirlarida mustakil fan sifatida ajralib chikdi. Fizik kimyoning 19-asrning 2yarmi va 20-asr boshlarida rivojlanishining o'ziga xos tomoni makroskopik, ya'ni bevosita tekshirilayotgan sistema va jarayonlarni o'rganishdan iborat bo'ldi. Ideal gazlar holat tenglamasi uzilkesil aniklab berildi (B. Klapeyron, S.I.Mendeleyev). Termodinamika qonunlari kimyoviy va fazalar muvozanatlariga tatbiq etildi (J.Gibbs, Ya.VantGoff, V.Nernst, A.Le Shatelye, N.S.Kurnakov, G.Tamman), makroskopik kinetika asoslari (K.Guldberg, P.Vaage, N.I.Beketov, Ya.VantGoff) ishlab chiqildi, reaksiyaning aktivlanish energiyasi xakidagi tasavvur kiritildi (S. Arrenius). M.Faradey asos solgan kataliz haqidagi tasavvur yanada rivojlantirildi. Adsorbsiyaning asosiy qonunlari ta'riflab berildi (J.Gibbs). Suyultirilgan eritmalarining termodinamik nazariyasi olg'a suriddi (F.Raul', Ya.VantGoff, S.P.Konovalov). Elektrolitik dissotsiatsiya nazariyasi yaratildi (S.Arrenius). Galvanik elementlar uchun elektrod potentsiallari tushunchasi kiritildi (V. Nernst). Fizik kimyoning shutaraqqiyot bosqichida qo'lga kiritilgan tadqiqot natijalari sanoatga tatbiq etildi (ammiak sintezi, tuz qazib olish, ba'zi metallurgiya jarayonlari, haydash, rektifikatsiya va boshqalar). 19-asr oxiri va 20-asr boshlarida tibbiyot fanlari sohasidagi yirik kashfiyotlar — rentgen nurlari, elektron, radioaktivlik hodisasining ochilishi, spektroskopiyaning rivojlanishi Fizik kimyoning yangi bosqichi uchun zamin bo'ldi. Elektronlarning atom va molekulalarda harakatlanishi qonunlarining (kvant mexanika qonunlari) ochilishi kvant kimyosining paydo bo'lishiga olib keldi, bu o'z navbatida, kimyoviy bog'lanish, valentlik, kimyoviy birikmalarning tuzilishini yangicha talkin qilib berishga imkoniyat tug'dirdi.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, Fizik kimyo turli fizikaviy eksperimental tadqiqot usullaridan foydalanib, kimyoviy reaksiyalarning molekulyar mexanizmini mufassal tushuntirib beradi. Fizik kimyo anorganik, organik va analitik kimyo sohasidagi tadqiqotlar uchun xam, kimyoviy texnologiyaj ishlab chiqarish uchun ham nazariy asos bo'ladi. 20-asrning 50— 70-yillarida Fizik kimyoning ko'pgina sohalari tez rivojlandi va molekular, ionlar, radikallarning turli fizikkimyoviy jarayonlardagi tabiatini muftassal o'rganadigan yangi yo'nalishlar vujudga keldi. Dissotsiatsiya, ionizatsiya va fotoionizatsiya energiyasi tadqiq qilindi. Elektr razryadlaridagi reaksiyalar, quyi trali plazmadagi jarayonlar (plazmalar kimyosi), sirt hodisalarining qattiq jismlar xossalriga ta'siri (fizik kimyoviy mexanika) muvaffaqiyatli o'rganildi, polimerlar fizik kimyosi gazlar elektrokimyosi va boshqa rivojlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. SH.P.Nurullayev. Fizikaviy kimyo (chet el o'quv adabiyotlari ma'lumotlari asosida to'ldirilgan va qayta ishlangan nashri). Darslik. - T.: [Iqtisod-moliya](http://www.newjournal.org/), 2016.
2. SH.P.Nurullayev, A.J.Xoliqov, J.S.Qayumov. Analitik, Fizikaviy va kolloid kimyo (Fizik kimyo qismi). Darslik. - T.: Iqtisod-moliya, 2018. – 264 bet.
3. SH.P.Nurullayev, H.S.Talipova va boshqalar. Analitik, Fizikaviy va kolloid kimyo (Fizik kimyo fanidan amaliy mashg'ulotlar). O'quv qo'llanma. 1-2 tomlar, -T.,

- Navro'z. 2018. - 347 bet.
4. H.S.Talipova, A.S.Sidikov, O.S.Boboqulova, J.S.Qayumov. Fizikaviy kimyodan laboratoriya va amaliy mashg'ulotlar to'plami. O'quv qo'llanma. – T.: Sano-standart, 2015. – 271 bet.
5. [Raymond Chang](#), Jonn W.Thoman, JR, Physical Chemistry for the chemical sciences, 2014, University Science Books.
6. SH.P.Nurullayev. Fizikaviy kimyo. Darslik. - T.: Iqtisod- moliya, 2014. - 496 bet.
7. Шарипов, Х. Т., Гулбаев, Я. И., Абдуллаев, А. А., & Хамидов, С. Х. (2021). КРИСТАЛЛИЧЕСКАЯ И МОЛЕКУЛЯРНАЯ СТРУКТУРА ДИОКСОКОМПЛЕКСА U (VI) С БЕНЗОИЛГИДРОЗОНОМ САЛИЦИЛОВОГО АЛЬДЕГИДА. Scientific progress, 2(6), 330-339.
8. қизи Муллажонова, З. С., Хамидов, С. Х., & Хакбердиев, Ш. М. (2021). Турли усулларлар ёрдамида госсиполли комплекс таркибидан кумуш ионини аниқлаш. Science and Education, 2(3), 64-70.
9. Хамидов, С. Х., Муллажонова, З. С. Қ., & Хакбердиев, Ш. М. (2021). Кумушнинг госсиполли комплекси ва спектрал таҳлили. Science and Education, 2(2).
10. Atkins, Peter W.; de Paula, Julio (2010). Physical Chemistry (9th ed.). Oxford [University Press](#). ISBN978-0-19-954337-3.
11. Хамидов, С. Х., & Хакбердиев, Ш. М. (2021). Бирламчи алифатик аминларнинг госсиполли ҳосилалари синтези. Science and Education, 2(3), 113-118.
12. Gulbayev, Y. I., Xolmo'Minova, D. A., Abdullayev, A. A., & Xamidov, S. X. (2022). Olma kislotasi va uning xususiyatlari. Science and Education, 3(1), 44-52.
13. Xamidov, S. X. (2022). Gossipolning biologik faol modda sifatida qo'llanilishi. Science and Education, 3(1), 61-65.
14. Abulkasimovich A. A., Khodyevich K. S. Recycling of molybdenum waste by hydrometallurgical method //Eurasian Research Bulletin. – 2022. – Т. 11. – С. 1-4.
15. Mahramovich K. S. et al. STUDY OF THE PRACTICAL SIGNIFICANCE OF BENZIMIDAZOLE AND SOME OF ITS DERIVATIVES //Open Access Repository. – 2023. – Т. 4. – №. 02. – С. 80-85.
16. Norkoziyev , F. N. ugli, Maksudov , R. T. ugli, & Khamidov , S. K. (2023). TYPES AND ANALYSIS OF GRAVIMETRIC ANALYSIS. SCHOLAR, 1(31), 231–236.
17. Mahramovich K. S., Khodiyevich K. S. CHEMICAL STRUCTURE AND PRACTICAL SIGNIFICANCE OF RESVERATROL. – 2022.
18. H.S.Talipova, J.S.Qayumov, N.Sh.Zulyarova. Fizikaviy kimyo fanidan ma'ruzalar matni. O'quv-uslubiy qo'llanma. TKTI. 2018. 391 bet.

“ФУНУН УЛ-БАЛОҒА” ВА “БАДОЙЕЪ УС-САНОЕ” АСАРЛАРИДА АДАБИЁТШУНОСЛИК ЛУҒАТЛАРИНИНГ ИФОДАСИ

Назарова Гулираъно Фахриддин қизи
ЎзЖДТУ халқаро журналистика факултети
1-босқич талабаси
Е-маил: назаровагулирано529@г.маил.сом
Тел: +998957880398

Аннотация: ушбу мақолада Шайх Аҳмад Тарозийнинг “Фунун ул-балоға” ва Атоуллоҳ Ҳусайнийнинг “Бадоеъ ус-саное” асарлари таҳлилга тортилган. Мазкур асарлардаги адабиётшунослик луғатларидан айримлари қиёсий жиҳатдан тадқиқ етилган.

Калит сўзлар: ғазал, байт, ирсол, санъат, истилоҳ, маснавий, иштиқоқ.

Абстракт: ин тҳис артисле, тҳе шоркс оф Шеикҳ Аҳмад Тарази “Фунун ул-балоға” анд Атуллаҳ Ҳусайнийс “Бадоеъ ус-саное” аре анализед. Дистионариес релатед то литерарй студией ин тҳесе шоркс ҳаве беен тҳороугҳлй ресеарчед.

Key words: гҳазал, версе, ирсал, арт, истилах, маснави, ентҳусиастис.

Шайх Аҳмад Худойдод Тарозийнинг “Фунун ул-балоға” асари 1437-йилда Улуғбек Мирзога атаб ёзилган, туркий тилда яратилган биринчи илмий-назарий асар ҳисобланади. “Фунун ул-балоға” асари ўз давридаги адабий ҳаёт еҳтиёж ва талаблари асосида юзага келган дейиш мумкин. Чунки форсий тилда шеър ёзадиган истеъдод егаларига аруз вазни, қофия ва шеърый санъатлар ҳақида китоблар, турли қўлланмалар кўп бўлган ҳолда, туркий тилда бундай асар, рисоалар йўқ еди.

Ўзбек адабиётшунослик тарихида шеършуносликка доир ўзбек тилидаги илк назарий қўлланма бўлган, Аҳмад Тарозийнинг “Фунун ул-балоға” (“Етуклик илмлари”) асари кириш қисмдан ташқари 5 қисмдан иборат:

1-қисмда: шеърнинг ғазал, қасида, қитъа, рубойи, маснавий, мусаммат, мустазод, фард ва бошқа турларига кенг изоҳ берилган.

2-қисмда: қофия ва радиф масалалари ўрганилган.

3-қисмда: бадий тасвир воситалари ҳақида сўз юритилган.

4-қисмда: аруз вазни таҳлиliga батафсил тўхталинган.

5-қисм: муаммо жанрига бағишланган.

Рисолада адабий истилоҳларнинг маъносини изоҳлашда ҳар бир тилга олинган атамага мос равишда мисол келтиради. Мисоллар араб, форс, туркий тиллардаги наср ва назмий асарлардан олинган. Асарда жами 91 манбадан мисоллар келтирилган бўлса, шулардан 84 таси шоирларнинг шеърлари бўлиб,

қолган қисми Қуръони Карим, Ҳадиси шарифдан олинган. Шу ўринда асарда берилган адабий истилоҳларнинг изоҳланишига мисоллар келтирсак:

Ан-навъу ас-солису-фи баёнил-қитъа. Қитъа улдурким, аввалги мисраида қофия бўлмас. Ва ақалли икки байт бўлур. Ва мунинг ҳам аксари муқаррар ермас. Ҳар неча ким қофия тобсалар айтурлар. Тарозий айтур:

Гул юзунгни кўргали, ей рашки хур,
Дамбадам кўз ёши қондин дам урар.
Лаълингга нисбат етар ўзин ақиқ,
Ул яманни кўрки, қондин дам урар.
Мисоли дигар. Мавлоно Лутфий айтур-қитъа:

Бермагил дерлар вафосизға кўнгул,
Ким анинг нўшидин ортиқ неши бор.
Мен там кесмасмен, ўлсам, лаълидин,
Жон менга жоним, кишининг неши бор. (

Ан-навъ-ул хомис фил баён-и-маснавий. Маснавий икки мисра бўлур. Иккаласи муқаффо нетокким манзум қиссаларни маснавий қилибтурлар.

Мисоли Бу Насақдин

Ало, ей хусн елининг подшоҳи,
Жамолинг ояти лутфи илоҳий.
Юзунгдур лола, қаддинг сарви озод,
Ерур усрук кўзунг жодуйи устод.
Юзунг узра қаро зулфунг балодур,
Тилармен бўлса ул-юздин мало
Рақибни орзулар юзи қироқин;

Тилар ўзига ул юзи қароқин. (Аҳмад Тарозий. Фунун ул-балоға. Хазина, 1996, 58-бет)

Асарда Аҳмад Тарозий адабий атаманинг изоҳидан олдин араб тилида қисқача кириш қисм беради. Истилоҳнинг изоҳига тўхталишда мисралар сони, қофияси айтилади, бироқ қандай маъно англатиши берилмайди. Изоҳдан сўнг мисоллар келтирилади.

Бадиий санъатларнинг изоҳини беришда ҳам шу йўлдан боради, бирор санъат ҳақида айтилганда аввал туркийда бир байт берилади. Бу байт аксарият ҳолатда Тарозийнинг ўз қаламига мансуб бўлиб, қуйида номи зикр етилажак санъат учун мисол саналади. Шундан сўнг муаллиф изоҳи келтирилади. Таърифлар деярли мауллиф ўз тилидан айтилади, бир-икки ҳолатлардагина бошқа манбаларга мурожаат қилади. Ҳар бир санъат изоҳидан кейин биринчи бўлиб туркий мисол келтирилади. Ундан сўнг ўрни билан форсий ва арабий мисоллар берилади. Муаллиф ҳар бир бадиий тасвир воситасига алоҳида

тўхталишга, уларни илмий изоҳлашга уринади. (С. Бердиева. Ўзбек ва инглиз адабиётшунослик луғатларининг қиёсий тадқиқи. 2024, 9-бет)

Айримларидан мисоллар келтириб ўтсак:

Ал-ирсолул-масал. Бу ул бўлурким, шеър ичинда масал келтурурлар. Бу икки қисм бўлур. Бир қисми улким, анингдек масал келтурурларким, ул масали қадимий бўлғай ва халқ аросинда машхур бўлғай. Мисоли буқим:

Ўлтурур соат манга айтурки: “Йиғла! Хуш келур”

“Ўчкуга жон қайғуси, қассобқа жир бу ғаме”.

Ва бу масал машхурдир. Мисол. Камол айтур:

Бар лаъли лабат жон зи сари шавқ фишондин. -

“Саҳл аст, вале зира ба Кирмон натвон бурд.”

Ал-иштиқок.

Қилурмен зоре, чун васлинг таманносида зор ўлдум

Қаро зулфунг ҳавосинда саботек беқарор ўлдум.

Бу санъат анингтек бўлурким, икки калима келтурурларким, бириси биридин муштоқ бўлғай. Мисоли дигар. Рашид айтур:

Чи банди чу унноб аз оби айб

Кулуру килобу либоро лабин.

Аҳмад Тарозий “Фунун ул-балоға” асарида ҳар бир келтирилган адабий ҳодисага илмий ёндашиб, бир қатор мисоллар билан изоҳлайди. Аҳмад Тарозийдан кейин мазкур илмда форсий тилда Атоуллоҳ Ҳусайний “Бадоеъ ус-саное” асарини ёзди. “Бадоеъ ус-саное” асари адабиётшуносликка доир терминлар ва уларнинг изоҳи берилиши билан диққатга сазавор. Мазкур асар дебоча, муқаддима, 3 сан’ат тури ва хотимадан иборат: дебоча китобнинг ёзилиш сабаби, муқаддима аруз вазни ва зиҳофлари хусусида бўлиб, 1-бобда 60 та лафзий сан’ат, 2-бобда 63 та ма’навий сан’ат, 3-бобда 23 та лафзий-ма’навий сан’ат тўғрисида ма’лумот берилган. Хотима 2 қисмдан иборат: биринчисида ше’рнинг ма’но билан боғлиқ иллатлари ҳақида фикр юритилиб, 2-бобда 15 та атамага изоҳ берилган. Асарда келтирилган адабий истилоҳларга юзланадиган бўлсак:

Талмиҳ каломда машхур қисса ё машхур нодир шеър ёки машхур мақолға ишорат етмақдин ибораттур.

Машхур қиссага ишорат мундоғдур (байт):

Нур-и чашмам, бе гул-и рўят ба бўстон ҳоли-ман,

Гашта ҳамчун ҳолат-и Яъқуб дар байту-л-ҳазан.

Машхур нодир шеърға ишорат мундоғдур (байт):

Пеш-и ман ҳосил-и кавнайн бувад як жав,

Мазраъ-и чарх чиро бинаму дос-и маҳ-инав?!

Машхур мақолға ишора андоғдур (байт):

Ашкро дар дийда парвардам баче, охир маро
Кард русво-йи жаҳоне, дод некийро жазо.

Ирсол луғатта юбормоқтур. Бир жамоа орасида машҳур бўлган ва ул жамоа ўз каломинда турли ишларга ўхшатиш ва мисол тарризда кўп зикр қилган дoston ва ҳикоятларни масал дерлар. Аксар байтга масал келтириш, ани маҳбуб ё мамдуҳ ёки ўзга кишига юбормоқ учун бўлур, анинг учун бу санъатни анинг арзи еътибори била ирсолу -л-масал деб атаптурлар.

Ирсолу-л-масалайн машҳур қавлга кўра бир байтга икки масал келтурмақтур, андоқким (байт):

Мекашам хорий-и ту, чун набувад гул бе хор,

Мебарам ранж-и ту, чун ганж набошад бе мор. (Атоуллоҳ Ҳусайний. Бадое ус-саное. Фафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1981, 72-бет)

Бадий санъатлар изоҳида дастлаб луғатда қандай маънони ифода етишини келтириб, сўнг форс тилида битилган шеърлардан мисоллар берилади. Асарнинг сўнгги бобида 15 та адабий атамага изоҳ бериб ўтган, масалан:

Ғазал- луғатда хотунлар билан суҳбат қурмоқни севмақтур, истилоҳта маъшук жамолининг зикри ва ишқу муҳаббат аҳволининг зикридур.

Атоуллоҳ Ҳусайний 15 та атамага изоҳ берар екан, уларнинг луғатдаги маъноси ва истилоҳдаги маъносига батафсил тўхталиб ўтади, бироқ мазкур атамаларга мос равишда мисоллар келтирмаган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Аҳмад Тарозий. Фунун ул-балоға. – Т.: Ҳазина, 1996
2. Атоуллоҳ Ҳусайний. Бадое ус-саное. – Т.: Фафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1981
3. Boltaboyev N. Adabiyot ensiklopediyasi. - Т.: Mumtoz so‘z, 2015.
4. Ҳотамов Н, Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати – Т.: Ўқитувчи, 1979
5. Жўрақулов У. Назарий поэтика масалалари - Т.: Фафур Гулом номидаги нашриёт, 2015
6. Каримов Б. Руҳият алифбоси - Т.: Фафур Гулом, 2016.

АЪЗАМ ЎКТАМ ШЕЪРЛАРИДА ОЯТ ВА ҲАДИСЛАРНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШИ

Назарова Гулираъно Фахриддин қизи
ЎзЖДТУ халқаро журналистика факултети
1-босқич талабаси
Е-маил: назаровагулирано529@gmail.com
Тел: +998957880398

Аннотация: ушбу мақолада Аъзам Ўктамнинг айрим шеърлари таҳлилга тортилган. Шоир шеърларида қўлланган бадий тасвир воситалари ҳақида фикр юритилган, шунингдек, оят ва ҳадисларнинг келтирилишига доир бадий санъатлар “иктибос” ҳақида мулоҳазалар берилган.

Калит сўзлар: бадий санъат, иқтибос, Қуръони Карим, оят, ҳадис, шеър.

Абстракт: тҳис артисле анализес соме поемс оф Азам Октам. Тҳоугҳц шере гивен он тхе меанс оф артистис имагерй усед ин тхе поетъс поемс, ас шелл ас сомменц он тхе арт оф “куотатион” релатед то куотинг версес анд ҳадис

Key words: арт, куоте, Қуран, версе, ҳадис, поем.

Шарқ адабиётида, хусусан, ўзбек адабиётида ўрта асрларда мумтоз адабиёт намуналарида ислом динининг муқаддас китоби Қуръон оятлари, пайғамбар ҳадисларидан парчалар, намуналарни асар таркибига киритиб маъно кучайтириш, асар тилини безаш кенг анъана бўлган. Ҳозирги ўзбек шеърлятида ҳам иқтибос санъати кенг қўллана бошлади.

Иқтибос (арабча “зиё олмоқ”, маъносидаги сўз) – 1) ўз фикрини изоҳлаш ёки тасдиқлаш учун бошқа бировнинг асаридан парча ёки маълум бир сўз (ситата) келтириш; 2) бошқа бир шоирнинг шеърини ижодий қайта ишлаш. (Ҳ.Ҳомидий, Ш. Абдуллаева, С.Иброҳимова “Адабиётшунослик терминлари луғати. Ўқитувчи. 1967, 71-бет)

“Илм ўзлаштирмоқ” маъносидаги иқтибос сўзи Қуръон оятлари ва пайғамбар ҳадисларини шеър ичида келтириш ёки уларнинг мазмунини шеърда ифодалаш санъатидир. Мусулмон мамлакатларининг шоирлари бу усулга кенг муурожаат қилиб, ўзларининг лирик ва лиро-эпик асарларининг матнларига оятлар ва ҳадисларни киритганлар. Бу санъат ҳақида ёзилган маълумотлар жуда кам, алоҳида ишлар ҳам мавжуд эмас. Иқтибос санъати моҳиятан ва вазифасига кўра бадий адабиётнинг специфик хусусиятидир. Ушбу санъатни тилшунослик нуқтайи назаридан услубий ва матншунослик муаммолари қаторида ўрганиш мумкин.

Кўринадик, иқтибос терминининг изоҳи ҳар икки муаллифда икки хил изоҳланган. Терминнинг маъноси деярли бир хил изоҳланади. Луғатдаги термин изоҳидаги 1. Ўз фикрини изоҳлаш ёки тасдиқлаш учун бошқа бировнинг асаридан парча ёки маълум бир сўз (ситата) келтириш, жумлалари А. Ҳожиаҳмедовнинг маънавий санъат турига кирувчи “тазмин санъати (“бир нарсани иккинчи бир нарса орасига қўймоқ”) – шеърга ўзга бир шоир асаридан бирон мисра, бир ёки бир неча байт киритиш санъати”га берилган таърифига айнан ўхшашлиги яққол кўриниб турибди. Бизнингча, ушбу ўринда А. Ҳожиаҳмедов изоҳлаган таърифда жон бор. Чунки ҳадисларга бағишлаб ёзилган шеърлар ҳозирги замон шеърлятида ҳам ўз аксини топган. Жумладан, Аъзам Ўктамнинг “Икки дунё саодати” деб номланувчи китобида Имом Бухорий тўплаган айрим ҳадисларнинг бадий талқини баён қилинади.

Мазкур тўплам аввал Имом Бухорий ҳадислари, сўнгра унинг бадий талқини, ундан кейин еса уларга изоҳ берилиши билан яқунланади.

Шоир мазкур тўпламдаги шеърларни диний-фалсафий усулда баён қиладики, ундан инсонлар ўрнак олишлари, табиий. Масалан, “Омонатга қилма хиёнат” шеъри иқтибос санъатига мисол бўла олади:

Чин бахцизлик асли не екан,
Расулуллоҳ шундайин деган:
“Бадбахт ерур деяр бўлса ким:
“Мен оятни есдан чиқардим”.
Бўлмас ўзи истаб унутган,
Жазо шулким, фаромуш етгай
Такрор етинг Қуръонни ҳар дам,
Боғлагандек туяни маҳкам.
Сал бепарво қолганингиз чоқ -
Қочар асов туядан тезроқ!

Шоир Муҳаммад пайғамбар ҳадисидан ижодий фойдаланган ҳолда уни бадий тилда ифода қилган. Бироқ ҳадис маъносига путур етмаган.

Соҳиби Қуръон (хофиз Қуръон) боғлаб қўйилган туянинг егасига ўхшайди. Агар у уни боғлиқда сақлаб еҳтиётласа, олиб қолгай, бўшатиб юборилса, кетиб қолгай!” Бу хусусдаги ҳадисларни Ибн Умар, Абдуллоҳ, Абу Мусо розияллоху анху ривоят етганлар: “Такрорлаш билимнинг онасидир”, деган гапни кўп ешитганмиз. Унутиш – ёқотиш билан баробар екан. Ёд олинган ҳар бир оятни еру кўкка ишонмай асраш керак. Ҳар сонияда: “Оллоҳ менга берган омонат жойида турибдими-ёқми?” дея текшириб турмоқ лозим. Жаннатга киритилган кишига: “Қуръондан қанча ёд олган бўлсанг, ўшанча ўқиб кетавер” дейиларкан. Ичкари юрилган сайин Оллоҳ таолога яқин борилади. Ўшал кунда тилимиз тутилишидан, сал ўтмай тўхтаб қолишдан Ўзи асрасин.

“Тили бошқа, дили бошқа - бадбахтдир” шеърида қуйидагилар ўз ифодасини топган:

“Замон охирида ўзлари ёшу, орзулари аҳмоқона ва гапга чечан бир қавм дунёга келур...”

Қуйидаги шеърда ҳадис маъносини кенгайтириб изоҳлаган:

Бир қавм келур - даъвоси баланд,

Маҳмадона, ҳавоси баланд.

Намоз ўқир, шу бирла шаксиз

- Таҳқирлашар намозларингиз.

Рўза тутар шу бирла сўзсиз

- Таҳқирлашар рўзаларингиз.

Гарчанд олим бўлур аксари,

Қуръон ўтмас бўғзидан нари.

Диндан чиқиб кетурлар есиз,

Ўқ камондан отилгандек тез.

Мазкур ҳадисни Абу Саъид ал-Худрий, Сувайд разияллоху анҳум ривоят қилганлар. Иймон тил билан изҳор етилиб, дилдан тасдиқланади. Пайғамбар алайҳиссалом хабар берган қавм еса тилида муслим, асли мунофиқ. Айтаётган сўзлари юракдан чиқмайди. Қуръон қалбларидан ўрин олмаган. Илоё. Шу қавм вакили бўлишдан асра!

“Ўзи покнинг дили пок” шеърида шоир “Беш вақт намоз... Оллоҳ таоло улар туфайли гуноҳларни кечиргайдир”(Бухорий. Ҳадис 1-жилд. Ал-жоме ас-сахих. Қомуслар. 1991, 156-бет) ҳадисини тўлалигича бадиий тилда инверсия усулида мазмун тўла сақланган ҳолда келтиради:

Лутф етурлар сарвари олам:

“Сой бўйида яшаган одам,

Унда беш бор чўмилса, кейин

Танимда кир қолди дермикин?”

Саҳобалар бир овоздан дер:

“Ундоқ танда қолмас сира кир”.

- Шундоқ ерур беш вақт намоз ҳам

Намоз билан покланур одам.

Бўлса агар инсонда гуноҳ,

Намоз боис авф етур Оллоҳ.

Пайғамбар алайҳиссаломдан “Бандаларнинг қайси амали оллоҳ таолога хуш келади?” деб сўрашганда, “Ўз вақтида ўқилган намоз” дея марҳамат қилган еканлар.

Аъзам Ўктам ҳозирги замон ўзбек адабий тили лексик қатлаמידан ўзлашма сифатида ўрин олган арабча-диний сўзларни ҳам шеър тилига сингдира олган.

Шоир “лутф”, “сарвари олам”, “саҳоба”, “намоз”, “гуноҳ”, “авф” сўзларидан унумли фойдаланади. Шеърдаги Оллоҳ, сарвари олам, намоз, покланмоқ, гуноҳ каби сўзлар маъносига кўра бир-бирига яқин тушунчаларни англатиши асосида таносиб санъати яратилган. Шеърда қўлланган барча сўзларнинг луғавий маъносидан ташқари, матний маънолари уйғунлашганини “сув танни покласа, ибодат дилни поклайди” тарзида кўрамиз.

Хулоса қилиб айтганда, бу санъатнинг луғавий маъноси “бошқа бир асар ёки шеърни қайта ишлаш “деб шарҳланган бўлса-да, иқтидорли шоирлар шеърларида ўз фикрини асослаш, мантиқий изчилликка еришиш мақсадида шарқона одоб нуқтайи назаридан оят, ҳадислардан, “Икки дунё саодати” каби тўлиқ иборалар келтирилиб, бадиий талқин етилган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Аъзам Ўктам. Кузда кулган чечаклар. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1990. – Б. 56.
2. Аъзам Ўктам. Тараддуд. – Тошкент: Чўлпон, 1993. – Б. 80.
3. Аъзам Ўктам. Қирқинчи баҳор. – Тошкент: Чўлпон, 2000. – Б. 50.
4. Ҳожиаҳмедов А. Шеърини санъатлар ва мумтоз қофия. – Тошкент: Шарқ, 1998. – Б. 160.
5. Ҳомидий Ҳ., Абдуллаева Ш., Иброҳимова С. Адабиётшунослик терминлари луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1967. – Б. 287.
6. Ҳотамов Н., Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1983. – Б. 376.

ЛУТФИЙ ЛИРИКАСИДА БАДИИЙ ТАСВИР ВОСИТАЛАРИНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШИ

Назарова Гулираъно Фахриддин қизи
ЎзЖДТУ халқаро журналистика факултети
1-босқич талабаси
Е-маил: назаровагулирано529@gmail.com
Тел: +998957880398

Аннотация: ушбу мақолада Лутфий ижодида кўп учрайдиган бадий тасвир воситалари ҳақида сўз юритилган. Шоир ижодидан мисоллар келтириш орқали талмех, тазод, ирсоли масал, хусни таълил, муболаға каби шеърӣ санъатлар таҳлилга тортилган. Ғазал байтларидаги санъатлар қандай вазифа бажарганлиги атрофлича ўрганилган.

Калит сўзлар: тазод, санъат, талмех, ирсоли масал, ғазал, хусни таълил, муболаға.

Абстракт: тҳис артисле талкс абуот артистис имаге тоолс тҳат аре офтен фоунд ин Лутфийъс шорк. Поетис арц суч ас талмех, тазад, ирсоли масал, хусни талил, анд ехаггератион аре анализед бй гивинг ехамплес фром тхе поетъс шорк. Тхе фунстион оф арц ин гҳазал версес ҳас беен тҳороутҳлӣ студиед.

Key words тазад, арт, талмех, ирсали масал, гҳазал, хусни талил, ехаггератион.

Замонасининг маликул-каломи – сўз мулкининг султони фахрий унвонига муносиб кўрилган, Фирдавсий, Низомий, Анварий, Саъдий, Хожа Ҳофиз сингари буюк форс-тожик адабиёти дарғалари қаторидан фахрли ўрин егаллаган. Мавлоно Лутфий ўзбек мумтоз адабиётининг таниқли намояндаларидан биридир. Лутфий туркий тилдаги шеърларини жамлаб, девон тартиб берган. Алишер Навоий шоирнинг “туркча девони ҳам машҳурдир”, –дея таъкидлайди. Шоир девонларининг бир неча қўлёзма нусхалари бизгача етиб келган. Бизгача шоирнинг 16–20-асрлар мобайнида кўчирилган туркий девонининг 33 қўлёзма нусхаси етиб келган бўлиб, улар Тошкент, Душанба, Истанбул, Техрон, Лондон, Париж, Санкт-Петербург кутубхоналари ва қўлёзма фондларида сақланади.

Лутфий шеърларида бир қанча бадий тасвир воситалари учрайди, жумладан: тазод, талмех, хусни таълил, муболаға, ирсоли масал кабилар.

Тазод шарқ мумтоз адабиётида кенг қўлланилган усул бўлиб, бир-бирига зид нарса ва ҳодисаларни юзлаштириш демакдир. (А.Ҳожаҳмедов. Мумтоз бадийят малоҳати. Шарқ, 1999, 55-бет.) Лекин яна шу қарама-қарши кўйилган нарса ва ҳодисалар айна вақтда ўзаро узвий боғланган бўлади.

Адамдин емди сенингтег вужуда қайда келур,
Ўлар тирик сени кўрса, ва ле ўлик тирилур.

Лутфий халқ орасидаги яхши нарсани мақтаганда “ўликни тирилтиради” деган таъбири асосида тазод яратган. Ёрдаги ҳусн-қомад шу даражадаки, у ўликка жон бағишлайди, уни кўрган тириклар еса ўлади. Ўлиш ва тирилиш, ўлик ва тирик қарама- қарши тушунчалардир. Аммо бу ҳодисаларнинг биргина сабабчиси – маъшуқадир. Мумтоз шоирларимиз ва хусусан Лутфий ижодида тазод етакчи бадий воситалардан бири сифатида ўринли қўлланилган.

Дунё гўзалига аталган муҳаббат қўшиқларини куйлашда маъно ва шакл бирлиги учун курашган шоир ўз мақсадини ёритишда бошқа бадий воситалар қаторида тазоддан ҳам фойдаланади.

Хорлик ҳаддин ошурманг, чунки иззат йўлдадур,
Отингиз наълинда бизни ҳоки роҳ айлаб ўтунг. (132)

Юқоридаги мисолларда “вафо”га “жафо”, “хорлик” ва “иззат” қарама-қарши қўйилиб, тазод усули ишлатилган. Хўрланган ошиқ ёрнинг жафолари ҳаддан ошганлигидан шикоят қилиб, суюкли ёрдан иззат ва вафо қилишини сўрайди.

Талмеҳ – арабча яшин чақнаши, кўз қирини ташлаш, ялт етиб қараш деган маъноларни ифодалайдиган сўздир. (А.Ҳожиаҳмедов. Мумтоз бадиият малоҳати. Шарқ, 1999, 68-бет.) Талмеҳ – мумтоз шеърятда кенг қўлланилган маънавий санъатларнинг энг характерлиларидан бири бўлиб, Лутфий ижодиётида ҳам маълум ўрин егаллайди.

У истиора, ташбеҳ каби санъатлардан фарқли ўлароқ, ижодкорга тарихий ё афсонавий воқеаларга, масаллар, машҳур асарлар ва қаҳрамонлар образига ишора қилиш ва шу йўл билан ўз фикрини можаз ҳолда кучайтириш учун имконият беради.

Масалан, Лутфий қуйидаги байтда Юсуф қиссасига шаъма қилади:
Яқуб бикин кўп йиғидин қолмади сенсиз
Нури басарим, хоҳ инон, хоҳ инонма.

Бир жузвки Юсуфга тегиб ерди, чу борди,
Онинг учун ул ҳам сенга мерос қолибту.

Ушбу байтнинг мазмуни ғазал билан тўла таниш бўлган ўқувчига тушунарли бўлади. Афсонага кўра, Юсуф жуда гўзал бўлган. зулайҳо Юсуфнинг ўтар йўлига чайла қуриб унга муштоқ бўлиб турган бир пайтда, Юсуф хуснига мағрурланиб, унга бокмай ўтади. Шеърятда кўпинча, ҳусн – чирой камолоти намунаси сифатида Юсуф еса олинади. Бизнинг мисолимизда шоир айтмоқчики, Юсуфнинг ҳусни маъшуқанинг ҳуснининг ўндан бирига тенг холос, яъни ҳусн – малоҳат ўн бўлакка бўлиниб, ўндан тўққиз улуши маъшуқага

берилган, бир бўлаги еса Юсуфга. Юсуфдан кейин,хатто ундаги хусни-малоҳат ҳам энди маъшуқага мерос қолган.

Хусни таълил (хусни-кўрк, чирой; таълил – асослаш, исбот, важ) истилоҳи араб тилидан олинган бўлиб,асослаш кўрки ёки чиройли асослаш деган маънони беради. (А.Ҳожиаҳмедов. Мумтоз бадиият малоҳати. Шарқ, 1999, 73-бет.)

Лутфий қуйидаги байтни яратишда хусни таълилга мурожаат қилар экан, бир фактни келтириб,уни мутлақо даҳли бўлмаган бирор ҳодиса билан далиллаштиради:

Оғзинг сифатин қилурда хома

Кўп тотлиғ учун ёрилди тили.

Бошқача қилиб айтганда, хома (қалам) оғзинг васфини ёзаётган еди, оғзингнинг ширинлигидан қаламнинг тили ёрилди демокчи бўлади шоир. Бу байт ширинлик ҳақида гап кетганда ишлатиладиган халқ ибораси (тилни ёради-я) сингдирилган:

Занбури асал оғзи тўла шахд еканиндан,

Ирнингни кўриб, бемаза деб, бол тўкубдур.

Ёр лабининг таъмидан воқиф бўлган болари “менинг асалим ширин емас экан” деб ўз оғзидаги болини тўккан.

Муболаға – нарса ёки ҳодисага хос хусусиятни ошириб, маҳоват қилиб тасвирлаш. Муболаға образни бўрттиришга ва шу йўл билан асарнинг тасвир кучини оширишга хизмат қилади. (А.Ҳожиаҳмедов. Мумтоз бадиият малоҳати. Шарқ, 1999, 84-бет.)

Лутфий ғазалларида биз муболағанинг турли хилларини кўраимиз.

Муболаға образни бўрттиришга ва шу йўл билан асарнинг таъсир кучини оширишга хизмат қилади. Шоир маъшуқага қараб “Агар сенинг кўнглинг тошдан ҳам қаттиқ бўлсада, менинг оҳимдан ериб кетади, чунки оҳим тоғни ҳам еритади, сенинг кўнглингга ҳар бир кун таъсир қилиши бегумон” деб, ёрни инсофга чақиради:

Тоғни еритур оҳим асар қилғуси бир кун,

Кўнглинг неча кун бўлса темур, тош дағи пўлод.

Ирсоли масалнинг луғавий маъноси мақол келтириш бўлиб, бирор муҳокама ва мулоҳазани мақол билан тасдиқлаш усулидир. (А.Ҳожиаҳмедов. Мумтоз бадиият малоҳати. Шарқ, 1999, 88-бет.)

Лутфийнинг “Аёкиннга тушар ҳар лаҳза гису” мисраси билан бошланадиган ғазали бошдан-оёқ тамсилдан фойдаланиш намунаси ҳисобланади.

Аёкиннга тушар ҳар лаҳза гису, Масалдурким: “Чароғ туби қаронғу”

Бу ғазалда халқ мақоллари ва ҳикматларидан шоир моҳирона фойдаланган:чироқ таги қаронғу,ёки чироқ нури тагига тушмас, оққан ариққа оқар сув, киши кўзи тарози,хинди қон кўрса кўрқат (тожикча аквиваленти ҳам

бор:ҳинду хун дид-бу мақол Бухоро тожиклари тилида асосан қўлланади), санъаткор асарда қўллаган мақолини фақат тасдиқлаб, маъқуллаб қолмасдан, балки зикр етган мақолига ўзининг турли туман муносабатини ҳам билдириши мумкин.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, Лутфий ижодида бир қанча бадиий санъатлар қўлланган бўлиб, ҳар бир тасвир воситаси ғазални жозибадор бўлишига, турли маънолар ва вазифалар касб етишига ёрдам берган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Лутфий. Сенсан севарим. –Тошкент: Фан, 1987.
2. Исҳоқов Й. “Гул ва Наврўз”нинг муаллифи Лутфийми? Ўзбек тили ва адабиёти, 1972, 1-сон.
3. Исҳоқов Й. Навоий поетикаси. –Тошкент, Фан, 1983.
4. Исҳоқов Й. Сўз санъати сўзлиги. –Тошкент: Зарқалам, 2006.
5. Ҳожиаҳмедов А. Мумтоз бадиият малоҳати. –Тошкент: Шарқ, 1999.
6. Ҳамидов З. Навоий бадиий санъатлари.–Тошкент:Университет,2001.
7. Ҳайитметов А. Навоийхонлик суҳбатлари. –Тошкент, Фан, 1993.

ШУКУР ХОЛМИРЗАЕВ ҚИССАЛАРИДА ҒОЯ ВА ОБРАЗ

Назарова Гулираъно Фахриддин қизи
ЎзЖДТУ халқаро журналистика факултети
1-босқич талабаси
Е-маил: назаровагулирано529@gmail.com
Тел: +998957880398

Аннотация: ушбу мақолада ўзбек насрининг забардаст вакилларида бири Шукур Холмирзаев қиссалари таҳлилга тортилган. Ёзувчи қиссаларидаги ғоя ва образ атрофлича ўрганилган. “Букри тол” қиссасидаги образлар ҳақида фикр юритилган. Таҳлилда Ойна опа образига алоҳида урғу берилган.

Калит сўзлар: қисса, ғоя, образ, жанр, тур, пейзаж, хронотоп, мотив.

Абстракт: тҳис артисле анализес тхе шорт сториес оф Шукур Кҳолмирзаев, оне оф тхе леадинг репресентативес оф Узбек просе. Тхе идеа анд имаге ин тхе шритеръс сториес аре тҳороугҳлй студиед. Тхе чарактерс ин тхе сторй “Букри тол” шере диссуссед. Ин тхе анализис, а спесиал емпҳасис ис пласед он тхе имаге оф Систер Опа.

Key words: сторй, идеа, имаге, жанре, тйпе, ландссапе, хронотопе, мотив.

Шукур Холмирзаевнинг қаҳрамонлари соддалиги, тўпорилиги ва айни пайтда самимийлиги билан ажралиб туради. Адибнинг маҳорати шундаки, у ҳар бир қаҳрамоннинг ички дунёсини чуқур таҳлил этади. Шу боис ҳам у яратган қаҳрамонлар китобхон қалбига яқин кишилардир. Муҳими, ёзувчи яратган образ характерлари бир-бирига ўхшамайди. Ш.Холмирзаев адабиётимизга янги қаҳрамонларни олиб кирди. Унинг қаҳрамонлари миллий ўзликни англаган, янги тафаккур уфқларини ўзида акс еттирган инсонлардир.

Шукур Холмирзаев ўз асарларида болалиги кечган қишлоқ манзараларини маҳорат билан чизади. Ёзувчининг Бойсун ҳақидаги асарлари ўқувчини бефарқ қолдирмайди.

Адибнинг болалиги қийин кечди. Унинг отаси Файзулла Холмирза ўғли қирқинчи йилларда катагон қурбони бўлди. Еҳтимол, шу туфайли Шукур Холмирзаев катагон даврининг жароҳатларини биринчи бўлиб ўз асарларида қаламга олган ўзбек адибларидандир.

“Букри тол” қиссасининг қаҳрамонлари самимий ва содда кишилардир.

Қисса қаҳрамонларидан бири Санам болалиқдан ота меҳрига зор бўлиб ўсди. Турмушга чиқиб ҳам бахтли бўлолмади. Турмуш ўртоғи Умаржон бевакт дунёдан ўтди.

“Ташқарида қиш жонивор ҳам хирмон совуряпти-да. У дема, бу дема, билиб турибман, болам, яна йиғлагансан. Ахир, қўй энди, тақдир екан, тақдир. Ё‘қасам, шунча йилдан бери бировнинг бурнини қонатмаган кон келиб-келиб Умаржоннинг устига ағнармиди. Бирники ўтдан, бирники сувдан деганларидай, ерингнинг пешонасига битилгани шу екан. Сен бўлсанг, беҳудага азоб чекиб, ўзингни хароб қилипсан. Шукур қил, ҳеч нарсадан каминг ё‘қ. Бошингда пушти паноҳинг - енанг бор. Илоҳим, Ойнажонимнинг бошини тошдан қилган бўлсин”

Ушбу парча китобхонни Санамнинг чигал тақдиридан воқиф етади.

Шўро замонининг ёвуз сиёсати қатағон қурбонларининг болаларини ҳам четлаб ўтмади. Маъмуржон шу тузум қурбони бўлди. «Букри тол» қиссасида акс етган воқеаларда қатағон қурбонларининг тақдири бадий жихатдан тўлақонли ифодаланган. Шу аснода ёзувчи асарда ўз биографиясига оид баъзи нуқталарни акс еттиради. Қисса жанрининг биографик элементларни қамраб олиши адабиётхуносликда кўп таъкидланади. Ш.Андерсон, Л.Н.Толстой, М.Горкий, Ғ.Ғулом, Ойбек, А.Қаҳҳорлар ижодида бунга кўплаб мисол топишимиз мумкин.

“Ойна опа елкасига ташлаб чиққан телегрейкасини апил-тапил кийганича, милиционерга ергашди. Идорада унга нималарнидир айтиб, қўнглини кўтарган бўлишди. Ойна опа ҳайрон, уларнинг гапини уқиб ололмас еди.

Ниҳоят уни, саҳнига пишиқ қизил ғишт ётқизилган кенг ҳовлининг тўридаги сувоқлари кўчиб тушган бинога бошлашди. Дим, қўланса хидли коридордан ўтиб, қалин арча ешигига етишди. Ешик очилди. Ичкарига оқиб кирган хира ёруғлик нимқоронғи уйнинг ўртасида чалқанча тушиб ётган кишини ёритди. Унинг юзи билинмас, бошининг ён-верида қандайдир халқоблар йилтирар, бўғувчан илиқ қон ҳиди димоққа уриларди. Ойнахон шу он отилиб жасаднинг олдида борди, чўнқайганича ўтириб бўғиқ хириллаб уни жинниларча таталади, у қимирлайвермагач, ўзи ҳушидан кетди...” (Холмирзаев Ш. Букри тол. – Б. 34-35.)

Бу каби тасвир, бир томондан, ёзувчининг маҳоратидан дарак берса, иккинчи томондан, ўша давр фожиаларини ҳис қилишга ёрдам беради. Ёзувчи ҳаётдан олган материали воситасида давр муаммоларини кўрсатиш ғоясини илгари сурар екан, қамоқхонадаги ҳаётни бутун даҳшати билан тасвирлайди. Йиллар ўтиб, қатағон бўлганлар оқланади. Кунлардан бир куни қамоқхона дарвозаси олдида Ойна опага тескари қараган ўша милиционер кириб келади ва Нормурод аканинг ўлими олдида ёзган хатини унга топширади:

“Ойна ... газетада арзимаган бир сўз хато кетган екан. Шунинг учун мени айблашяпти. Гўё мен атайлаб қилган емишман. Ўзинг ўйла, бу қандай ҳақсизлик! Сохта гувоҳларнинг гапига ишонишса-ю, менга ишонишмаса?! Юқорига ариза берган едим, лекин, негадир жавоб ололмаяман. Ортиқ чидолмайман! Ойнажон, асабларим соб бўлди... бир гапни такрорлайвериш жонимга тегди. Мени кечир:

кўп ўйлама, йиғлама... Баъзан ҳаётда шундай бўлар экан... сен иродали бўл! Инсонга ишониш керак. Баъзиларга ўхшаб, ҳукм чиқаришга асло шошилиш керак эмас... Ҳай майли! Хайр, Ойнам! Санамга еҳтиёт бўл, сенга топширдим уни! Иш дея-дея унинг дийдорига тўёлмадим-а!

Алвидо, азизларим, хайр!” (Холмирзаев Ш. Букри тол. – Б. 34-35.)

Ҳаётда рўй берган бу каби аянчли воқеалар Ойна опанинг иродасини минг бора синовдан ўтказди. Ҳаёт ташвишлари Ойна опани улғайтирди.

Ойна опа, Санам, Маъмуржонларнинг ҳаёт ё’ли бир-бирларига ўхшайди. Ойна опа, Санам турмуш ўртоқларидан ерта ажралади. Маъмуржон ота-она дийдорига зор бўлиб ўсди. Ёзувчи маҳорати шундаки, қиссада ҳар бир деталдан асар ғоясини очиш учун унумли фойдаланади. Баҳорнинг кириб келиши тасвирида ҳам буни кўриш мумкин. Бадиий ғоя ва бадиий образ уйғунлиги асар муваффақиятини белгилаган.

“Тепаликлар ортидаги Санамнинг чорбоғига ҳам ҳеч кимдан сўроқсиз, бу ҳовлида одам борми, ё’қми - суриштириб ўтирмай баҳор кирди. Ўрик куртакларининг учи торс-торс ёрилиб, жигарранг қобиқлари ичидан оқ- кизғиш чизиқчалар кўриниб қолди. Лойхонада бадбўй, лекин чиройли ерта баҳор ўсимлиги туталар бир текис униб чиқди. Улар устига егилиб турган қатор олчалар ҳам уйғонди: гулдан ҳали дарак ё’ғ-у, кўм-кўк, ушоқ-ушоқ япроқчалар чиқарди.

Ҳаёт ўз изида, ҳар ким ўз дарди, ўз ташвиши билан” (Холмирзаев Ш. Букри тол. – Б. 8-9)

Бу сатрлар ҳаёт абадийлигига ишорадир. Баҳор қайтиб келаверади, улар еса баҳор каби ўтиб бораверадилар. Мана шу даврда инсон ўзини англашдек улғу мақсад сари интилаверади.

Қиссада ана шу улғу ният алоҳида меҳру муҳаббат билан қаламга олинади. Пейзаж ёрдамида янада яхши тасвир етилади. Психологик вазифани бу ўринда пейзаж ва инсон руҳияти, қисса қаҳрамони ўртасидаги муносабат бажаради. Чунки бу ҳаётда ҳар ким ўз бахтини излайди. Табиат бағрида яшаётган инсон унинг қонунларидан четга чиқиб яшолмайди. Инсон ҳам баҳор каби яшайди, куз каби сарғаяди. Ёзувчи Санам образи тимсолида баҳорини излаётган инсон қисматини тасвирлайди.

Асар қаҳрамонлари чинакам еътиқодли инсонлардир. Улар бир-бирига меҳрли, садоқатли. Шунинг учун ҳам улар тақдир зарбаларига дош бериб, товланиб яшайдилар. Маъмуржон кўринишдан содда, беозор йигит. Ёзувчи унинг бизга номаълум бўлган қирраларини ҳам очиб беради. Меҳмондорчилик баҳонасида Маъмуржон Ойна опага сохта ҳужжатларга қўл қўйдирмоқчи бўлади. Ойна опа бундай қинғирликлар билан келишолмайди.

Ёзувчи Маъмуржон образини яратишда аввалига меҳр-муҳаббат билан ёндашади. Китобхон ҳам Маъмуржонни содда ва хокисор инсон сифатида қабул қилади. Муаллиф аввалига Маъмуржоннинг ички дунёси тўғрисида бирон нарса демайди. Аммо Ойна опа Маъмуржоннинг йигитларга хос бўлмаган қилиқларидан, хатти-ҳаракатидан ранжийди. Ҳатто бир неча марта танбеҳ ҳам берган. Ҳамиша ҳалол ва покиза яшаб келаётган Ойна опа Маъмуржон каби хушомадгўйлар билан келиша олмайди. Ёзувчи буни диалог орқали очиб беради.

“ – Маъмуржон, кечирасиз, есимда борида айтиб қўяй: сизнинг бир одатингиз менга ёқмаяпти.

Маъмуржон пешонаси тагидан Ойна опага мўлтираб қаради ва бошини осилтириб, қўлларини қовуштирди. Сўнгра минғиллаган товуш билан сўради:

- Қанақа одатим экан, опажон?

- Худди мана шу одатингиз: қўлларингизни қовуштириб, бошингизни егиб туришингиз. Мен жуда хижолат тортяпман. Агар раис опам хижолат тортмасин десангиз, бу одатингизни ташланг” (Холмирзаев Ш. Букри тол. – Б. 34-35.)

Ёзувчи мана шу одат замирида нима яширинганини очиб беради: Ойна опа Маъмуржонда қаллобликка бўлган мойилликни сезади. Унга танбеҳ беради. Лекин барибир Маъмуржоннинг ҳаёти Санамнинг ҳам, Ўлмас опанинг ҳам, Ойна опанинг ҳам ётиборидан четда қолмайди. Маъмуржондаги соддалик Санамга маъқул келиб, улар турмуш қуришади.

“Букри тол” қиссаси қаҳрамонлари ўткинчи сиёсат югурдагига айланмади. Уларга хос бу чизги жуда характерли чизгидир. Шунинг учун ҳам “Букри тол” қиссаси ва унинг қаҳрамонларини ўзбек қиссачилигидаги янгилик, қўлга киритилган ютуқ деб баҳолаш мумкин.

Ижодкор қалби ва бадиий ҳақиқат, гоё ва бадиий воқелик ҳақида фикр юритар эканмиз, ҳар бир бадиий асар даражасини ёзувчи қалбининг теранлиги, нигоҳининг ўткирлиги белгилашини таъкидлаш ўринлидир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Холмирзаев Ш. Тупроқ кўчалар //Йўллар йўлдошлар. -Т.: Ёш гвардия, 1984.
2. Холмирзаев Ш. Чўлоқ турна //Йўллар йўлдошлар. -Т.: Ёш гвардия, 1984.
3. Холмирзаев Ш. Ўн саккизга кирмаган ким бор //Тоғларга қор тушди. - Т.: Ёш гвардия, 1987.
4. Холмирзаев Ш, Тоғларга қор тушди. Қиссалар, эсселар. -Т.: Адабиёт ва санъат, 1987.
5. Холмирзаев Ш. Букри тол //Тоғларга қор тушди. -Т.: Ёш гвардия, 1987.
6. Холмирзаев Ш. Тоғларга қор тушди // Қиссалар, эсселар. -Т.: Ёш гвардия, 1987.
7. Ҳотамов Н., Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. -Т.: Фан, 1983.

DETERMINATION OF THE QUALITY INDICATOR OF THE CALCIUM GLUCONATE DRUG USING INFRARED SPECTROSCOPY EQUIPMENT

J.S.Karimov

Assistant teacher of Medical chemistry department of Bukhara State Medicine Institute.

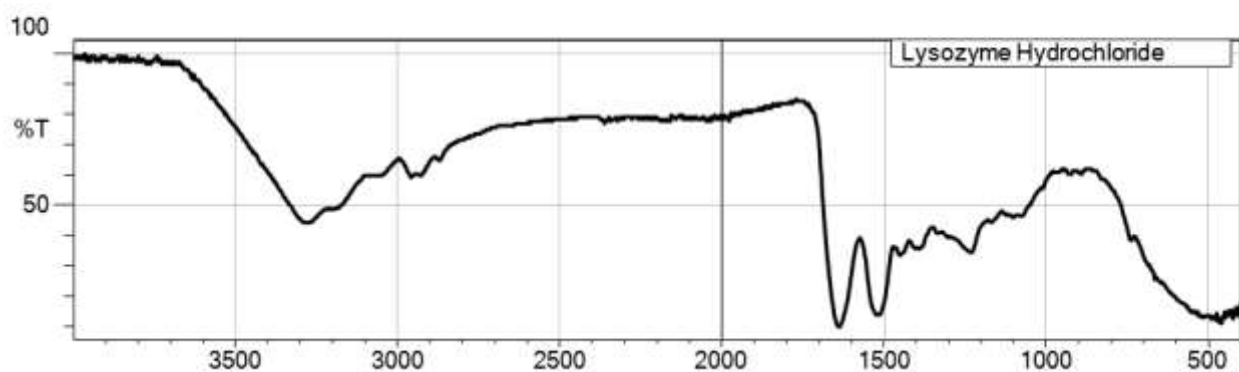
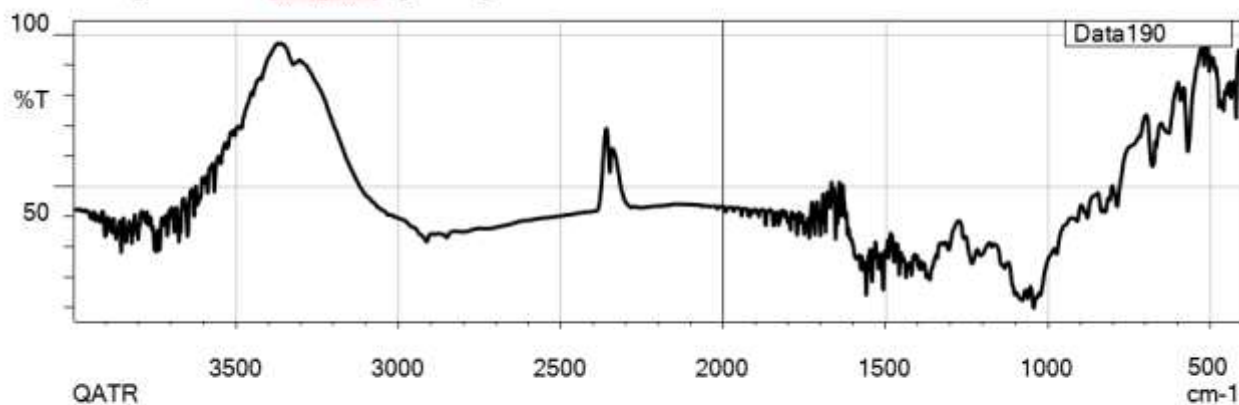
Abstract: Violation of the rules of storage of medicines, low-quality medicines can be sold illegally. In such cases, it is important to determine the authenticity and stability of the drug composition. The use of spectroscopic analysis methods can be an acceptable solution to solve these problems.

Key words: ika spectroscopy, qualitative analysis, chemical codes, mixtures, toxic, spectrum, spectral analysis.

Calcium gluconate - calcium D-sugar, the deficiency of calcium ions necessary for the implementation of nerve impulses, contraction of the skeleton and physical exercises, activity of the myocardium, bone tissue, blood coagulation. fills. After the administration of Pateral, with the use of the drug, it is distributed evenly in all organs. In the blood plasma, the product of the drug is in a complex with 45% water. It passes through the placental barrier and enters breast milk. Restoring the permeability of the main structures of the body. Hypocalcemia, restoring the permeability of cell membranes, changing the nerve impulses in the muscle tissue produces transients. Acidic patients with hyperphosphatemia. Poisoning with magnesium salts, fluoresceins and fluorides (non-dissociating and non-toxic calcium oxalate and fluoride are formed when interacting with calcium gluconate. Parenchymatous hepatitis, toxic poisoning of the liver, nephritis, proximal). hyperkalemic form of myoplegia. Complex treatment of bleedings of various etiologies, diseases (serum disease, urticaria, febrile syndrome, itching, itchy dermatoses, reaction to taking products and taking products, Quincke's tumor, bronchial asthma, pulmonary tuberculosis, eclampsia); When administered intramuscularly and intravenously, nausea, vomiting, diarrhea, bradycardia may occur. Pain in the mouth, a feeling of heat during intravenous administration, arterial stress, arrhythmia, palpitations, and cardiac arrest may be observed during rapid intravenous administration. Intramuscular injection may occur. Hypersensitivity, hypercalcemia (calcium concentration $12 \text{ mg}\% = 6 \text{ mEq/l}$), calcium neurourolithiasis, severe hypothyroidism, sarcoidosis, simultaneous reception of cardiac glycosides. Incompatible with carbonates, salicylates, sulfates, because they are insoluble. . or forms calcium salts that are difficult to dissolve. With antibiotics of the tetracycline series, the file reduces the antibacterial product and forms insoluble complexes. The composition of the drug may change due to the fact that it is not kept under standard controls for a long time, the expiry date and other reasons. In short, this X-series Fourier Transform infrared calculation is a very time- and investment-intensive process. It is possible to delay the transport of cargo from the

IRSpirit-spectrophotometer. This can be proved by comparing the obtained result.

Calcium gluconate IRSpirit-spectrophotometer:

Sc ore	L ibrary	N ame	C omment
616	177 - IRs Pharmaceuticals	Lysozyme Hydrochloride	Lysozyme Hydrochloride formula : C616H963N193O182S10.xHC l ATR/diamond molecular weight : unknown
608	26 - ATR-Organic2	D_n-ButylPhthalate	n-ButylPhthalate DuraSamplIR
605	69 - IRs Pharmaceuticals	DESOXYCORTONE ACETATE	DESOXYCORTONE ACETATE Formula; C23H32O4 MW;372.5 (INTERNATIONAL CHEMICALREFERENCE SUBSTANCE) CONTROL NO.167007
604	58 - IRs Pharmaceuticals	ENALAPRIL MALEATE	ENALAPRIL MALEATE Formula; C24H32N2O9 MW;492.5248 (ASEAN REFERENCE STANDARD) CONTROL
600	33 - ATR-Organic2	D_AcetylCellulose	AcetylCellulose DuraSamplIR
600	40 - ATR-Organic2	D_LactateCa	Ca DL- Lactate 5H2O DuraSamplIR
599	157 - IRs Pharmaceuticals	Aclarubicin Hydrochloride	Aclarubicin Hydrochloride formula : C42H53NO15.HCl ATR/diamond molecular weight : 848.33

9	598	27 - ATR-Organic2	D_Di-2-ethylhexylPhthalate	Di-2-ethylhexylPhthalate/Dioctyl Phthalate DuraSamplIR
10	595	5 - T-Organic2	Xylitol	Xylitol Transmission
11	595	23 - ATR-Organic2	D_butylAcrylate	n-Butyl Acrylate DuraSamplIR
12	592	24 - ATR-Organic2	D_DimethylPhthalate	DimethylPhthalate DuraSamplIR
13	590	8 - IRs Pharmaceuticals	PIRACETAM	PIRACETAM Formula; C6H10N2O2 MW; 142.15 (WORKING STANDARD)
14	590	44 - ATR-Organic2	D_Lecithin	Lecithin DuraSamplIR
15	589	31 - T-Organic2	Zn Stearate	Zn Stearate T ransmission
16	589	34 - ATR-Organic2	D_StearateNa	Na Stearate DuraSamplIR
17	589	35 - ATR-Organic2	D_StearateCa	Ca Stearate DuraSamplIR
18	589	36 - ATR-Organic2	D_StearateMg	Mg Stearate DuraSamplIR
19	589	22 - T_FoodAdditives2	T_Candelilla Wax-4	Candelilla Wax(Sales origin;MIKI CHEMICAL INDUSTRY & CO.,LTD.)@KBr Wafer
20	587	55 - T_FoodAdditives2	T_Microcrystalline Wax-4	Microcrystalline Wax(Product name;MW-0055CSales origin;MACHIDA CANDLE CO.,LTD.)@Film
21	587	39 - T_FoodAdditives2	T_Paraffin Wax-4	Paraffin Wax(Product name;PW-3501CSales origin;MACHIDA CANDLE CO.,LTD.)@Film
22	587	11 - T-Organic2	LauricAcid	LauricAcid Transmission
23	586	19 - T_FoodAdditives2	T_Carnauba wax-4	Carnauba wax(Sales origin;Wako Pure Chemical Industries, Ltd.)@KBr Wafer
24	586	30 - T-Organic2	Mg Stearate	Mg Stearate T ransmission
25	585	154 - IRs Pharmaceuticals	Benzylpenicilline Benzathine	Benzylpenicilline Benzathine formula : (C16H18N2O4S)C16H20N2.4H2O ATR/diamond molecular weight : 981.18
26	585	151 - IRs Pharmaceuticals	Bleomycin Sulfate	Bleomycin Sulfate formula : C55H84N17O21S3 ATR/diamond molecular weight
27	585	27 - IRs Pharmaceuticals	L-VALINE	L-VALINE Formula; C5H11NO2 MW; 117.14 (WORKING STANDARD)
28	585	10 - ATR-Organic2	D_Paraffin	Liquid Paraffin DuraSamplIR
29	585	62 - T_FoodAdditives2	T_Liquid Paraffin-4	Liquid Paraffin(Sales origin;Wako Pure Chemical Industries, Ltd.)@Between
30	585	13 - T-Organic2	StearicAcid	StearicAcid Transmission
31	585	34 - T-Organic2	Ca Lactate	Ca DL-Lactate 5H2O Transmission
32	584	25 - ATR-Organic2	D_DiethylPhthalate	DiethylPhthalate DuraSamplIR

33	583	75 - IRs Pharmaceuticals	CIPROFLOXACIN HYDROCHLORIDE	CIPROFLOXACIN HYDROCHLORIDE Formula; C ₁₇ H ₁₈ FN ₃ O ₃ .HCl MW; 367.8 (ASEAN REFERENCE STANDARD) CONTROL NO. T 197099 WATER (6.1%)(Karl Fischer Method) ASSAY-99.62%
34	583	44 - T- Organic2	T_margarine	margarine Transmission(Microscope)

In conclusion, it can be said that using this method, it is possible to prove that mixtures with the same composition are qualitatively and quantitatively similar. For this, it is necessary to determine the mixture in different aggregate states or the mixture of drugs with qualitatively and quantitatively accurate composition analysis. we can compare.

REFERENCES:

1. Botirovich R. S., G'aybullayevna S. G. OLTI ATOMLI SPIRT-SORBITNING QANDLI DIABET KASSALIGINI DAVOLASHDAGI AHAMIYATI //ZAMONAVIY TA'LIMDA FAN VA INNOVATSION TADQIQOTLAR JURNALI. – 2023. – T. 1. – №. 2. – С. 74-82.
2. Niyazov L., Karimov J. THE SIGNIFICANCE OF SITUATION ISSUES IN TEACHING MEDICINAL CHEMISTRY STUDENTS OF MEDICAL UNIVERSITIES //" CANADA" INTERNATIONAL CONFERENCE ON DEVELOPMENTS IN EDUCATION, SCIENCESAND HUMANITIES. – 2023. – Т. 9. – №. 1.
3. Karimov J.S.TRIPTOFAN BIOKIMYOVIY REAKSIYALARINI O'RGANISH UNIVOZIYATI VA ORGANIK SINTEZLARDA FOYDALANISHNI ANQLASH //OBRAZOVANIE NAUKA I INNOVATSIONNYE IDEI V MIRE. – 2023. – Т. 34. – №. 6. – S. 120-124.
4. Karimov J. S. GIDROKSI BENZOY KISLOTALAR VA FLOVANOIDLARNING MERIGOLDLAR TARKIBIDA UCHRASHI VA AHAIYATI //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2023. – Т. 6. – №. 11. – С. 100-104.
5. Karimov J. S. ИЗУЧЕНИЕ ЗНАЧЕНИЯ БАЛХОТКОВ В МЕДИЦИНЕ С ПОМОЩЬЮ ФИЗИКО-ХИМИЧЕСКИХ МЕТОДОВ //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 34. – №. 6. – С. 131-135.
6. Karimov J. S. ВЛИЯНИЕ НА ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ ОРГАНИЗМ БИОХИМИЧЕСКИЕ РЕАКЦИИ ДЛЯ ТРИПТОФАНА //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 34. – №. 6. – С. 125-130.
7. JS K. DETERMINATION OF TOXICITY LEVEL OF (2S)-2-AMINO-3-(1H-INDOL-3-YL) PROPANOIC ACID USING MOLECULAR MODELING FRAMEWORKS //Scientific Impulse. – 2023. – Т. 1. – №. 9. – С. 1020-1023.
8. Obidovich M. S. THE USAGE OF MODERN TEST SYSTEMS WHILE TEACHING THE SUBJECT OF MEDICAL CHEMISTRY //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 11. – №. 2. – С. 194-197.
9. Каримов, Жавохир Собирзода. "Ниязов Лазиз Нурхонович ПРОИЗВОДНЫЕ ТИОМОЧЕВИНЫ С ГИДРОКСИБЕНЗОЙНЫМИ КИСЛОТАМИ Universum химия и биология. 2021. № 8 (86)." URL <http://cyberleninka.ru/article/view/proizvodnye-tiomocheviny-s-gidroksibenzoyny> (2021).

THE SIGNIFICANCE OF SPECTRAL ANALYSIS IN DETERMINING THE COMPOSITION OF DRUGS

J.S.Karimov

Assistant teacher of Medical chemistry department of Bukhara State Medicine Institute.

Abstract: Cases of illegal sale of low-quality drugs, violations of the rules of storage of drugs are still encountered. In such cases, it is important to determine the authenticity and stability of the drug composition. The use of spectroscopic analysis methods can be an acceptable solution to solve these problems.

Key words: drug, ika spectroscopy, qualitative analysis, chemical codes, mixtures, toxic, spectrum, spectral analysis.

Mezim forte is used in the disorder of the production of digestive enzymes in the pancreas, which is accompanied by indigestion. Such disorders can be caused by, for example, chronic pancreatitis or cystic fibrosis, which in turn lead to poor absorption of nutrients.

When the abdomen is at rest (flatulence and gastrocardiac syndrome), especially after operations on the stomach and intestines, in the acceleration of the passage of food masses through the intestine of a functional nature (hyperexcitability, intestinal diseases of an infectious nature), liver / gall bladder in digestive disorders accompanied by loss of appetite, belching, vomiting and diarrhea (dyspepsia), when difficult-to-digest vegetables, fatty and unusual foods are consumed at the same time.

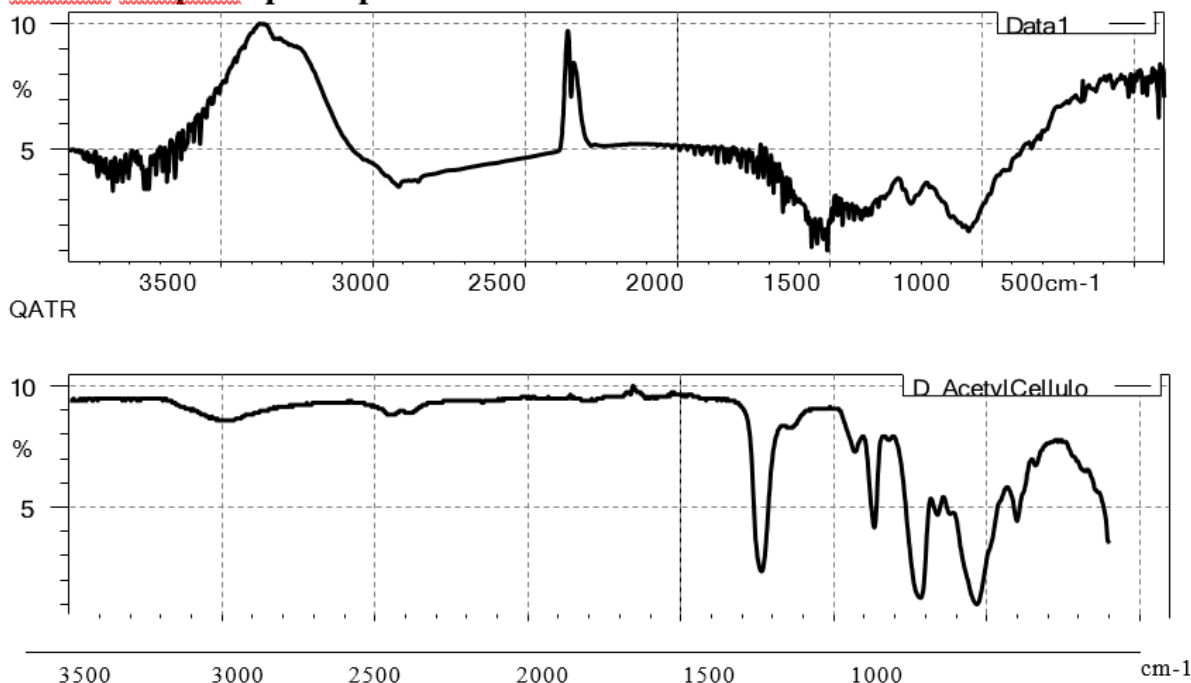
Mezim forte, as well as It can be used to relax the abdomen due to indigestion (flatulence), to remove gases from the intestine before conducting diagnostic procedures (x-ray, ultrasound examinations).

Tell your doctor or pharmacist if you are taking, have recently taken or might take any other medicines. additional intake of folic acid may be required. The hypoglycemic effect of acarbose and miglitol (oral antidiabetic drugs) may decrease when used simultaneously with Mezim forte.

1 film-coated tablet contains pancreatin, an active substance with minimal activity

lipase	3500 TB Ph.Eur.
amylase	4200 TB Ph.Eur.
protease	250 TB Ph.Eur.

Mezim IRSpirit-spectrophotometer:

	Score	Library	Name	Comment
1	626	33 - ATR-Organic2	D_AcetylCellulose	AcetylCellulose DuraSamplIR
2	608	125 - IRs Pharmaceuticals	Enviomycin Sulfate	Enviomycin Sulfate formula : C50H92N26O32S3 ATR/diamond molecular weight
3	608	27 - T-Organic2	AcetylCellulose	AcetylCellulose Transmission
4	606	158 - IRs Pharmaceuticals	Acetylspiramycin	Acetylspiramycin formula : C47H78N2O16 ATR/diamond molecular weight : 927.13
5	600	44 - ATR-Organic2	D_Lecithin	Lecithin DuraSamplIR
6	598	62 - T_FoodAdditives2	T_Liquid Paraffin-4	Liquid Paraffin(Sales origin;Wako Pure Chemical Industries, Ltd.)@Between
7	597	151 - IRs Pharmaceuticals	Bleomycin Sulfate	Bleomycin Sulfate formula : C55H84N17O21S3 ATR/diamond molecular weight
8	596	69 - IRs Pharmaceuticals	DESOXYCORTONE ACETATE	DESOXYCORTONE ACETATE Formula; C23H32O4 MW; 372.5 (INTERNATIONAL CHEMICAL REFERENCE SUBSTANCE) CONTROL NO.167007
9	596	12 - ATR-Organic2	D_AdipicAcid	AdipicAcid DuraSamplIR
10	595	23 - ATR-Organic2	D_butylAcrylate	n-Butyl Acrylate DuraSamplIR
11	594	58 - IRs Pharmaceuticals	ENALAPRIL MALEATE	ENALAPRIL MALEATE Formula; C24H32N2O9 MW; 492.5248 (ASEAN REFERENCE STANDARD) CONTROL

12	592	22 - T_FoodAdditives2	T_Candelilla Wax-4	Candelilla Wax(Sales origin:MIKI CHEMICAL INDUSTRY &
13	592	39 - T_FoodAdditives2	T_Paraffin Wax-4	Paraffin Wax(Product name:PW-3501CSales origin:MACHIDA CANDLE CO.LTD)@Film
14	592	10 - ATR-Organic2	D_Paraffin	Liquid Paraffin DuraSampIR
15	591	55 - T_FoodAdditives2	T_Microcrystalline Wax-4	Microcrystalline Wax(Product name:MW-0055CSales origin:MACHIDA CANDLE CO.LTD)@Film
16	590	171 - IRs Pharmaceuticals	Penlomycin Sulfate	Penlomycin Sulfate formula : C61H88N18O21S2.H2SO4 ATR/diamond_molecular
17	590	22 - ATR-Organic2	D_EthylAcrylate	Ethyl Acrylate DuraSampIR
18	589	37 - T-Organic2	HumicAcid	HumicAcid Transmission
19	588	30 - T-Organic2	Mg Stearate	Mg Stearate Transmission
20	588	19 - T_FoodAdditives2	T_Carnauba wax-4	Carnauba wax(Sales origin:Wako Pure Chemical Industries,
21	588	35 - ATR-Organic2	D_StearateCa	Ca Stearate DuraSampIR
22	587	13 - T-Organic2	StearicAcid	StearicAcid Transmission
23	587	31 - ATR-Organic2	D_PropyleneGlycol	PropyleneGlycol DuraSampIR
24	585	10 - T-Organic2	Paraffin	Liquid Paraffin Transmission
25	585	11 - T-Organic2	LauricAcid	LauricAcid Transmission
26	584	38 - ATR-Organic2	Li StearateLi	Li Stearate DuraSampIR
27	584	36 - ATR-Organic2	D_StearateMg	Mg Stearate DuraSampIR
28	583	40 - T-Organic2	T_olive oil	olive oil Transmission(Microscope
29	583	34 - ATR-Organic2	D_StearateNa	Na Stearate DuraSampIR
30	583	38 - T-Organic2	Lecithin	Lecithin Transmission
31	583	31 - T-Organic2	Zn Stearate	Zn Stearate Transmission
32	582	44 - T-Organic2	T_margarine	margarine Transmission(Microscope
33	582	43 - T-Organic2	T_butter	butter Transmission(Microscope
34	582	41 - T-Organic2	T_sesame oil	sesame oil Transmission(Microscope
35	581	42 - T-Organic2	T_cooking oil-Diacylglycerol	cooking oil(Diacylglycerol) Transmission(Microscope
36	581	32 - T-Organic2	Li Stearate	Li Stearate Transmission
37	579	33 - T-Organic2	Fe Lactate	Fe(II) Lactate 3H2O Transmission
38	579	32 - ATR-Organic2	D_DipropyleneGlycol	DipropyleneGlycol(mixture of isomers) DuraSampIR
39	579	26 - T_FoodAdditives2	T_Linalyl Acetate-4?	Linalyl Acetate(Sales origin:Wako Pure Chemical Industries, Ltd.)@Between Salts(KBr)
40	579	24 - ATR-Organic2	D_DimethylPhthalate	DimethylPhthalate

In conclusion, it can be said that using this method, it is possible to prove that mixtures with the same composition are qualitatively and quantitatively similar. For this, it is necessary to determine the mixture in different aggregate states or the mixture of drugs with qualitatively and quantitatively accurate composition analysis. we can compare.

REFERENCES:

1. Botirovich R. S., G'aybullayevna S. G. OLTI ATOMLI SPIRT-SORBITNING QANDLI DIABET KASSALIGINI DAVOLASHDAGI AHAMIYATI //ZAMONAVIY TA'LIMDA FAN VA INNOVATION TADQIQOTLAR JURNALI. – 2023. – T. 1. – №. 2. – C. 74-82.

2. Niyazov L., Karimov J. THE SIGNIFICANCE OF SITUATION ISSUES IN TEACHING MEDICINAL CHEMISTRY STUDENTS OF MEDICAL UNIVERSITIES //" CANADA" INTERNATIONAL CONFERENCE ON DEVELOPMENTS IN EDUCATION, SCIENCES AND HUMANITIES. – 2023. – Т. 9. – №. 1.
3. Karimov J.S. TRIPTOFAN BIOKIMYOVIY REAKSIYALARINI O'RGANISH UNIVOZIYATI VA ORGANIK SINTEZLARDA FOYDALANISHNI ANQLASH //OBRAZOVANIE NAUKA I INNOVATSIONNYE IDEI V MIRE. – 2023. – Т. 34. – №. 6. – С. 120-124.
4. Karimov J. S. GIDROKSI BENZOY KISLOTALAR VA FLOVANOIDLARNING MERIGOLDLAR TARKIBIDA UCHRASHI VA ANAIYATI //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2023. – Т. 6. – №. 11. – С. 100-104.
5. Karimov J. S. ИЗУЧЕНИЕ ЗНАЧЕНИЯ БАЛХОТКОВ В МЕДИЦИНЕ С ПОМОЩЬЮ ФИЗИКО-ХИМИЧЕСКИХ МЕТОДОВ //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 34. – №. 6. – С. 131-135.
6. Karimov J. S. ВЛИЯНИЕ НА ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ ОРГАНИЗМ БИОХИМИЧЕСКИЕ РЕАКЦИИ ДЛЯ ТРИПТОФАНА //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 34. – №. 6. – С. 125-130.
7. JS K. DETERMINATION OF TOXICITY LEVEL OF (2S)-2-AMINO-3-(1H-INDOL-3-YL) PROPANOIC ACID USING MOLECULAR MODELING FRAMEWORKS //Scientific Impulse. – 2023. – Т. 1. – №. 9. – С. 1020-1023.
8. Obidovich M. S. THE USAGE OF MODERN TEST SYSTEMS WHILE TEACHING THE SUBJECT OF MEDICAL CHEMISTRY //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 11. – №. 2. – С. 194-197.
9. Каримов, Жавохир Собирзода. "Ниязов Лазиз Нурхонович ПРОИЗВОДНЫЕ ТИОМОЧЕВИНЫ С ГИДРОКСИБЕНЗОЙНЫМИ КИСЛОТАМИ *Universum химия и биология*. 2021. № 8 (86)." URL <https://cyberleninka.ru/article/view/proizvodnye-tiomocheviny-sgidroksibenzoyny> (2021).

DETERMINING THE QUALITY INDICATOR OF PARACETAMOL DRUG USING INFRARED SPECTROSCOPY EQUIPMENT.

J.S.Karimov

Assistant teacher of Medical chemistry department of
Bukhara State Medicine Institute.

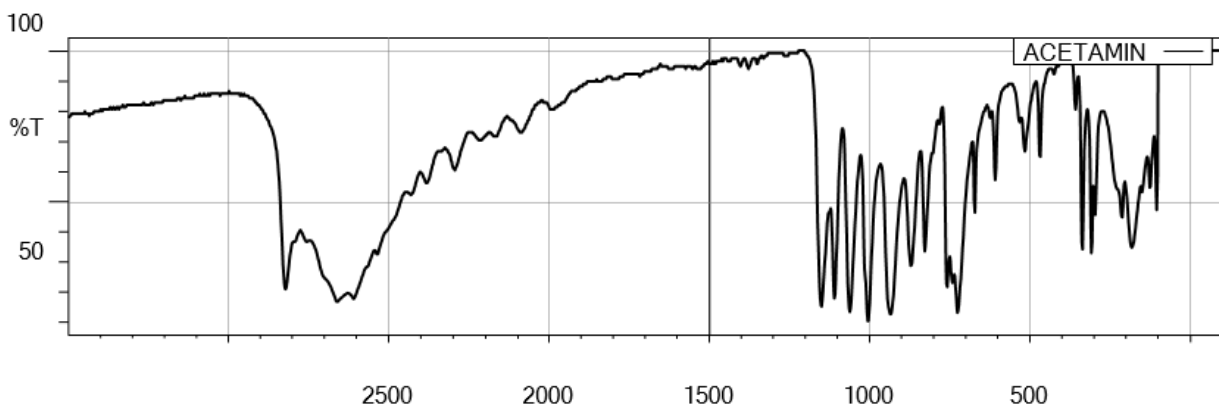
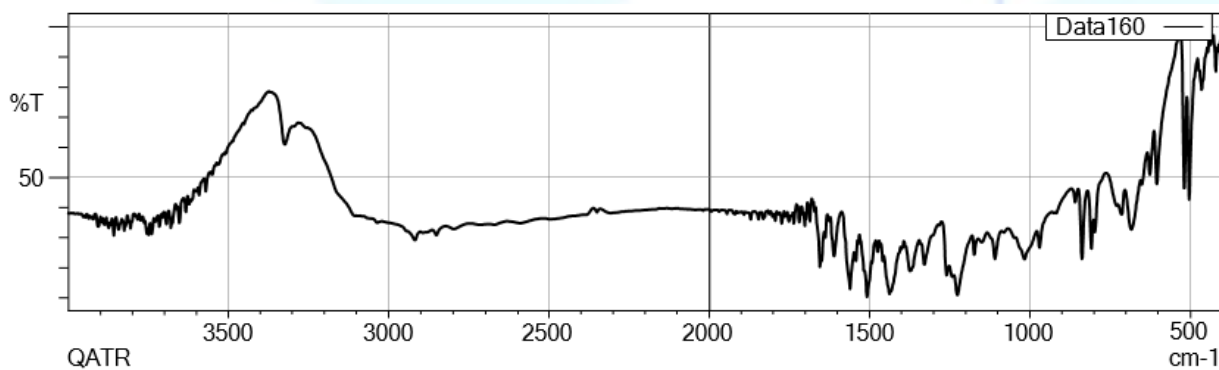
Abstract: There is a lot of illegal sale of low-quality drugs. In such cases, it is important to determine the authenticity and stability of the drug composition. The use of spectroscopic analysis methods can be an optimal solution to solve these problems.

Key words: mixtures, ika spectroscopy, qualitative analysis, chemical codes, toxic, spectrum, spectral analysis.

Paracetamol is a widely used central nonnarcotic analgesic with weak anti-inflammatory properties. However, when taken in large doses, it can cause damage to the liver, circulatory system and kidneys. With the simultaneous consumption of alcohol, the risk of damage to these organs and systems increases, so people who drink alcohol are recommended to use a low dose of paracetamol. Paracetamol is not a non-steroidal anti-inflammatory drug, its mechanism of action is completely different. Unlike ibuprofen, aspirin and other NSAIDs, paracetamol affects the nervous system and belongs to a different classification group. Paracetamol is included in the list of essential medicines of the World Health Organization, as well as in the list of vital and essential medicines of the Russian Federation. Paracetamol is the main metabolite of phenacetin with similar chemical properties. When taking phenacetin, it is quickly formed in the body and causes the analgesic effect of the latter. In terms of analgesic activity, paracetamol does not differ significantly from phenacetin, like it, it has weak anti-inflammatory activity. The main advantages of paracetamol are low toxicity and less ability to form methemoglobin. However, this drug can cause side effects with long-term use, especially at high doses, in particular, it has nephrotoxic and hepatotoxic effects. Nevertheless, paracetamol remains a safe and appropriate analgesic choice for children and is listed by the WHO along with ibuprofen as "the most effective, safe and cost-effective drugs". Paracetamol is used to reduce fever in people of all ages. The World Health Organization (WHO) recommends using paracetamol to treat fever in children with a temperature above 38.5C. In children with febrile body temperature, the effectiveness of paracetamol alone has been questioned, and a meta-analysis found that paracetamol was less effective than ibuprofen. Paracetamol does not have a significant anti-inflammatory effect. Compared with ibuprofen or paracetamol individually, these drugs may be more effective in reducing body temperature during the first four hours after taking them together (moderate-quality evidence). However, only one trial assessed the effect of combination treatment on reducing discomfort or anxiety and found no difference compared with ibuprofen alone or paracetamol alone. In practice, the

patient's carers are often advised to give one drug first (paracetamol or ibuprofen) and then, if the child's fever persists, to give a further dose of an alternative (drug). In this way (sequential) use of alternative therapies may be more effective in reducing body temperature (low-quality evidence) and in reducing discomfort in the child (low-quality evidence) in the first three hours after the second dose. Only one small trial compared sequential therapy with combination therapy and found no benefit for either treatment (very low-quality evidence). Acetaminophen (paracetamol), used for colds in adults, relieves nasal congestion and rhinorrhea, but does not improve sore throat, restlessness, sneezing, or cough. Paracetamol is not effective in preventing or treating pain in newborns (there is no scientific evidence of its effectiveness). There is low-quality evidence (weak evidence) that rapid intravenous paracetamol (used in emergency care) reduces pain in patients.

Paracetamol IR Spirit-spectrophotometer:

Score	Library	Name	Comment
852	5 - IRs Reagent2	ACETAMIN	Aceta minofenol HO-Ph- NHCOCH3 ATR/diamond ATRcorrected
685	89 - T-Polymer2	Epoxy7	Epoxy Resin Transmission(Microscope)
664	88 - ATR-Polymer2	D_Epoxy7	Epoxy Resin DuraSampIR-II
656	70 - T-Polymer2	Aramid Fiber	Aramid Fiber Transmission(Microscope)

	653	37 - IRs Reagent2	C9H12	Mesitylene [C6H3(CH3)3 ; 1,3,5-trimethylbenzene] ORIGIN Date: 92/02/21 File: C9H12.DX INFRARED SPECTROPHOTOME TER FTIR-8000 SERIES
	650	160 - ATR-Polymer2	D_PVAc	Poly(Vinyl Acetate)(PVAc) DuraSamplIR-II
	650	45 - ATR-Polymer2	D_Epoxy3	Epoxy Resin(Electronic Parts-3) DuraSamplIR-II
	648	89 - IRs Agrichemicals	Halosulfuron-methyl	Halosulfuron-methyl Standard ATR method(KRS-5 prism)
	648	44 - T-Polymer2	Epoxy	Epoxy Resin(Electronic Parts-2) Transmission(Microscope)

2	641	44 - ATR-Polymer2	D_Epoxy2	Epoxy Resin(Electronic Parts-2) DuraSamplIR-II
3	638	43 - ATR-Polymer2	D_Epoxy1	Epoxy Resin(Electronic Parts-1) DuraSamplIR-II
4	638	45 - T-Polymer2	Epoxy	Epoxy Resin(Electronic Parts-3) Transmission(Microscope)
5	638	33 - ATR-Organic2	D_AcetylCellulose	AcetylCellulose DuraSamplIR
6	638	178 - ATR-Polymer2	D_Vinyl_Chloride_Vinyl_ Acetate -3	Vinyl Chloride/Vinyl Acetate Copolymer(90% Vinyl Chloride, 10% Vinyl Acetate) DuraSamplIR-II
7	638	177 - ATR-Polymer2	D_Vinyl_Chloride_Vinyl_ Acetate -2	Vinyl Chloride/Vinyl Acetate Copolymer(87% Vinyl Chloride, 13% Vinyl Acetate) DuraSamplIR-II
8	637	176 - ATR-Polymer2	D_Vinyl_Chloride_Vinyl_ Acetate -1	Vinyl Chloride/Vinyl Acetate Copolymer(81% Vinyl Chloride, 17% Vinyl Acetate, 2% Maleic Acid) DuraSamplIR-II
9	637	54 - ATR-Polymer2	D_CR	Chloroprene Rubber(CR) with TALC DuraSamplIR-II
0	636	114 - ATR-Polymer2	D_N_Vinylpyrrolidone_Vinyl_ l_Ace tate	Vinylpyrrolidone/Vinyl Acetate 60/40 Copolymer
1	635	179 - ATR-Polymer2	D_Vinyl_Chloride_Vinyl_ Acetate _Carboxylated	Vinyl Chloride/Vinyl Acetate Copolymer, Carboxylated(86% Vinyl Chloride, 13% Vinyl Acetate, 1% Carboxyl) DuraSamplIR-II
2	633	97 - ATR-Polymer2	D_Cellulose_Triacetate	Cellulose Triacetate(43.6% acetyl content) DuraSamplIR-II

3	626	127 - T-Polymer2	T_PhenoxyResin	Phenoxo Resin Transmission(Microscope)
4	625	13 - IRs Pharmaceuticals	PHENACETIN	PHENACETIN Formula; C10H13NO2 MW; 179.21 (WHO MELTING POINT REFERENCE STANDARD)
5	625	106 - ATR-Polymer2	D_EVA-6	Ethylene/Vinyl Acetate(EVA) Copolymer(Vinyl Acetate content 40%) DuraSamplIR-II
6	624	57 - IRs Polymer2	PVC	Poly vinylchloride (PVC) Film
7	623	3 - T-Inorganic2	TALC	TALC/3Mg4SiO2H2O Transmission

8	623	10 - IRs Polymer2	EPOXY1	Epoxy resin (liquid) ATR/diamond ATRcorrected
9	623	105 - ATR-Polymer2	D_EVA-5	Ethylene/Vinyl Acetate(EVA) Copolymer(Vinyl Acetate content 33%) DuraSamplIR-II
0	622	15 - A_FoodAdditives2	A_Eugenol-4	Eugenol(Sales origin;Wako Pure Chemical Industries, Ltd.)@DuraSamplIR2(diamond)

In conclusion, it can be said that using this method, it is possible to prove that mixtures with the same composition are qualitatively and quantitatively similar. For this, it is necessary to determine the mixture in different aggregate states or the mixture of drugs with qualitatively and quantitatively accurate composition analysis. we can compare.

REFERENCES:

1. Botirovich R. S., G'aybullayevna S. G. OLTI ATOMLI SPIRT-SORBITNUNG QANDLI DIABET KASSALIGINI DAVOLASHDAGI AHAMIYATI //ZAMONAVIY TA'LIMDA FAN VA INNOVATSION TADQIQOTLAR JURNALI. – 2023. – T. 1. – №. 2. – С. 74-82.
2. Niyazov L., Karimov J. THE SIGNIFICANCE OF SITUATION ISSUES IN TEACHING MEDICINAL CHEMISTRY STUDENTS OF MEDICAL UNIVERSITIES //" CANADA" INTERNATIONAL CONFERENCE ON DEVELOPMENTS IN EDUCATION, SCIENCES AND HUMANITIES. – 2023. – T. 9. – №. 1.
3. Karimov J.S. TRIPTOFAN BIOKIMYOVIY REAKSIYALARINI O'RGANISH UNIVOZIYATI VA ORGANIK SINTEZLARDA FOYDALANISHNI ANQLASH //OBRAZOVANIE NAUKA I INNOVATSIONNYE IDEI V MIRE. – 2023. – T. 34. – №. 6. – S. 120-124.
4. Karimov J. S. GIDROKSI BENZOY KISLOTALAR VA FLOVANOIDLARNING MERIGOLDLAR TARKIBIDA UCHRASHI VA AHAIYATI //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2023. – T. 6. – №. 11. – С. 100-104.
5. Karimov J. S. ИЗУЧЕНИЕ ЗНАЧЕНИЯ БАЛХОТКОВ В МЕДИЦИНЕ С ПОМОЩЬЮ ФИЗИКО-ХИМИЧЕСКИХ МЕТОДОВ //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – T. 34. – №. 6. – С. 131-135.
6. Karimov J. S. ВЛИЯНИЕ НА ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ ОРГАНИЗМ БИОХИМИЧЕСКИЕ РЕАКЦИИ ДЛЯ ТРИПТОФАНА //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – T. 34. – №. 6. – С. 125-130.
7. JS K. DETERMINATION OF TOXICITY LEVEL OF (2S)-2-AMINO-3-(1H-INDOL-3-YL) PROPANOIC ACID USING MOLECULAR MODELING FRAMEWORKS //Scientific Impulse. – 2023. – T. 1. – №. 9. – С. 1020-1023.
8. Obidovich M. S. THE USAGE OF MODERN TEST SYSTEMS WHILE TEACHING THE SUBJECT OF MEDICAL CHEMISTRY //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – T. 11. – №. 2. – С. 194-197.
9. Каримов, Жавохир Собирзода. "Ниязов Лазиз Нурхонович ПРОИЗВОДНЫЕ ТИОМОЧЕВИНЫ С ГИДРОКСИБЕНЗОЙНЫМИ КИСЛОТАМИ Universum химия и биология. 2021. № 8 (86)." URL <https://cyberleninka.ru/article/view/proizvodnye-tiomocheviny-sgidroksibenzoynyy>(2021).

DETERMINING THE QUALITY INDICATOR OF THE GLYCINE DRUG USING AN INFRARED SPECTROSCOPY DEVICE.

J.S.Karimov

Assistant teacher of Medical chemistry department
of Bukhara State Medicine Institute.

Abstract: In many cases, the rules of storage of medicines may be violated, and low-quality medicines may be sold illegally. In such cases, it is important to determine the validity and stability of the composition of drugs. The use of spectroscopic analysis methods can be an acceptable solution to solve these problems.

Key words: qualitative analysis, chemical codes, mixtures, drug, ika spectroscopy, toxic, spectral analysis, spectrum.

Glycine (aminoacetic acid); excipients: sodium-carboxymethylcellulose (carmellose sodium) or water-soluble methylcellulose, magnesium stearate or calcium stearate. Glycine is a metabolic regulator, normalizes and activates protective inhibition processes in the central nervous system, reduces psycho-emotional stress, mental increases working capacity. Glycine has glycine- and GAMK-ergic, alpha-1-adenoblocking, antioxidant, antitoxic effects; controls the activity of glutamate (NMDA) receptors.

It easily enters most biological fluids and tissues of the body, including the brain; decomposes into water and carbon dioxide, its accumulation in tissues does not occur. In case of functional and organic lesions of the central nervous system accompanied by hyperexcitability, emotional lability and sleep disorders, children under 3 years old are given 0.5 tablets (0.05 g) 2-3 times a day for 7-14 days. then 0.05 g once a day for 7-10 days is prescribed. Daily dose - 0.1-0.15 g, course - 2.0-2.6 g. Children over 3 years old and adults 1 tablet 2-3 times a day, the course of treatment is 7-14 days. The course of treatment can be extended up to 30 days, if necessary, the course is returned after 30 days. In case of sleep disorders, glycine is prescribed 0.5-1.0 tablets 20 minutes before sleep or immediately before sleep (depending on age).

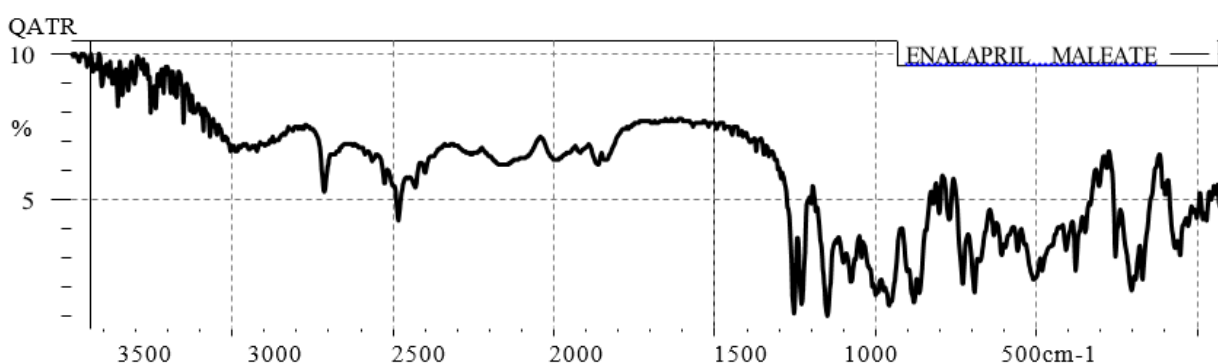
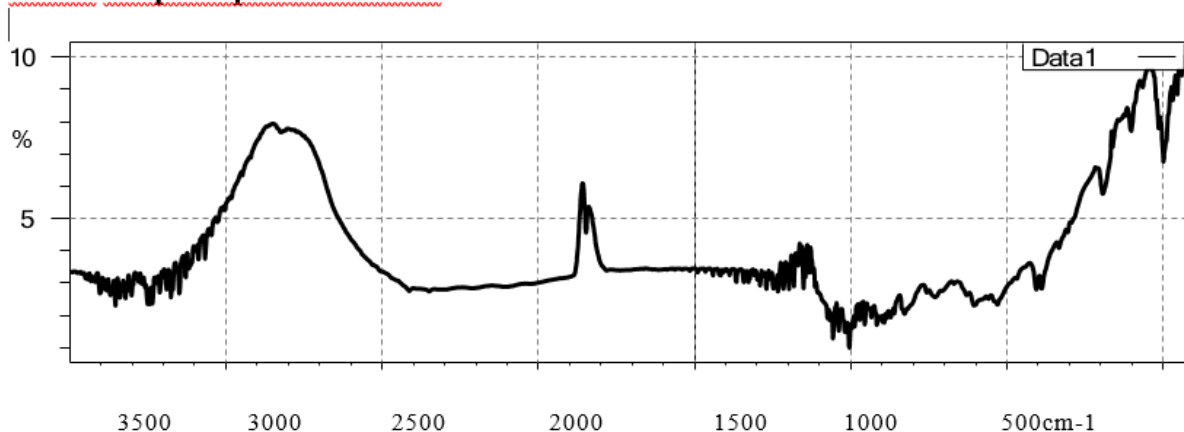
In case of ischemic brain stroke: during the first 3-6 hours of stroke development, 1 g, transbuccal or sublingual with one teaspoon of water, then 1 g for 1-5 days, 1-2 tablets 3 times a day for the next 30 days. In narcology, central and peripheral nervous system in organic injuries, during remission of encephalopathy cases, glycine is used 1 tablet 2-3 times a day, for 14-30 days, as a means of increasing mental work capacity and reducing tension. If necessary, treatment courses are repeated 4-6 times a year.

Antipsychotics (neuroleptics), anxiolytics, antidepressants, hypnotics and anticonvulsants reduce the side effects. hyperexcitability, emotional instability,

reduced mental capacity and sleep disorders: neuroses, neurotic conditions and vegeto-vascular dystonia, neuroinfections and consequences of brain injuries, perinatal and other forms of encephalopathies (including alcohol genesis), together with various functional and organic diseases of the nervous system. It is possible that medicines are not kept under standard controls for a long time, their contents may change due to expiration dates and other reasons.

To confirm this, it is necessary to carry out a number of chemical reactions or analyzes using special chromatographs. In short, this X-series Fourier Transform infrared calculation is a very time- and investment-intensive process. In order to avoid the use of IRSpirit-spectrophotometer, it can be successful. This can be proved by comparing the obtained result.

Glitsin IRSpirit-spektrofotometri:

	Score	Library	Name	Comment
1	615	58 - IRs Pharmaceuticals	ENALAPRIL MALEATE	ENALAPRIL MALEATE Formula; C ₂₄ H ₃₂ N ₂ O ₉ MW; 492.5248
2	610	177 - IRs Pharmaceuticals	Lysozyme Hydrochloride	Lysozyme Hydrochloride formula : C ₆₁ H ₉₆ N ₁₉ O ₁₈ S ₁₀ .x HCl
3	608	152 - IRs Pharmaceuticals	Bleomycin Hydrochloride	Bleomycin Hydrochloride formula : C ₅₅ H ₈₄ CIN ₁₇ O ₂₁ S.HCl

4	600	149 - IRs Pharmaceuticals	Cefaclor	Cefaclor formula : C15H14ClN3O4S
5	599	33 - T-Organic2	Fe Lactate	Fe(II) Lactate 3H2O
6	597	12 - IRs Pharmaceuticals	PHENETHICILLIN POTASSIUM	PHENETHICILLIN POTASSIUM Formula; C17H19KN2O5S
7	596	37 - T-Organic2	HumicAcid	HumicAcid Transmission
8	595	25 - T_FoodAdditives2	T_Benzyl Acetate-4	Benzyl Acetate(Sales origin; TOKYO CHEMICAL INDUSTRY
9	593	33 - ATR-Organic2	D_AcetylCellulose	AcetylCellulose
10	590	101 - IRs Pharmaceuticals	ALLOPURINOL	ALLOPURINOL Formula; C5H4N4O MW; 136.11 (WORKING
11	590	35 - T-Organic2	UREA	UREA Transmission
12	589	85 - IRs Pharmaceuticals	CEFTRIAZONE SODIUM CRS	CEFTRIAZONE SODIUM CRS Formula; C18H16N8Na2O7S3 MW; 598.53
13	589	23 - ATR-Organic2	D_butylAcrylate	n-Butyl Acrylate
14	587	25 - T-Organic2	PropyleneGlycol	PropyleneGlycol
15	585	1 - IRs Pharmaceuticals	PYRIDOXINE HCL	PYRIDOXINE HCL Formula; C8H11NO3.HCl MW; 205.64
16	584	133 - IRs Pharmaceuticals	Ceftriazone Sodium	Ceftriazone Sodium formula : C18H16N8Na2O7S3.7/2H2O
17	584	23 - T-Organic2	EthyleneGlycol	EthyleneGlycol
18	583	167 - IRs Pharmaceuticals	Potassium Clavulanate	Potassium Clavulanate formula
19	583	26 - T-Organic2	DipropyleneGlycol	DipropyleneGlycol(mixture of isomers) Transmission
26	579	41 - T_FoodAdditives2	T_Microcrystalline Cellulose_101-4	Microcrystalline Cellulose(Product name; VIVAPUR101CSales origin; TOAKASEI
27	578	45 - IRs Pharmaceuticals	GLICLAZIDE	GLICLAZIDE Formula; C15H21N3O3S MW; 323.4092
28	578	27 - ATR-Organic2	D_Di-2-ethylhexylPhthalate	Di-2-ethylhexylPhthalate/DiethylhexylPhthalate
29	578	26 - ATR-Organic2	D_n-ButylPhthalate	n-ButylPhthalate
30	578	12 - ATR-Organic2	D_AdipicAcid	AdipicAcid DuraSamplIR
31	577	35 - IRs Pharmaceuticals	KETOCONAZOLE	KETOCONAZOLE Formula; C26H28Cl2N4O4 MW; 531.4376 (ASEAN REFERENCE STANDARD) CONTROL NO. T 197103
32	577	57 - ATR-Organic2	D_Y-13 Dis Azo Yellow	Dis Azo Yellow/C36H34Cl2N6O4, DuraSamplIR, Pig No. Y-13,
33	577	21 - T-Organic2	DiocetylPhthalate	Di-2-ethylhexylPhthalate/DiethylhexylPhthalate

34	576	157 - IRs Pharmaceuticals	Aclarubicin Hydrochloride	Aclarubicin Hydrochloride formula : C42H53NO15.HCl ATR/diamond molecular
35	576	154 - IRs Pharmaceuticals	Benzylpenicilline Benzathine	Benzylpenicilline Benzathine formula : (C16H18N2O4S)C16H20N2.4H
36	576	8 - IRs Pharmaceuticals	PIRACETAM	PIRACETAM Formula; C6H10N2O2 MW; 142.15
37	576	20 - T-Organic2	n-ButylPhthalate	n-ButylPhthalate
38	576	30 - T-Organic2	Mg Stearate	Mg Stearate Transmission
39	574	95 - IRs Pharmaceuticals	ATENOLOL	ATENOLOL Formula; C14H22N2O3 MW; 266.34 (ASEAN REFERENCE STANDARD) CONTROL
40	574	2 - T-Organic2	Sucrose	Sucrose Transmission

In conclusion, it can be said that using this method, it is possible to prove that mixtures with the same composition are qualitatively and quantitatively similar. For this, it is necessary to determine the mixture in different aggregate states or the mixture of drugs with qualitatively and quantitatively accurate composition analysis. we can compare.

REFERENCES:

1. Botirovich R. S., G'aybullayevna S. G. OLTI ATOMLI SPIRT-SORBITNING QANDLI DIABET KASSALIGINI DAVOLASHDAGI AHAMIYATI //ZAMONAVIY TA'LIMDA FAN VA INNOVATION TADQIQOTLAR JURNALI. – 2023. – T. 1. – №. 2. – С. 74-82.
2. Niyazov L., Karimov J. THE SIGNIFICANCE OF SITUATION ISSUES IN TEACHING MEDICINAL CHEMISTRY STUDENTS OF MEDICAL UNIVERSITIES //" CANADA" INTERNATIONAL CONFERENCE ON DEVELOPMENTS IN EDUCATION, SCIENCES AND HUMANITIES. – 2023. – T. 9. – №. 1.
3. Karimov J.S. TRIPTOFAN BIOKIMYOVIY REAKSIYALARINI O'RGANISH UNIVOZIYATI VA ORGANIK SINTEZLARDA FOYDALANISHNI ANQLASH //OBRAZOVANIE NAUKA I INNOVATIONNYE IDEI V MIRE. – 2023. – T. 34. – №. 6. – S. 120-124.
4. Karimov J. S. GIDROKSI BENZOY KISLOTALAR VA FLOVANOIDLARNING MERIGOLDLAR TARKIBIDA UCHRASHI VA AHAIYATI //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2023. – T. 6. – №. 11. – С. 100-104.
5. Karimov J. S. ИЗУЧЕНИЕ ЗНАЧЕНИЯ БАЛХОТКОВ В МЕДИЦИНЕ С ПОМОЩЬЮ ФИЗИКО-ХИМИЧЕСКИХ МЕТОДОВ //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 34. – №. 6. – С. 131-135.
6. Karimov J. S. ВЛИЯНИЕ НА ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ ОРГАНИЗМ БИОХИМИЧЕСКИЕ РЕАКЦИИ ДЛЯ ТРИПТОФАНА //ОБРАЗОВАНИЕ

НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 34. – №. 6. – С. 125-130.

7. JS K. DETERMINATION OF TOXICITY LEVEL OF (2S)-2-AMINO-3-(1H-INDOL-3-YL) PROPANOIC ACID USING MOLECULAR MODELING FRAMEWORKS //Scientific Impulse. – 2023. – Т. 1. – №. 9. – С. 1020-1023.

8. Obidovich M. S. THE USAGE OF MODERN TEST SYSTEMS WHILE TEACHING THE SUBJECT OF MEDICAL CHEMISTRY //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 11. – №. 2. – С. 194-197.

9. Каримов, Жавохир Собирзода. "Ниязов Лазиз Нурхонович ПРОИЗВОДНЫЕ ТИОМОЧЕВИНЫ С ГИДРОКСИБЕНЗОЙНЫМИ КИСЛОТАМИ Universum химия и биология. 2021. № 8 (86)." URL <https://cyberleninka.ru/article/n/proizvodnye-tiomocheviny-s-gidroksibenzoynymi-kislotami> (2021).

ZAMONAVIY OILA TUSHUNCHASI, OILANING JAMIYATDA TUTGAN O‘RNI VAZIFASI VA AHAMIYATI

Yaqubova Nilufar Ulug‘bek qizi

Samarqand davlat universiteti Kattaqo‘rg‘on filiali 3-bosqich talabasi

yaqubovanilufar0607@gmail.com

Mustafqulova Marjona To‘lqin qizi

Samarqand davlat universiteti Kattaqo‘rg‘on filiali 3-bosqich talabasi

marjonazikiryojeva@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola hozirgi zamon oilalarining tipologiyasi va funksiyalarini tahlil qilishga bag‘ishlangan. Shu bilan birgalikda maqolada oilalarning funksional imkoniyatlariga ko‘ra darajalari hamda noto‘liq oilalar shakllanishining o‘ziga xos ko‘rinishlariga ham to‘xtalib o‘tilgan.

Xususan, maqolada oila ma‘lum bir tuzilma va xususiyatlarga ega tizim sifatida ko‘rib chiqiladi. Oila ichidagi munosabatlar va oila hamda atrof-muhit o‘rtasidagi munosabatlarni ifodalovchi chegaralarning mavjudligi;

Shuningdek, maqolada oilaning asosiy funksional, muammoli, disfunktsional, biologik-reproduktiv iqtisodiy, tarbiyaviy va ijtimoiy, emotsional va psixogigiyenik, himoya funksiyasilari atroflicha talqin qilinadi.

Kalit so‘zlar: *zamonaviy oila, oila tipologiyasi, ahil oila, funksional oilalar, muammoli oilalar, iqtisodiy funktsiya, emotsional va psixogigiyenik funktsiya.*

KIRISH

Oila murakkab ijtimoiy guruh bo‘lib, biologik, ijtimoiy, axloqiy, ideologik va psixologik munosabatlarning uzviy birlashuvi natijasida vujudga keladi. Psixologiya fanining yosh sohalaridan biri – oila psixologiyasi hisoblanadi. Oila psixologiyasining rivojlanishi va unga turli sohalar mutaxassislari – psixiatrlar, psixoterapevtlar, o‘qituvchilar, shifokorlar hamda ijtimoiy xodimlar tomonidan qiziqishning ortishi zamonaviy oila boshidan kechirgan inqiroz tufayli yuzaga keladi. Adabiyotlar tahlilida zamonaviy oila inqirozi demograflar fikricha, institutsional inqiroz, ya‘ni oilaning ijtimoiy institut sifatidagi inqirozi, birinchi navbatda, eng muhim va asosiy funksiyalardan biri reproduktivlik hisoblangan oilaning “jamiyatning bir qismi” deb atalishida namoyon bo‘ladi.¹

¹ Akramova F.A. O‘zbekistonda oilaviy psixologik xizmatning ijtimoiy-psixologik muammolari. Psixologiya fanlari doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent. 2022. – 67 b.

Davlatimiz rahbari tashabbusi bilan tashkil etilgan Mahalla va oilani qoʻllab-quvvatlash vazirligi oldiga qoʻyilgan asosiy vazifalardan biri yurtimizda oilalar mustahkamligini taʼminlash, oila institutining tarixiy ildizlarini yuzaga chiqarish, oilaviy qadriyatlarni rivojlantirishdan iborat. Shu maʼnoda oʻtgan davr mobaynida davlatimiz tomonidan yurtimizdagi oilalar, ayniqsa, katta hayot ostonasiga endi qadam qoʻyayotgan yosh oilalar mustahkamligi, ularning jamiyatning bir boʻlagi sifatida mustaqil shakllanib borishiga alohida eʼtibor qaratilmoqda. Oilaviy qadriyatlar tarixiy sinovlarga bardosh bergan, xalqimizning milliy manfaatlarini oʻzida mujassamlashtirgan, zamonaviy taraqqiyot talablariga toʻla javob bera oladigan, asrlar oʻtgani sayin qadriyatlar yanada oshib, sayqallanib boradigan gʻoyalardir. Dunyodagi har bir xalq oʻz qadriyatlariga suyanib ularga amal qilib, asrab-avaylab yashar ekan, oilada bunday vazifani ado etishda ayollarning alohida oʻrni bor. Zero, oila kishi tafakkuri, maʼnaviyati shakllanadigan, uning jamiyatdagi oʻrnini belgilaydigan, xalq qadriyatlarini asrab-avaylaydigan tabarruk maskan, muhim ijtimoiy institutdir. Har qanday mamlakat hayotida yuz beradigan ijobiy oʻzgarish, demokratik jarayonlar samarasi, ezgu umidlar, avvalo, oilalarda namoyon boʻladi.

Mamlakatimizda oila institutini takomillashtirishning asosiy maqsadi zamonaviy oilani barpo etishdan iboratdir. Qanday oila zamonaviy oila hisoblanadi? Avvalo, shu savolga javob topmoq lozim. Bizning nazarimizda, oila kompetensiyasi komponentlarini oʻzida toʻliq namoyon etadigan, umuminsoniy va milliy, maʼnaviy-axloqiy qadriyatlar, zamonaviy ilgʻor tajribalar, baxtlilik indeksi talablari asosida davlat va jamiyat rivojiga oʻz tinchligi, farovonligi va mustahkamligi bilan hissa qoʻshadigan oila zamonaviy oila demakdir. Qaysi jamiyatda barpo etiladigan boʻlsa, oʻsha jamiyat talablariga monand shakllanadigan oila zamonaviy oila hisoblanadi. Bugungi kun zamonaviy oilasi quyidagi tamoyillarga javob bermogʻi lozim: – oʻzaro muhabbat, biologik moslik asosida oila barpo etish; reproduktiv va jinsiy yetuklik; – oila va jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy farovonligi, barqarorligi uchun fidokorlik, tashabbuskorlik va ijodkorlik; – milliy oilaviy qadriyatlarga sadoqatlilik; – sogʻlom maʼnaviy-ruhiy muhit yaratishning malaka va koʻnikmalariga ega boʻlish; – kommunikativ kompetentlik mezonlariga rioya etish; – oilaviy tarbirkorlik madaniyatiga ega boʻlish; – “Oʻz bolangizni, oʻz uyingizni, oʻz Vataningizni koʻz qorachigʻidek asrang!” shioriga fidoyilik; – “halollik vaksinasi” bilan emlangan boʻlish va “jaholatga qarshi-maʼrifat” gʻoyasiga amal qilish; – oilaparvarlik, mehnatsevarlik; xalqlararo, millatlararo totuvlikka rioya etish. Shuningdek, tadqiqotlar shundan dalolat beradiki, zamonaviy oilaning oʻziga xos andozasi mavjud boʻlib, u shaklan va mazmunan koʻpqirrali va keng qamrovli boʻlishi tabiiydir. Oʻzbekistonda “Uchinchi Renessans davri”ning shiddat bilan boshlanishi zamonaviy oilalarning ham shiddat bilan shakllanishi uchun zamin boʻla oladi. Albatta, uning oʻziga xos andozasi mavjud boʻlib, u mazmunan quyidagi ustuvor yoʻnalishlarni oʻz ichiga oladi: – oilaning

jamiyat va davlat himoyasida ekanligi, uning huquqiy asoslari; – oilaning iqtisodiy jihatdan farovonligi; – oilaning ijtimoiy jihatdan barqarorligi; – oilaning axloqiy-ma'naviy jihatdan shakllanganligi; – oilaning to'liq bo'lishi; – oilaning ta'limiy jihatdan qoniqarli darajasi; – oilaning demografik jihatdan mustahkamligi; – oilaning ma'naviy va jismoniy salomatligi. Bo'lajak kelin-kuyovlar mazkur ustuvor yo'nalishlar zahirida zamonaviy oilaviy hayotga tayyorlanmog'i zarur. Yoshlar zamonaviy oila qurishda "Sog'lom oila – sog'lom jamiyat", "Oila – jamiyat va davlat himoyasida", "Farovon oila – farovon jamiyat asosi", "Oila – ma'naviyat o'chog'i", "Oila – jamiyat ko'zgusi" kabi konseptual g'oyalarga asoslanib o'zbek oilasi andozasining tarkibiy qismlarining ustuvor yo'nalishlari borasidagi bilim, malaka va ko'nikmalarini yosh jihatdan bosqichma-bosqich shakllantirib borish talab etiladi. Shu bois Respublikamiz mahalla fuqarolar yig'inlarida oilalardagi nizo, ziddiyat, tazyiq, notinchliklar hamda ajrimlarning oldini olish maqsadida Oilaviy qadriyatlarni mustahkamlash komissiyalari faoliyat olib bormoqdalar. O'zbekistonda "Uchinchi Renessans davri"ning shiddat bilan boshlanishi zamonaviy oilalarning ham shiddat bilan shakllanishi uchun zamin yaratadi. Bu jarayonda dunyo xalqlari o'zbek oilasining, o'zbek xalqi esa dunyo xalqlari oilasining tajribasini bilishga qiziqishlari ortib bormoqda. Darhaqiqat, dunyo miqyosida mavjud turli millat va xalqlarning oila qurish va uni mustahkamlashga oid qarashlari va munosabatlari turlicha bo'lib, ular boshqa millat oilalariga o'z ijobiy yoki salbiy ta'sirini ko'rsatishi mumkin. Ayni zamonda ularda oila borasida oddiy holga aylangan ba'zi holatlar bizning zamonaviy oilalarimiz shakllanishiga salbiy ta'sir etish ehtimoli mavjud bo'lib, ularni quyidagicha turkumlash mumkin:

– oila muqaddas qo'rg'on ekanligiga nisbatan munosabatlarning yuzakiligi; – yigit va qizlar munosabatlarida, turmush qurishda, oila bo'lib yashash tarzida, ajrim holatlarida o'ta erkinlik, ota-ona fikriga tayanmaslik; – nikohga oliy qadriyat sifatida qaramaslik (aksariyat oilalar fuqarolik yoki shar'iy nikoh asosida yashashadi); – jinsiy munosabatning o'smirlik yoshidan juda erta boshlanishi; – yosh qizlarda bokiralikni saqlash majburiyatining yo'qligi; – erkin jinsiy aloqalarga yo'l ochiqlik va ular uchun maxsus sharoitlar yaratilganlik; – oila qurishga nisbatan milliy qadriyatlar nuqtayi nazaridan emas, balki boshqa xalqlar, millatlar urf-odatlariga qiyosiy taqlid qilish odatining paydo bo'lishi; – u yoki bu masala bo'yicha qaror qabul qilishda er-xotinning o'zaro kelishmasdan mustaqil qaror qabul qilishi; – kiyinish, ota-ona bo'lish, yashash tarzini tashkil etish, farzandlik, qarindosh-urug'chilik burch hamda vazifalarini bajarishda sharqona odob-axloqdan keskin yiroqlik; – oiladagi har bir shaxsning o'zi uchun individual turmush tarzi asosida hayot kechirishi; – bir jinsliklar turmushiga e'tiborsizlik; – oila ma'naviy-axloqiy asoslarining qadrsizligi; – guruhli jinsiy aloqalar; – yoshlarni oilaviy hayotga tayyor bo'lmasdan oila qurishi va boshqalar. Darhaqiqat, bunday salbiy ta'sirlardan xoli zamonaviy oila qurishning asosiy mezon

uning ma'naviyaxloqiy poydevor asosiga qurilishi hisoblanadi. Shundagina u mustahkam va baxtli bo'lishi mumkinligini tadqiqotlar va hayotiy tajriba ko'rsatmoqda. Zamonaviy oilaning ma'naviy-axloqiy asoslari umuminsoniy va milliy qadriyatlar hisoblanadi. Chunki oilaning ma'naviy-axloqiy negizlarini yanada rivojlantirish, azaliy qadriyatlarini asrab-avaylash va mustahkamlash zamirida jamiyatning ma'naviy takomillashuviga erishiladi. Oilada ma'naviy muhitni keng qaror toptirish, milliy mentalitetimizga mutlaqo yot bo'lgan turli xil zararli ta'sirlarga qarshi turish oilaning jamiyatdagi o'rni va ahamiyatini yanada oshiradi

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODIKASI

Ayni zamonda oila yanada dinamik shakllanishni ifodalaydi va avvalgi davrdan farqli o'laroq, ijtimoiy omillar bilan kamroq barqarorlashadi. Turmush o'rtoqlarning shaxsiy motivlari va kommunikativ qobiliyatlarining ahamiyati sezilarli darajada oshdi va ikki kishini birgalikda yashashga majburlash, ularga ijtimoiy me'yor va majburiyatlar vositasi bilan ta'sir qilish deyarli imkonsiz bo'lib qoldi. Rasmiy ro'yxatga olingan nikohlar sonining kamayishi va erkin ittifoqda yashash sonining ortishi ijtimoiy me'yor va qoidalarning tartibga solish ta'sirining zaiflashishi bilan izohlanadi. Bundan tashqari, bu holat insonlar ongida oilaga, hayotiy faoliyati ko'proq darajada ularning shaxsiy mas'uliyatiga bog'liq bo'lgan institut sifatidagi munosabatning shakllanishini aks ettirishi mumkin.² Shunday qilib, zamonaviy hayotning xususiyati zamonaviy oilada uning faoliyat ko'rsatish xossalari tahlil qilishni, hayot davrining bosqichlaridan o'tuvchi va me'yoriy hamda g'ayri-me'yoriy inqirozlarni boshdan kechirishni talab etuvchi transformatsion jarayonlarga olib keldi. Adabiyotlar tahlilida oila ma'lum bir tuzilma va xususiyatlarga ega tizim sifatida ko'rib chiqiladi. Har qanday tizim singari, u quyidagi bir qator belgilar bilan tavsiflanadi: – o'zaro bog'liqlik: tizimning alohida elementlarining o'zaro ta'siri; – xolizm: tizimning alohida elementlari bir butunga birlashib, asl individual xususiyatlardan farq qiladigan yangi xususiyatlarga ega bo'ladilar; – asosiy parametrlari quyidagilardan iborat bo'lgan tarkibiy tashkilot ierarxiya yoki struktura elementlarining subordinatsiyasi; – oila ichidagi munosabatlarni va oila hamda atrof-muhit o'rtasidagi munosabatlarni ifodalovchi chegaralarning mavjudligi; – uyg'unlik; – oilaning rolli tuzilishi; – tizim ichidagi jarayonlarning o'ziga xosligi (sirkulyar, spiralsimon; davriy, uzluksiz); – dinamizm, yoki taraqqiy etish qobiliyati; – o'z-o'zini tashkillashtirish qobiliyati: oilaning yaxlit, muvozanatli tizim bo'lib qolishi va buzilmasligiga imkon beruvchi oila ichidagi kuchlarning mavjudligi; – gomeostaz va rivojlanish dialektikasi.³ Oilani tizim

² Arapbayeva D.K., Arapbayeva D.K. Yoshlarning oilaviy hayotga moslashuvda ma'naviy-ahloqiy masalalar. "Zamonaviy ta'lim" jurnali №5 – Toshkent, 2016. – B. 36-41. <https://cyberleninka.ru/article/n/yoshlarning-oilaviy-ayotga-moslashuidamanaviy-ahlo-iy-masalalar/viewer>

³ G'oziyev E.G'. Sotsial psixologiya. – Toshkent: Noshir, 2012. – 316 b.

sifatida tahlil qilishning murakkabligi har qanday tizim boshqa, kattaroq tizimlarning bir qismi ekanligi hamda ular bilan bevosita o‘zaro munosabat va o‘zaro ta’sirda ekanligini hisobga olish zaruratidir. Biz oila masalasini yoritishda oila tipologiyasi va funksiyalarini belgilashdagi adabiyotlar tahliliga e’tiborimizni qaratmoqchimiz. Oila a’zolarining kattaligi va soniga qarab (shuningdek, avlodlar bo‘linishi), nafaqat ota-onalar, balki ularning farzandlari o‘rtasidagi munosabatlarga asoslangan, shuningdek, individual oila funksiyalarini bajarishga asoslangan kabi har xil turlarga, mezonlarga ajratishimiz mumkin.⁴

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Oila bilan ishlash, birinchi navbatda, uni tushunishni nazarda tutadi. Oilaga ta’sir etuvchi asosiy omillardan biri uning madaniy va etnik kelib chiqishidir. Bolani tarbiyalashda oilani yuritishning to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilishi va ularning o‘z vazifalarini bajarishi muhimdir. Mualliflar oilalarni funksional imkoniyatlariga ko‘ra quyidagilarga ajratadilar: funksional oilalar – bu muammolardan ta’sirlanmagan de fakto oilalar. Bu oilalar bolaning hayoti va farovonligiga to‘g‘ri g‘amxo‘rlik qiladi; muammoli oilalar – bu ba’zi yoki barcha funksiyalarda buzilishlar mavjud bo‘lgan oilalar. Biroq bu buzilishlar bolaning oila tizimi va rivojlanishiga tubdan xavf tug‘dirmaydi. Ushbu “to‘siq”larga qaramay, oila o‘z kuchlari va vaqti-vaqti bilan tashqi aralashuv orqali o‘z muammolarini hal qila oladi va qoplaydi, bir martalik yoki qisqa muddatli, disfunktsional (nosog‘lom) oilalar – oilaga bevosita tahdid soladigan jiddiy buzilishlarga ega oilalardir. Bu tabiatning buzilishlari endi oilani mustaqil boshqara olmaydi, shuning uchun oilaga tashqaridan yordam berish kerak; disfunktsional oilalar – bu o‘z vazifalarini bajarishni butunlay to‘xtatadigan va bolaga jiddiy zarar yetkazadigan yoki unga xavf tug‘diradigan oilalar. Zaif oilalarni qo‘llab-quvvatlash (tuzatish) bu borada ma’nosiz va keraksizdir. Yagona yechim – bolani muqobil oilaviy parvarishga jalb qilish. Oilaning asosiy vazifalariga e’tibor qaratish kerak: bolalarni tarbiyalash (birinchi navbatda), keyin kattalar oila a’zolarining ehtiyojlarini qondirishlari zarur.⁵

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Oila uzluksiz, uzviy ravishda ko‘plab ehtiyojlarni qondirib borar ekan, unga mutanosib tarzda funksiyalar miqdori hukm surib turadi. Oila o‘z funksiyalarini bajarib borishi nafaqat uning a’zolari uchun, balki butun jamiyat uchun nihoyatda muhim ahamiyat kasb etadi. Oila o‘z taraqqiyotining

⁴ Karimova V.M. Oila psixologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2008. – 170 b.

⁵ Oila ensiklopediyasi [Matn] / Tuzuvchilar: Akramova F.A., Bilolova Z.B., Jovliyev I.S. – Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2019. – B. 240.

turli bosqichlarida tavsiflab o‘tilgan funksiyalar ustuvor o‘ringa ko‘tariladi, mazkur funksiyalarning o‘rin almashishi jamiyatda sodir bo‘layotgan o‘zgarishlar bilan chambarchas bog‘liq ekanligini alohida ta’kidlab o‘tish zarurdir. Oilaning funksiyalarini, alohida rivojlanish jarayonini tahlil qilsak, u holda uning har biri jamiyat taraqqiyotini ham, madaniy o‘zgarishlarni ham o‘zida mujassamlashtiradi. Hozirgi zamon oilasi – qonun, odob-axloq asoslariga quriladi. Bu esa o‘z navbatida, jamiyatning rivojlanishiga hamohang holda rivojlanib boraveradi, jamiyatning o‘zgarishlariga qarab, u ham tabiiy ravishda o‘zgaraveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Akramova F.A. O‘zbekistonda oilaviy psixologik xizmatning ijtimoiy-psixologik muammolari. Psixologiya fanlari doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent. 2022. – 67 b.
2. Arapbayeva D.K., Arapbayeva D.K. Yoshlarning oilaviy hayotga moslashuvida ma’naviy-ahloqiy masalalar. “Zamonaviy ta’lim” jurnali №5 – Toshkent, 2016. – B. 36-41. <https://cyberleninka.ru/article/n/yoshlarning-oilaviy-ayotga-moslashuvidamanaviy-ahlo-iy-masalalar/viewer>
3. G‘oziyev E.G‘. Sotsial psixologiya. – Toshkent: Noshir, 2012. – 316 b.
4. Karimova V.M. Oila psixologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2008. – 170 b.
5. Oila ensiklopediyasi [Matn] / Tuzuvchilar: Akramova F.A., Bilolova Z.B., Jovliyev I.S. – Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2019. – B. 240.

NOGIRONLIGI BO'LGAN BOLALAR VA TALABALAR O'RTASIDA INKLUZIV TA'LIMNI SHAKLLANTIRISH

Yaqubova Nilufar Ulug`bek qizi

Samarqand Davlat Universiteti Kattaqo`rg`on filiali

Ijtimoiy ish yo`nalishi 3-bosqich talabasi.

yaqubovanilufar0607@gmail.com

Annotatsiya: Nogironligi bo'lgan bolalarni jamiyatdagi o'rnini topishga ko'maklashish va ularni huquqlarini himoya qilishda ijtimoiy siyosatni ahamiyati haqida so'z boradi. Va albatta, biz bu maqola orqali bola huquqlarini ham ma'lum bir ko'rinishlarini ko'rib chiqamiz

Kalit so'zlar: bolalar, nogironlar, maxsus ta'lim, umumiy ta'lim, inklyuziv ta'lim, ijtimoiy ajratish, maktab, nogironlar, integratsiyalashgan, jins, umumiy ta'lim muassasalari.

Аннотация: В ней говорится о важности социальной политики в помощи детям с ограниченными возможностями найти свое место в обществе и защите их прав. И, конечно же, в этой статье мы также рассмотрим некоторые аспекты прав детей.

Ключевые слова: дети, инвалиды, специальное образование, общее образование, инклюзивное образование, социальная сепарация, школа, инвалид, интегрированный, пол, общеобразовательные учреждения.

Abstract: It talks about the importance of social policy in helping children with disabilities find their place in society and protecting their rights. And of course, in this article we will also look at some aspects of children's rights.

Key words: children, disabled people, special education, general education, inclusive education, social separation, school, disabled person, integrated, gender, general education institutions.

O'zbekistonda turli xil darajadagi nogironligi bo'lgan bolalar inklyuziv (uyg'unlashgan) sharoitda sifatli ta'lim olishlari va keyinchalik munosib ish o'rinlari bilan ta'minlanishlari uchun qanday choralar ko'rilishi kerak. Imkoniyati cheklangan bolalarni tarbiyalash masalasi bugungi kunda eng dolzarb masalalardan biriga aylanib bormoqda. Hozirgi kunda Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalarning rivojlanish darajasi, imkoniyatlari, xususiyatlari va qobiliyatlariga ko'ra maxsus yoki umumiy ta'lim tizimida ta'limni amalga oshirish maqsadida inklyuziv ta'lim tizimi amalga oshirilmoqda. Dunyo tajribasiga ko'ra nogironligi bo'lgan bolalarning maktabga to'liq qamrab olinish darajasi bugungi kungacha kam qamrovli hisoblanadi. "Inklyuziv "va" integrallashgan " terminlari ko'pincha bir xil ma'noda

ishlatiladi. Nogironligi bo'lgan bolalarni tarbiyalash masalasi bugungi kunning eng dolzarb muammolaridan biriga aylanib bormoqda. Nogironligi bo'lgan bolalar aqliy va jismoniy jihatdan atrodagilar bilan farq qilishiga qaramay, Nogironligi bo'lgan bolalar boshqa bolalar bilan teng ravishda insonning barcha huquq va erkinliklaridan to'liq hajmda foydalanadi. Nogironligi bo'lgan bolalarni har tomonlama va uyg'un rivojlantirish, ularning ijtimoiy faolligini, mehnatga bo'lgan qiziqishiga ko'maklashish, ta'limga, ilm-fanga, texnikaga, san'at va sportga jalb etish maqsadida nogironligi bo'lgan bolalar manfaatlarining ustunligi ularga nisbatan bajariladigan barcha harakatlarda ustuvor hisoblanadi. Nogironligi bo'lgan shaxslar barcha darajalardagi ta'lim tashkilotlarida ta'lim olish va o'z qobiliyatini yanada to'liqroq rivojlantirish uchun butun umri davomida ta'lim olish hamda jamiyat va davlat hayotida ishtirok etish huquqiga ega.¹

Davlat nogironligi bo'lgan shaxslarning inklyuziv ta'limini rivojlantirishni, ularning ta'lim olishi va kasbiy tayyorgarlikdan, qayta tayyorlashdan va malaka oshirishdan o'tishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratilishini kafolatlaydi.

Ta'lim tashkilotlari davlat organlari bilan birgalikda nogironligi bo'lgan bolalarning maktabgacha, maktabdan tashqari va umumiy o'rta ta'lim olishini, shuningdek o'rta maxsus, professional, oliy va oliy o'quv yurtidan keyingi ta'limi olishini ta'minlaydi.

Agar nogironligi bo'lgan bolalarni ta'lim muassasalarida o'qitishning vaqtincha imkoni bo'lmasa, ta'lim sohasidagi davlat boshqaruvi organlari va ta'lim muassasalari nogironligi bo'lgan bolalarning sohaga oid shifokorlar tavsiyalari asosida hamda otanasining yoki boshqa qonuniy vakillarining roziligi bilan uyda o'qitilishini ta'minlaydi.

Nogironligi bo'lgan bolalarni uyda o'qitish O'zbekiston Respublikasining Davlat budjeti mablag'lari hisobidan amalga oshiriladi.²

Davlat nogironligi bo'lgan bolalarning bepul umumiy o'rta, maktabdan tashqari, o'rta maxsus va professional ta'lim olishini kafolatlaydi.³

- Davlat nogironligi bo'lgan shaxslarga, fuqarolarga bepul tibbiy yordam ko'rsatishning davlat kafolatlari dasturi doirasida malakali tibbiy yordam ko'rsatilishi bo'yicha choralar ko'radi;⁴

¹ Nogironligi bo'lgan shaxslar ishlari bo'yicha idoralararo kengash faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 23.12.2021 yildagi 769-son

² Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 15.10.2020 yildagi O'RQ-641-son

³ Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 15.10.2020 yildagi O'RQ-641-son

⁴ Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 15.10.2020 yildagi O'RQ-641-son

- Davlat nogironligi bo'lgan bolalarning bepul umumiy o'rta, maktabdan tashqari, o'rta maxsus va professional ta'lim olishini kafolatlaydi;⁵

- Nogironligi bo'lgan shaxslar uchun oliy ta'lim muassasalarida davlat granti asosida abituriyentlarni qabul qilish umumiy sonining 2 foizi miqdorida qo'shimcha qabul kvotasi ajratiladi;⁶

Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'lim joriy etiladi

Hujjat bilan quyidagilar tasdiqlandi:

- 2020-2025 yillarga xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi (keyingi o'rinlarda – Konsepsiya) va 2020-2021 yillarda uni amalga oshirish bo'yicha «yo'l xaritasi» ishlab chiqildi;

- alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar ta'limini 2025 yilgacha rivojlantirishning maqsadli ko'rsatkichlari (indikatorlari) tuzildi.

Muammo - nogironligi bor bolalarni rivojlanishning dastlabki bosqichlarida ta'lim olishga teng imkoniyatlar yaratilmaganligida. Uyda ta'lim olayotgan bolalar tengdoshlaridan ajratilgan xolda ta'lim olishi uning jamiyatga moslashishi va kelajakda faol turmush kechirishiga to'siq bo'ladi. Atrofdagilarning unga achinish va rahm shavqat ko'zi bilan qarashlari uni yakkalanib qolishiga sabab bo'lishi mumkin. Ularning aksariyatida nogironlikning yengil shakllari namoyon bo'lsada, ular maxsus ta'lim muassasalari va kollejlarda o'qishga majbur bo'lishmoqda. Maxsus ta'lim muassasalarda esa ta'lim sifati kutilgandek yuqori emas.

Jismoniy to'siqlar va o'rta ta'lim maktablarda nogironligi bor bolalar uchun oqilona qulayliklar mavjud bo'lmaganligi tufayli ular odatda uyda ta'lim olishga majbur bo'lishadi, bunday ta'lim esa oliy ta'lim muassasalari umumiy talablariga javob bermaydi. O'zbekistonda nogironligi bor bolalarning umumiy ta'lim tizimida tahsil olish uchun teng imkoniyatlarini ta'minlovchi inklyuziv ta'lim hali rivojlanishning dastlabki bosqichida.

Natijada, inklyuziv o'rta ta'limning yetarlicha rivojlanmaganligi sababli nogironligi bor bo'lgan abituriyentlarning har xil darajadagi boshlang'ich sharoitlari sababi inklyuziv oliy ta'lim haqida bir narsa deyish qiyin. Ta'limning boshlang'ich darajasida inklyuziv yondashuv yo'lga qo'yilmaganicha Oliy ta'limdagi inklyuziv ta'lim haqida gapirish qiyin. Universitetda nogironligi bor shaxslar uchun kerakli sharoit mavjud emas.⁷

Takidlash joizki, oliy o'quv yurtlaridagi nogironligi bor shaxslar uchun yaratilgan qulay sharoitlar sezilarli darajada yaxshi tomonga o'zgargani yo'q.

⁵ Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 15.10.2020 yildagi O'RQ-641-son

⁶ Oliy ta'lim muassasalariga nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'shimcha davlat granti kvotalari asosida o'qishga qabul qilish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 02.06.2018 yildagi 417-son

⁷ Bola huquqlari. / Yuridik oliy o'quv yurtlari uchun darslik // Prof. G'.Abdumajidov tahriri ostida. -T.: TDYuI nashriyoti, 2008.

Shu bilan birga, «O‘zbekiston Respublikasida nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to‘g‘risida”gi qonun barcha davlat muassasa va tashkilotlarini nogironligi bor bo‘lgan shaxslarning ijtimoiy infratuzilmaga, transport, aloqa vositalari va axborotdan foydalanishga teng imkoniyatlarni ta‘minlashga majbur qiladi. Ushbu talablar bajarilmagan holatlarda, qonunda ma‘muriy javobgarlik ko‘zda tutilgan.

Ko‘plab oliy ta‘lim muassasalarining bino va inshootlarida nogironligi bor shaxslar uchun zarur bo‘lgan qulay sharoitlar yo‘qligi tufayli, o‘tgan yili qo‘shimcha kvota orqali oliy o‘quv yurtiga kirgan jismoniy nogironligi bor talabalar ko‘plab to‘siqlarga duch kelishdi va bu vaziyat, ular boshqa talabalar bilan teng ravishda ta‘lim jarayonida qatnashishlariga to‘sqinlik qilmoqda. Ko‘pgina o‘quv binolarida liftlar o‘rnatilmagan yoki umuman ishlamaydi, talabalar dars jadvaliga ko‘ra ko‘pincha har xil qavatlarda darslarda qatnashishadi. Zinalar balandligi, panduslar yo‘qligi tufayli nogironlik aravachasidan foydalanuvchi talabalar uchun oliy o‘quv muassasasi binolarining asosiy kirishlaridan foydalanish imkoniyati mavjud emas.

Yuqorida keltirilgan vaziyatdan kelib chiqib oliy o‘quv yurtlari rahbariyati nogironligi bor talabalar uchun alohida guruhlar tashkil etishni taklif qiladi, masalan, yotoqxonalarining birinchi qavatlaridagi xonalarni o‘qish uchun moslashtiradi. Natijada, jismoniy nogironligi bor talabalar asosiy o‘quv binosida barcha talabalar bilan emas, balki yotoqxonada ham yashashga, ham o‘qishga majbur bo‘lishmoqda. Bundan tashqari, rahbariyat taklifiga rozi bo‘lmagan va hamma bilan birga o‘qish huquqini himoya qilgan talabalar ham bor, ularning jismoniy nogironligi biroz yengil shaklda bo‘lsada, masalan, qo‘ltiqayoqdan foydalanadigan yoki serebral paralichi bor talabalar. Ammo jismoniy nogironlikning yanada jiddiy shakliga ega bo‘lgan talabalar universitet binolari ularning ehtiyojlari uchun yaroqsizligi sababli o‘z salomatliklari xavfsizligini hisobga olgan holda rahbariyat taklifiga rozi bo‘lmaslikdan boshqa ilojlari yo‘q. Shuni ta‘kidlash kerakki, ko‘pchilik hollarda oliy o‘quv yurtlar rahbariyati liftlarni ta‘mirlashni, panduslarni o‘rnatishni rad etishmoqda yoki ortga surishmoqda.

Ko‘rinib turibdiki, oliy o‘quv yurtlari nogironligi bor talabalarga qo‘shimcha kvotalar va imtiyozlar beradi, lekin ular oliy ta‘lim muassasasiga o‘qishga qabul qilinganlaridan so‘ng, nogironlik asosida asosiy akademik binolarga to‘siqsiz kirishni ta‘minlamasdan alohida ta‘lim bermoqdalar. Bu nafaqat inklyuziv ta‘lim emas, balki talabalarni nogironlik asosida ajratishga kiradi. Oliy ta‘lim muassasalaridagi mavjud to‘siqlar turli xil nogironligi bo‘lgan talabalarni kamsitilishiga olib keladi. Barcha sa‘y-harakatlar, birinchi navbatda, nogironligi bor talabalarining ayrim guruhlari uchun maxsus sharoitlarni yaratishga emas, balki asosiy binolar va inshootlarga to‘siqsiz kirishni ta‘minlashga qaratilgan bo‘lishi zarur.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, o‘quv rejasi murakkablashsa, sensor nuqsonli talabalar boshqa talabalarga nisbatan orqada qoladilar va bu ularning o‘zlashtirish va ruhiy salomatligiga salbiy ta‘sir qiladi. Biz ijtimoiy ish vakillari esa

jamiyatdagi barcha qatlamning ijtimoiy tengligini ta'minlash va muhofaza qilishimiz kerak. Jismoniy yoki ruhiy nuqsoni bo'lishidan qat'iy nazar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Nogironligi bo'lgan shaxslar ishlari bo'yicha idoralararo kengash faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 23.12.2021 yildagi 769-son
2. Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 15.10.2020 yildagi O'RQ-641-son
3. Oliy ta'lim muassasalariga nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'shimcha davlat granti kvotalari asosida o'qishga qabul qilish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 02.06.2018 yildagi 417-son
4. Bola huquqlari. / Yuridik oliy o'quv yurtlari uchun darslik // Prof. G'.Abdumajidov tahriri ostida. -T.: TDYuI nashriyoti, 2008.

ELEKTRON KUTUBXONA

- 1 www.oress.uz
2. www.zivonet.uz
3. www.socialwork

СОЦИАЛЬНОЕ ВЛИЯНИЕ БОКСА НА ЮНЫХ СПОРТСМЕНОВ

Бурхонов Баходир Хаётович

Преподаватель цикла физической подготовки

Институт повышения квалификации МВД Республики Узбекистан

shokiralbekov@gmail.com

Аннотация: Бокс является одним из самых популярных видов спорта, привлекающим внимание многих юных спортсменов. В данной статье исследуется социальное влияние занятий боксом на юных спортсменов. Рассматривается влияние бокса на развитие личности, самооценку, дисциплину и социальные навыки у молодых боксеров. Также анализируется роль тренеров, родителей и окружающей среды в формировании позитивных социальных ценностей у молодых боксеров.

Ключевые слова: бокс, социальное влияние, роль, тренер, родители, спортсмен, самооценка, тренировка.

БОКСНИНГ ЁШ СПОРТЧИЛАРГА ИЖТИМОЙ ТАЪСИРИ

Бурхонов Баходир Хаётович

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги

Малака ошириш институти Жисмоний тайёргарлик цикли ўқитувчиси

shokiralbekov@gmail.com

Аннотация: Бокс кўплаб ёш спортчиларнинг эътиборини қозонган энг оммавий спорт турларидан бири ҳисобланади. Мазкур мақолада бокс машғулотларининг ёш спортчиларга ижтимоий таъсири кўриб чиқилади. Ёш боксчиларнинг шахс сифатида ривожланишига, ўзига ўзи баҳо беришга, интизомига ва ижтимоий кўникмаларига боксинг таъсири шунингдек, уларда ижобий ижтимоий қадриятларни шакллантиришда мураббийлар, ота-оналар ва атроф-муҳитнинг роли ҳам таҳлил қилинади.

Таянч сўзлар: бокс, ижтимоий таъсир, ўрин, мураббий, ота-оналар, спортчи, ўзини ўзи баҳолаш, машғулотлар.

SOCIAL INFLUENCE OF BOXING ON YOUNG ATHLETES

Burkhonov Bakhodir Khayotovich

Senior teacher of physical training cycle Institute for Advanced Studies of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan

shokiralbekov@gmail.com

Abstract: Boxing is one of the most popular sports, attracting the attention of many young athletes. This article explores the social impact of boxing on young athletes. The impact of boxing on personality development, self-esteem, discipline and social skills in young boxers is examined. It also analyzes the role of coaches, parents, and the environment in fostering positive social values in young boxers.

Key words: boxing, social influence, role, coach, parents, athlete, self-esteem, training.

ВВЕДЕНИЕ

Занятия боксом имеют значительное социальное влияние на юных спортсменов. Бокс развивает не только физические навыки, но и способности к самоконтролю, уверенности в себе и стремлению к достижению целей. Однако, важно изучить, как бокс влияет на социальные аспекты жизни юных спортсменов и какие факторы оказывают наибольшее влияние на формирование их социальных ценностей.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Влияние бокса на развитие личности:

Занятия боксом способствуют развитию личности у молодых спортсменов. Бокс требует от спортсменов самодисциплины, упорства и настойчивости, что способствует развитию характера и укреплению воли. Бокс также помогает развить навыки решения проблем, управления эмоциями и развитие лидерских качеств.

Влияние бокса на самооценку:

Занятия боксом имеют положительное влияние на самооценку у юных спортсменов. Успехи в тренировках и соревнованиях помогают спортсменам повысить уверенность в себе и веру в свои возможности. Бокс также способствует формированию позитивного отношения к своему телу и здоровому образу жизни.

Влияние бокса на социальные навыки:

Занятия боксом способствуют развитию социальных навыков у юных спортсменов. Тренировки и соревнования в боксе предоставляют возможность взаимодействия с другими спортсменами, тренерами и судьями. Это помогает развить навыки коммуникации, сотрудничества, уважения к другим и способность работать в команде.

Роль тренеров, родителей и окружающей среды:

Тренеры играют важную роль в формировании социальных ценностей у юных боксеров. Они являются примером для подражания и могут влиять на развитие личностных качеств и социальных навыков спортсменов. Родители важны в поддержке и мотивации юных боксеров, а также в формировании их

социальных ценностей. Окружающая среда, включая тренировочные группы и боксерские клубы, также оказывает влияние на социальное развитие юных спортсменов.

Кроме того, бокс может помочь юным спортсменам развить лидерские качества через несколько способов:

1. **Ответственность:** Бокс требует от спортсменов высокой степени ответственности. Юные боксеры должны приходить на тренировки регулярно, следовать инструкциям тренера и прилагать усилия для достижения своих целей. Это помогает развить лидерскую черту ответственности, когда спортсмен осознает, что успехи команды и индивидуальные достижения зависят от его личного вклада.

2. **Управление эмоциями:** Бокс требует от спортсменов умения контролировать свои эмоции в стрессовых ситуациях. Юные боксеры должны научиться сохранять спокойствие и сосредоточенность даже в самых сложных ситуациях. Это важный аспект лидерства, поскольку лидер должен быть способен принимать рациональные решения и вести команду даже во время давления.

3. **Мотивация и вдохновение:** Бокс требует от спортсменов сильной мотивации и стремления к достижению успеха. Юные боксеры должны научиться устанавливать цели, разрабатывать планы действий и находить вдохновение для преодоления трудностей. Лидер должен быть способен мотивировать и вдохновлять свою команду, и бокс помогает развить эту способность.

4. **Коммуникация и сотрудничество:** Бокс требует от спортсменов умения эффективно коммуницировать с тренерами, одноклубниками и соперниками. Юные боксеры должны научиться слушать и понимать инструкции, а также выражать свои мысли и идеи. Лидер должен быть способен эффективно коммуницировать с другими и сотрудничать в команде для достижения общих целей.

5. **Пример и влияние:** Юные боксеры, которые проявляют лидерские качества, могут стать примером для других спортсменов в своей команде или клубе. Их энергия, усердие и преданность боксу могут вдохновить других на достижение лучших результатов и развитие лидерских навыков.

В целом, бокс предоставляет молодым спортсменам множество возможностей для развития лидерских качеств. Он помогает юным боксерам стать ответственными, управлять эмоциями, находить мотивацию, развивать коммуникационные навыки и стать вдохновением для других. Эти навыки и черты личности могут быть применены не только в спорте, но и во многих других

сферах жизни, делая бокс ценным инструментом для развития лидерства у юных спортсменов.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Исследование социального влияния бокса на юных спортсменов подчеркивает его значимость в развитии личности, самооценки и социальных навыков. Бокс способствует формированию позитивных ценностей, таких как дисциплина, уверенность в себе и уважение к другим. Роль тренеров, родителей и окружающей среды в этом процессе, несомненно, важна. Дальнейшие исследования могут сосредоточиться на разработке эффективных методик тренировки и воспитания, которые бы максимизировали положительное социальное влияние бокса на юных спортсменов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Завьялов М. Бокс. От зала к рингу. 2018.
2. Зимин А. Искусство побеждать нокаутом. 2019.
3. Бокс. Энциклопедия. 2017.
4. Кузьмин О. С боксом по жизни. 2016.
5. Ловелус Н., Кузнецов А. Бокс. Необходимые знания для тренеров и судей. 2019.
6. Smith J. The Impact of Boxing on Youth Athletes: A Social Perspective. *Journal of Sports Psychology*, 35(2), 45-62. 2019.
7. Johnson R. The Influence of Boxing on Self-Esteem in Young Athletes. *International Journal of Sports Sciences*, 28(4), 78-94. 2020.
8. Thompson L. Social Skills Development in Youth Boxers: The Role of Coaches and Parents. *Journal of Youth Sports*, 15(3), 112-128. 2018.
9. Garcia M. The Role of the Boxing Environment in Shaping Social Values of Young Athletes. *Journal of Sports Sociology*, 42(1), 56-73. 2017.

ЮГУРИШДА ПСИХОЛОГИК ТАЙЁРГАРЛИК: СТРЕССНИ БОШҚАРИШ ВА МОТИВАЦИЯНИ ОШИРИШ УСУЛЛАРИ

Бурхонов Баходир Хаётович

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги

Малака ошириш институти Жисмоний тайёргарлик цикли ўқитувчиси

shokiralbekov@gmail.com

Аннотация: Мазкур мақола югуриш спортчилари учун психологик тайёргарликнинг аҳамиятини ва унинг самарали усуллари ўрганишга қаратилган. Спортчиларнинг стрессга қарши курашиш қобилияти ва мотивацияни сақлаб қолиш учун қўлланиладиган релаксация техникаси, когнитив-бихевиорал терапия ва уйқу ҳамда дам олиш каби усуллар таҳлил қилинган. Мақолада стрессни бошқариш ва мотивацияни ошириш учун шахсий мақсадлар белгилаш, ижобий мукофотлар тизими ва гуруҳда ишлаш стратегиялари кўриб чиқилган. Ушбу усуллар орқали спортчиларнинг психологик ҳолати яхшиланиши ва уларнинг умумий самарадорлиги ошиши мумкин. Мақоланинг натижалари спортчилар ва мураббийлар учун югуриш машғулотларида психологик тайёргарликнинг самарадорлигини оширишга ёрдам беради.

Таянч сўзлар: югуриш, стресс, психологик тайёргарлик, мотивация, стратегия, усуллар, машқлар, мақсад, жамоа, мукофот.

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА К БЕГУ: МЕТОДЫ УПРАВЛЕНИЯ СТРЕССОМ И ПОВЫШЕНИЯ МОТИВАЦИИ

Бурхонов Баходир Хаётович

Преподаватель цикла физической подготовки

Институт повышения квалификации МВД Республики Узбекистан

shokiralbekov@gmail.com

Аннотация: Данная статья направлена на изучение важности и эффективных методов психологической подготовки бегунов. Проанализированы такие методы, как релаксационная техника, когнитивно-бихевиоральная терапия, сон и отдых, применяемые для поддержания мотивации и способности спортсменов бороться со стрессом. В статье рассматриваются личные цели по управлению стрессом и повышению мотивации, система положительных наград и стратегии работы в группе. Этими методами может быть улучшено психологическое состояние спортсменов и повышена их общая эффективность.

Результаты этой статьи помогут спортсменам и тренерам повысить эффективность психологической подготовки.

Ключевые слова: бег, стресс, психологическая подготовка, мотивация, стратегия, методы, упражнения, цель, команда, вознаграждение.

PSYCHOLOGICAL PREPARATION FOR RUNNING: METHODS FOR MANAGING STRESS AND INCREASING MOTIVATION

Burkhonov Bakhodir Khayotovich

Senior teacher of physical training cycle Institute for Advanced Studies of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan

shokiralbekov@gmail.com

Abstract: This article aims to explore the importance and effective methods of psychological training for runners. Methods such as relaxation techniques, cognitive behavioral therapy, sleep and relaxation used to maintain motivation and the ability of athletes to deal with stress are analyzed. Personal goals to manage stress and increase motivation, positive reward systems, and group work strategies are discussed. Athletes' psychological well-being and overall performance can be improved by these methods. The results of this article will help athletes and coaches to improve the effectiveness of psychological training.

Key words: running, stress, psychological preparation, motivation, strategy, methods, exercises, goal, team, reward.

КИРИШ

Югуриш спортчиларнинг жисмоний тайёргарлиги билан бир қаторда, уларнинг психологик ҳолати ҳам юқори натижаларга эришишда муҳим аҳамият касб этади. Психологик тайёргарлик спортчиларнинг стрессга қарши курашиш қобилиятини оширишга ва уларнинг мотивациясини сақлаб қолишга ёрдам беради. Мазкур мақолада югуришда психологик тайёргарликнинг асосий жиҳатлари, стрессни бошқариш усуллари ва мотивацияни ошириш стратегиялари кўриб чиқилади.

АСОСИЙ ҚИСМ

Психологик тайёргарликнинг аҳамияти.

Югуришда психологик тайёргарлик спортчиларнинг умумий самарадорлигини оширишда муҳим ўрин тутди. Спортчиларнинг рухий ҳолати уларнинг жисмоний имкониятларини тўлиқ намоён қилиши учун муҳимдир. Психологик тайёргарлик қуйидаги жиҳатларда ўз ифодасини топади:

- Стрессни бошқариш: Югуришдаги рақобатчи муҳит спортчиларнинг стрессга тушишига сабаб бўлиши мумкин. Стрессни бошқариш усуллари орқали спортчиларнинг эмоционал барқарорлиги таъминланади.

- Мотивацияни ошириш: Югуришда узоқ муддатли машғулотлар ва мусобақалар давомида мотивацияни сақлаб қолиш муҳимдир. Психологик тайёргарлик мотивацияни оширишга ёрдам беради.

Стрессни бошқариш усуллари.

Югуришда стрессни бошқариш учун қуйидаги усуллар самарали бўлиши мумкин:

1. Релаксация техникаси:

- Нафас олиш машқлари: Тўғри нафас олиш техникаси спортчиларга стрессни камайтиришда ёрдам беради. Чуқур нафас олиш ва аста-секин нафас чиқариш орқали стрессни бошқариш мумкин.

- Медитация: Медитация орқали спортчиларнинг онгини тозалаш ва уларни мусобақаларга тайёрлаш мумкин. Медитация стрессни камайтиришда самарали усуллардан бири ҳисобланади.

2. Когнитив-бихевиорал терапия (КБТ):

- Мусбат фикрлаш: Спортчиларга ўзларининг салбий фикрларини мусбатга ўзгартиришни ўргатиш. Бу уларга стрессни камайтиришга ёрдам беради.

- Мақсадли визуализация: Спортчиларга ўз мақсадларини аниқлаш ва уларни амалга ошириш йўллари тасаввур қилишни ўргатиш.

3. Муносиб уйқу ва дам олиш:

- Уйқу режими: Муносиб уйқу стрессни камайтириш ва спортчиларнинг умумий ҳолатини яхшилашда муҳимдир.

- Дам олиш: Югуриш машғулотлари оралиғида етарлича дам олишни таъминлаш.

Мотивацияни ошириш усуллари.

Югуришда мотивацияни ошириш учун қуйидаги стратегиялар қўлланилиши мумкин:

1. Шахсий мақсадлар белгилаш:

- Қисқа муддатли мақсадлар: Спортчилар учун қисқа муддатли ва реалистик мақсадларни белгилаш. Бу уларнинг мотивациясини сақлаб қолишга ёрдам беради.

- Узоқ муддатли мақсадлар: Спортчиларнинг узоқ муддатли мақсадлари ва уларга эришиш йўллари аниқлаш.

2. Ижобий мукофотлар тизими:

- Мукофотлаш: Мусобақалардаги муваффақиятлари учун спортчиларни мукофотлаш. Бу уларнинг мотивациясини оширади.

- Таркибий мукофотлар: Машғулотлардаги ижобий натижалар учун ҳам мукофотлар белгилаш.

3. Гуруҳда ишлаш:

- Жамоа руҳини шакллантириш: Гуруҳда ишлаш спортчиларнинг мотивациясини оширишда муҳимдир. Жамоа бўлиб машқ қилиш уларни бири-бирига ёрдам беришга рағбатлантиради.

- Ижтимоий қўллаб-қувватлаш: Спортчиларнинг бири-бирини қўллаб-қувватлаши уларнинг мотивациясини оширади.

ХУЛОСА

Югуришда психологик тайёргарлик спортчиларнинг юқори натижаларга эришишлари учун муҳимдир. Стрессни бошқариш ва мотивацияни ошириш усуллари орқали спортчиларнинг психологик ҳолати яхшиланади ва уларнинг умумий самарадорлиги ошади. Мазкур мақолада келтирилган усуллар ва стратегиялар спортчиларнинг тайёргарлик жараёнида самарали қўлланиши мумкин.

АДАБИЁТЛАР

1. Хамроев, Ш. Спорт психологияси. Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 2019.

2. Рахмонов А. Спортчи психологик тайёргарлиги. Тошкент: Шарқ нашриёти. 2018.

3. Каримов У. Машғулот психологияси. Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 2017.

4. Юсупов Б. Жисмоний тарбия ва спорт педагогикаси. Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 2016.

5. Мамадалиев И. Спортда мотивация ва унинг аҳамияти. Тошкент: Фан нашриёти. 2015.

6. Абдурахмонов Ш. Югуришда психологик тайёргарлик. Тошкент: Фан ва технологиялар. 2014.

7. Насриев Н. Спорт ва стрессни бошқариш. Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 2013.

8. Ибрагимов Ҳ. Югуриш спортчилари учун психология. Тошкент: Олимпия адабиётлари. 2012.

9. Хўжаев А. Жисмоний тарбия ва спорт назарияси ва методикаси. Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 2011.

10. Жўраев Р. Машғулотларда психологик тайёргарлик. Тошкент: Шарқ нашриёти. 2010.

ВЛИЯНИЕ СИЛОВЫХ ТРЕНИРОВОК НА СКОРОСТНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ БЕГУНОВ НА КОРОТКИЕ ДИСТАНЦИИ

Бурхонов Баходир Хаётович

Преподаватель цикла физической подготовки

Институт повышения квалификации МВД Республики Узбекистан

shokiralbekov@gmail.com

Аннотация: Целью данного исследования является изучение влияния силовых тренировок на скоростные характеристики бегунов на короткие дистанции. В статье представлены результаты исследований, проведенных на группе спортсменов, анализирующие взаимосвязь между силовыми тренировками и улучшением скоростных показателей бегунов.

Ключевые слова: сила, тренировки, скоростные характеристики, бегуны на короткие дистанции, мышечная сила, мощность движения.

Бурхонов Баходир Хаётович

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги

Малака ошириш институти Жисмоний тайёргарлик цикли ўқитувчиси

shokiralbekov@gmail.com

Аннотация: Мазкур тадқиқотдан мақсад қисқа масофага югурувчиларнинг тезлигига куч сифатларини ривожлантирувчи машқларнинг таъсирини ўрганишдан иборат. Мақолада спортчилар гуруҳида ўтказилган тадқиқотлар натижалари кўрсатилиб, унда куч сифатларини ривожлантирувчи машқлар билан спринтерларнинг тезлик кўрсаткичлари ўсиши ўртасидаги ўзаро боғлиқлик таҳлил қилинади.

Таянч сўзлар: куч, машғулотлар, тезлик хусусиятлари, қисқа масофага югурувчилар, мускуллар кучи, ҳаракат қуввати.

Burkhonov Bakhodir Khayotovich

Senior teacher of physical training cycle Institute for Advanced Studies of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan

shokiralbekov@gmail.com

Abstract: The purpose of this study is to investigate the effect of strength training on the speed performance of short-distance runners. The article presents the results of research conducted on a group of athletes analyzing the relationship between strength training and the improvement of speed performance of runners.

Key words: strength, training, speed performance, short distance runners, muscular strength, power of movement.

ВВЕДЕНИЕ

Скоростные характеристики являются одним из ключевых факторов успеха для бегунов на короткие дистанции. Однако, для достижения высоких результатов, необходимо не только развитие кардио-сосудистой системы, но и укрепление мышц, способных обеспечить мощное и эффективное движение. В этой связи, силовые тренировки становятся важным компонентом тренировочного процесса бегунов.

Методология:

Для проведения исследования была сформирована группа из 30 бегунов на короткие дистанции (100 метров и 200 метров). Группа была разделена на две подгруппы: экспериментальную и контрольную. Экспериментальная группа проходила специализированную программу силовых тренировок, в то время как контрольная группа продолжала тренироваться по стандартной программе без упора на силовые аспекты.

Силовые тренировки включали в себя упражнения для развития силы нижних конечностей, такие как приседания, выпады, подтягивания на перекладине и упражнения для развития силы ягодичных мышц и ядреных мышц.

Результаты:

После 12-недельного тренировочного периода были получены следующие результаты:

1. Участники экспериментальной группы продемонстрировали значительное улучшение в скоростных характеристиках по сравнению с контрольной группой.
2. Среднее время преодоления дистанции 100 метров снизилось на 0,5 секунды, а время преодоления дистанции 200 метров снизилось на 1 секунду у участников экспериментальной группы.
3. Участники экспериментальной группы также продемонстрировали улучшение в силовых показателях, таких как максимальная сила нижних конечностей и сила ягодичных мышц.

Кроме того, для бегунов на короткие дистанции, включение разнообразных силовых упражнений в тренировочную программу может быть очень полезным. Вот несколько дополнительных упражнений, которые можно включить в силовую программу для бегунов на короткие дистанции:

1. Жим ногами на тренажере: Это упражнение отлично развивает силу и мощность нижних конечностей, особенно квадрицепсы и ягодичные мышцы.

2. Жим гантелей на грудь: Укрепление мышц груди, плеч и рук поможет улучшить технику бега и общую стабильность тела.

3. Подтягивания на перекладине: Это упражнение развивает силу верхней части тела, включая спину, плечи и руки, что поможет улучшить баланс и стабильность при беге.

4. Фермерская ходьба с гантелями: Это упражнение помогает развить силу и выносливость нижних конечностей, а также улучшить координацию движений.

5. Скручивания с гантелями или медицинским мячом: Укрепление мышц кора (ядро) тела поможет улучшить стабильность и контроль над движениями при беге.

6. Жим гантелей над головой: Это упражнение развивает силу плеч и рук, что может быть полезным для улучшения техники движения рук при беге.

7. Приседания с гантелями или штангой: Приседания развивают силу и выносливость нижних конечностей, особенно квадрицепсы и ягодичные мышцы.

8. Выпады с гантелями: Это упражнение помогает развить силу и гибкость нижних конечностей, а также улучшить стабильность и баланс при беге.

Важно помнить, что при включении силовых тренировок в программу для бегунов на короткие дистанции, необходимо обеспечить правильную технику выполнения упражнений и постепенно увеличивать нагрузку. Консультация с тренером или специалистом по физической подготовке может быть полезной для разработки индивидуальной программы, учитывающей особенности и цели каждого бегуна.

Для бегунов на короткие дистанции, включение силовых тренировок в программу тренировок является важным аспектом для улучшения скоростных характеристик и достижения лучших результатов. Однако, необходимо найти правильный баланс между силовыми тренировками и другими аспектами тренировочного процесса.

Обычно рекомендуется включать силовые тренировки в программу бегунов на короткие дистанции 2-3 раза в неделю. Это позволяет дать достаточное время для восстановления и адаптации мышц после тренировок. Однако, частота и интенсивность силовых тренировок могут различаться в зависимости от индивидуальных особенностей, уровня подготовки и целей каждого бегуна.

Важно также учитывать, что силовые тренировки не должны занимать слишком большую часть тренировочного времени. Они должны быть интегрированы в общую программу тренировок, включая тренировки на беговой дорожке, интенсивные интервальные тренировки и технические тренировки. Распределение нагрузки и планирование тренировочных сессий должны

проводиться с учетом принципов периодизации тренировки и индивидуальных особенностей каждого бегуна.

ВЫВОДЫ

Результаты данного исследования подтверждают важность силовых тренировок для улучшения скоростных характеристик бегунов на короткие дистанции. Регулярные силовые тренировки способствуют развитию силы мышц нижних конечностей и ягодичных мышц, что в свою очередь приводит к улучшению мощности и эффективности движения бегунов.

Таким образом, рекомендуется включение силовых тренировок в тренировочную программу бегунов на короткие дистанции с целью повышения их скоростных характеристик и достижения лучших результатов на соревнованиях.

ЛИТЕРАТУРА

1. Озолин Э.С. Спринтерский бег. 2010.
2. Бондарчук А. Управление тренировочным процессом высокого класса. 2007.
3. Врублевский Е.П. Лёгкая атлетика: основы знаний (в вопросах и ответах). 2016.
4. Соломченко М., Горбачёва О. Роль тренажёров в спорте. 2017
5. Хамроев, Ш. Спорт психологияси. Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 2019.
6. Рахмонов А. Спортчи психологик тайёргарлиги. Тошкент: Шарқ нашриёти. 2018.
7. Мамадалиев И. Спортда мотивация ва унинг аҳамияти. Тошкент: Фан нашриёти. 2015.
8. Каримов У. Машғулот психологияси. Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 2017.
9. Юсупов Б. Жисмоний тарбия ва спорт педагогикаси. Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 2016.

EPHEDRANING DORIVOR XUSUSIYATLARI VA TIBBIYOTDAGI AHAMIYATI

Halimov Yodgor Sirojiddin o'g'li

*Samarqand Davlat Veterinariya medisinasi Chorvachilik va
Biotexnologiyalar Universiteti Biotexnologiya fakulteti 402 -guruh talabasi*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola orqali siz tadqiqot mavzusining dolzarbligi, predmeti, ob'ekti, vazifalari, Ephedraning tushunchasi, dorivor xususiyatlari, tibbiyotda qo'llanish ahamiyati, bugungi kundagi o'simlikka bo'lgan ehtiyoj, shuningdek ushbu dorivor o'simlikning ko'plab turlarini O'rta Osiyo davlatlarida yetishtirishda muammo va kamchiliklar hamda ularni bartaraf etish bo'yicha bir qator takliflar ishlab chiqilgan.

Kirish

Hozirgi vaqtda dunyoda insonlarning soni ortib borishi bilan dorivor o'simliklarga bo'lgan ehtiyoj yildan-yilga ortib bormoqda. Insonlar qadim zamonlardan doimiy ravishda foydalanilib kelinayotgan dorivor o'simliklardan tashqari, yangidan - yangi o'simlik turlaridan foydalanishga ehtiyojlar paydo bo'lmoqda. Jahon tabiatida foydalanilayotgan dori preparatlarini 30% o'simlik preparatlaridan tayyorlangan dori vositalari tashkil etadi. MDH mamlakatlarida bu ko'rsatkich 40% ni tashkil etadi. Shulardan 48 % yovvoyi o'simliklar, 30 % madaniy turlar va 20 % ni esa yovvoyi tabiatdan olinadi.

MDH xududida 2000 dan ortiq yuksak o'simliklar o'sadi. Dorivor o'simliklarning ko'pligi davolash maqsadida ular keng foydalanish imkonini beradi. Hozirda tibbiyot korxonalarida va mikrobiologiya sanoatida 100 dan ortiq dori preparatlar fitokimyoviy texnologiya asosida ishlab chiqarilmoqda. Shulardan 50 tasi alkaloidli va 20 tasi glyukozidli xususiyatga ega vositalardir. Dorivor o'simliklarga qiziqishning ortishi keyingi yillarda anchagina rivojlandi. Buning sababi shuki, birinchidan kimyoviy dorilarning ko'plab qabul qilish natijasida organizmda shu preparatga qarshi allergik belgilar namoyon bo'ladi, yoki jigar va boshqa a'zolarida o'zgarish seziladi. O'simliklardan tayyorlangan preparatlardan esa bu kabi noxush xolatlari uchramaydi. Ikkinchidan, o'simlik preparatlaridan tayyorlangan dori va ularni ishlab chiqarish ancha arzoniga tushadi. Chunki, o'simliklarni madaniylashtirish va ulardan ko'p miqdorda xom - ashyo tayyorlash mumkin. Qolaversa, dorivor o'simliklarni xech qanday qayta ishlatishlarsiz ba'zi xollarda foydalanish mumkin. Yangi dorivor o'simlik turlarini topish ulardan foydalanishga bo'lgan talab yuqori darajaga ko'tarilmoqda. So'ngi yillarda farm sanoatlari uchun noanaviy o'simliklarga bo'lgan ehtiyoj toboro ortib bormoqda. Ana shunday o'simliklardan biri Ephedra (qizilcha) o'simligidir. Qizilcha o'simligi O'zbekistonning tabiiy florasida o'sadigan o'simlik

bo'lib cho'l, adir, tog' mintaqalarida tarqalgan. O'simlikdan aholimiz tomonidan faqatgina yoqilg'i va chorva mollarini boqish maqsadida foydalanilib kelinmoqda. Qizilcha o'simligining tarkibida farm sanoati uchun zarur va qimmatbaho hisoblangan efedrin saqlaydi. Yashil novdalarda alkaloidlarning 2,093-2,436% ni (efedrin, psevdofedrin, norepedrin, psevdonorepedrin, metilefedrin, efedroksan), 1,14-14,04% taninlarni, katexinlarni (epitsatechin, 3-O-galloylepigatexatexinexine, 0,93-1,46% flavonoidlar (vistsin-1, vistsin-2, vistsin-3, vitexin), fenol karboksilik kislotalar (benzoik, 4-gidroksibenzoik, doljin, p-kumarik, vanillin, protokatechuik), leykantansyanidinlar, vitaminlar, steroidlar va bundan tashqari hayvonlarning rivojlanishi uchun zarur bo'lgan vitaminlar va boshqa organik moddalar mavjuddir .

O'zbekistonda chorvachilikni rivojlantirish ham hozirgi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanib, buning uchun oziqa zahirasini yaratish lozimdir. Bir necha yillar ichida antropogen va texnogen omillar va Orol dengizini qurishi natijasida O'zbekistonda 15 mln.ga yaqin tabiiy yaylovlar inqirozga uchragan. Ayniqsa, cho'l va tog' oldi adir o'tloqlarning 80% dan ko'prog'ida o'simliklar qoplami inqirozga uchragan bo'lib, bularning barchasi o'simliklar sonining kamayishiga olib keladi. Qizilcha o'simligi adabiyotlarda keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra, qurg'oqchilikka juda chidamli bo'lib, qurg'oqchil joylarda ham yaxshi o'sib, yillar mobaynida ko'p yashil massa beradigan o'simlik hisoblanadi. Shu sababli, har tomonlama foydali bo'lgan qizilcha o'simligini biologiyasi va ekologiyasini o'rganish muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

I.Ephedraning dorivor xususiyatlari

Ephedra L. – Qizilcha o'simligi ochiq urug'li o'simliklar Pinophyta bo'limiga mansub o'simlik bo'lib. Gnetumsimonlar ajdodi va qizilchadoshlar oilasiga kiradigan o'simlik hisoblanadi. Uning dorivorlik xususiyati muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Xitoyda choy sifatida foydalaniladi va juda qadirlaniladi. O'zbekistonda bu o'simlikning 6 ta turi uchraydi. Ularning ko'pchiligi Samarqand viloyati hududida o'sadi. Ephedra L. (ma-haug) o'simligini Xitoyliklar budan 5000 yil oldin bilishgan. Bu o'simlik "hemp yellow" deb tarjima qilinadi. XI-asrda Li Shish-Chen bu o'simlikni tibbiyotda qo'llagan va uning shifobaxshligini aniq tasvirlagan. Xitoylik tabiblar qizilcha (Ephedra) o'simligini qon aylantiruvchi vosita, bundan tashqari yutalni davolashda foydalanishgan. Shuning uchun hozirgi vaqtda ham ko'pgina antiseptik dorilar tarkibiga kiradi. Yaponiyaliklar bu o'simlikga 300 yil oldin qiziqishgan va uning xususiyatlarini o'rganishgan. XI-asr oxirida o'simlikning quritilgan holda Xitoydan Yaponiyaga eksport qilingan va o'simlikga yaponiyaliklar tomonidan ehtiyojlar bo'la boshlagan. Qizilchanning boshqa turlari (*E. pachyclada* va *E. intermedia*) dan Gretsiya, Rossiya, Hindiston va Amerikada tibbiyot uchun kerakli bo'lgan tomonlari aniqlangan. Ular bu o'simlikning dorivorlik xususiyatlaridan qon tonir kasalliklarini davolashda foydalanib kelishgan.

O'zbekistonda 10 turi bo'lib, bular quyidagilar: *Ephedra strobilacea* Bge in Men, *E. przewalskii* Stapf in Denksch, *E. lomotolepis* Schrenk in Bull, *E. regeliana* Florin in Kungl, *E. distachya* L, *E. pseudodistachya* Pachom, *E. intermedia* Schrenk et Mey, *E. glauca* Rgl, *E. equisetina* Bge in Mem, *E. botschatzewii* Pachom. Amerikada 3 ta *E. antisyphilitica*, *E. californica* va *E. nevadensis* turlari aniqlangan. Ular bu o'simlikdan sifliz (zaxm) kasalligiga qarshi foydalanishgan. *E. nevadensis*ni mormanchoyi deb ham atashadi. Bu o'simlik jinsiy jarayonlarni kuchaytirishi aniqlangan. 1880-yilga kelib ko'pchilik tibbiyot xodimlari qizilcha o'simligini davolovchi sifatida foydalanishgan. Efedrinning kimyoviy tuzilishi adrenalindan boshqacharoq va farmakologik ta'siri kuchsizroq, lekin ta'sir davomlilikigi (10 barobar) uzoqroq, chunki efedrin sulak fermenti ta'sirida parchalanmaydi va o'zgarmagan holda 8-12 soat davomida buyrak orqali chiqib ketadi. Efedrin adrenalina qarshi o'laroq, iste'mol qilinganda parchalanishi qiyin bo'lganligi uchun o'z ta'sirini saqlaydi. Shuning uchun ham bu preparat tabletka va kukun holida berilishi mumkin. Bundan tashqari, efedrin ta'sir mexanizmi bo'yicha adrenalindan farq qiladi. Uning ta'sir qilishi bevosita adrenoretseptorlarga emas, balki mediator deposiga qaratilgan degan fikr bor. Preparat ta'sirida depodagi noradrenalinning sinaptik bo'shliqqa chiqishi tezlashadi. Uni qaytadan depoga o'tishi esa kamayadi. Shuning uchun ham efedrinni ko'pincha simpatomimetik ta'sirli dori preparati deb ham ta'riflashadi. Efedrinning adrenalindan yana bir farqi shuki, u markaziy nerv sistemasini sezilarli qo'zg'atadi. Bunday psixostimulyatorlik ta'siri fenaminga nisbatan ancha kuchsiz, lekin kofein bilan tenglashadi. Shuning uchun ham efedrin ruhiy, ijodiy va jismoniy qobiliyatni qisman oshiradi, idrok, aql-zakovat va zehnni yaxshilaydi, bardamlikni qisman oshiradi. Shu sababli efedrin "doping" lar (sport musobaqalarida foydalanish taqiqlangan preparatlar) ro'yxatiga kiritilgan. Efedrinning periferik farmakologik ta'sirlari (yurak

faoliyatini tezlashtiradi, ko'pchilik qon tomirlarni toraytiradi, qon bosmini ko'taradi, bronxlarni kengaytiradi, ko'z qorachig'ini kengaytiradi, qonda glukozani oshiradi) adrenalning o'xshaydi, ya'ni alfa va beta-adrenoretseptorlarni bilvosita qo'zg'atadi, lekin effekti kuchsizroq. Shuni aytib o'tish kerakki, efedrin ko'ndalang- targ'il mushaklar qisqarishiga samarali ijobiy ta'sir qilgani uchun yarim falajlikda, meditsinada davo sifatida foydalaniladi. Preparat qayta-qayta yuborilganda uning ta'siri zaiflashib boradi. Buni taxifilaksiya deyiladi. Shuning uchun ham efedrin bilan davo qilinganda boshqa preparatlar bilan almashtirib turish, zaruriyat bo'lsa preparat dozasi qisman oshirish tavsiya etiladi.

Mahalliy davolashda efedrin qon to'xtatuvchi (burun qonashida va boshqalar) modda sifatida, shuningdek yallig'lanishga qarshi (rinit, tumov-shilliq pardaning yallig'lanishi) ishlatiladi. Bronxial astma (nafas qisishi) kasalligiga chalingan bemorlarga efedrinning davolash samarasi yaxshi bo'lgani uchun u ko'p ishlatiladi, bunda ko'pincha bronxlarni kengaytiradigan boshqa preparatlar (atropin va boshqalar) bilan birga qo'llaniladi. Bundan tashqari, u bir qancha allergik holatlarda va kasalliklarda (eshakem, pichan isitmasi) ham tavsiya etiladi. Miasteniya, yarim falajlikda, narkotik moddalardan zaxarlanishda ham beriladi. Preparat tabletkada, 5% eritmasi 1 ml dan ampulada chiqariladi. Efedrin gipertoniya, qandli diabet, taxiaritmiyalarda, yurak faoliyatining og'ir buzilishlarida tavsiya etilmaydi.

II. Ephedraning tibbiyotdagi ahamiyati

Yer yuzida qizilcha o'simligining 40 dan ortiq, O'rta Osiyoda 16 ta va O'zbekistonda 10 ta turi uchrashi aniqlangan. O'simlik tulari o'sish sharoitiga qarab turli xil balandlik va tuproqlarda o'sadi. Ephedra ko'p yillik doim yashil buta o'simlik hisoblanadi, uning shoxlari ko'p yashil va silliqdir, poyasi tekis, yuzasi yog'ochsimon. O'simlik kichik spikeletlarda to'plangan kichik gullar bilan gullaydi, bu davr asosan may va iyun oylarida boshlanadi. O'simlik yarim cho'l tekisliklari va cho'l yerlarini, o'rtacha nam tuproq hududlarini yaxshi ko'radi. Qizilcha o'simligining tarkibida farm sanoati uchun zarur va qimmatbaho hisoblangan efedrin saqlaydi. Yashil novdalarda alkaloidlarning 2,093-2,436% ni (efedrin, psevdofedrin, norepedrin, psevdonorepedrin, metilefedrin, efedroksan), 1,14-14,04% taninlarni, katexinlarni (epitsatechin, 3-O-galloylepigatexatexinexine, 0,93-1,46% flavonoidlar (vistsin-1, vistsin-2, vistsin-3, vitexin), fenol karboksilik kislotalar (benzoik, 4-gidroksibenzoik, doljin, p-kumarik, vanillin, protokatechuik), leykantansyanidinlar, vitaminlar, steroidlar va bundan tashqari hayvonlarning rivojlanishi uchun zarur bo'lgan vitaminlar va boshqa organik moddalar mavjuddir. Dorivor o'simliklarga qiziqishning ortishi keyingi yillarda anchagina rivojlandi. Buning sababi shuki, birinchidan kimyoviy dorilarning ko'plab qabul qilish natijasida organizmda shu preparatga qarshi allergik belgilar namoyon bo'ladi, yoki jigar va boshqa a'zolarida o'zgarish seziladi. O'simliklardan tayyorlangan preparatlardan esa bu kabi noxush xolatlari uchramaydi.

Ikkinchidan, o'simlik preparatlaridan tayyorlangan dori va ularini ishlab chiqarish ancha arzonga tushadi. Chunki, o'simliklarni madaniylashtirish va ulardan ko'p miqdorda xom ashyo tayyorlash mumkin. Qolaversa, dorivor o'simliklarni xech qanday qayta ishlatishlarsiz ba'zi xollarda foydalanish mumkin. Lekin, keyingi yillarda dorivor o'simliklarni ko'plab yig'uvchi kishilar bilib-bilmay o'zlarida tabiblikka urinishi xolatlari uchrab turibdi. Buning salbiy oqibatlarida juda yomon bo'lishi mumkin. Bu kishilar birinchidan o'sha o'simlikni aniq shu turini bilishi, bu o'simlikni vegetasiyasini qaysi vaqtda dorivor xususiyatga egaligi bilishi va qanday va qaysi usullar yordamida dori vositasini tayyorlashini to'liq o'zlashtirgan bo'lishi lozim. Ikkinchi, qaysi o'simlikning qaysi qismi qaysi kasallikka davoligini va o'sha kasallik avj olish darajasini ham chuqur bilishi kerak. Aks xolda, qilingan muolaja bemorning hayotiga katta xavf solishi mumkin. Bundan tashqari dorivor o'simliklardan dori tayyorlovchi kichik korxonalarini ko'payishi natijasida tabiatdagi ba'zi tur dorivor o'simliklarni soni juda qisqarib ketmoqda. Shunday o'simliklardan *Lagochilus inebrians*, qizilcha turlari, *Allium suvorovii*, *Hippophai rhamnoides*, *Ziziphora pedicillata*, *Dianthus uzbekistanicus* shular jumlasidan. *Ephedra* ehtimol nafas olish markazini rag'batlantiradigan va bronxlarning silliq mushaklarini bo'shashtiradigan dorivor efedrinning yagona o'simlik manbaidir. *Ephedra*ni antagonist sifatida giyohvand moddalar bilan zaharlanish uchun ishlatiladi. O'pka kasalliklari va allergik namayonlarning oldini olish uchun uni ishlatish foydalidir. Xalq tabobatida *ephedra* revmatizm, ovqat hazm qilish trakti kasalliklari, podagra, o'tkir gipotenziya, burun qonashlari va o'pka tuberkulyozi uchun ko'rsatiladi. *Ephedra*ni qo'llash mumkin bo'lmagan holatlar, bular gipertenziya, ateroskleroz, asabiylashishning kuchayishi, uyqusizlik, konvulsiv spazmlardir. *Ephedra* dori vositani kun davomida olish kerak hisoblanadi, kechki vaqtda tavsiya qilinmaydi.

Keyingi yillarda aholi o'rtasida dorivor o'simliklarni yig'ishning ortishi, chorva mollarini tartibsiz boqilishi ko'pchilik dorivor o'simliklar arealining keskin kamayishiga olib kelmoqda. Ayniqsa, *Ephedra equisitina*, *Dianthus uzbekistanicus*, *Rumex confertus*, *Hypericum perforatum* kabi noyob dorivor o'simliklar keskin kamayib bormoqda.

XULOSALAR

1. Yer sharida 40 dan ortiq qizilcha turkumi turlari tarqalgan. Qizilcha turkumi turlari asosan cho'l, yarimcho'l va tog'larda tarqalgan bo'lib, ularning tarqalish areallari asosan quruq va bir qancha turlari sho'rlangan tuproqlarda o'sadi. O'rta Osiyoda ushbu turkumga kiruvchi 16 ta tur mavjud. O'zbekistonda 10 turi bo'lib, bular quyidagilar:

1. *Ephedra strobilacea* Bge in Men.
2. *E. przewalskii* Stapf in Denksch.
3. *E. lomotolepis* Schrenk in Bull.

4. E. regeliana Florin in Kungl.
5. E. distachya L.
6. E. pseudodistachya Pachom.
7. E. intermedia Schrenk et Mey.
8. E. glauca Rgl.
9. E. equisetina Bge inMem.
10. E. botschatzewii Pachom.

2. Qizilchanning urug'larining laboratoriya sharoitidagi unuvchanligining optimal harorati 20°C bo'lib, unuvchanlik 59% ni tashkil etdi. Dala sharoitida esa optimal ekish chuqurligi 6-7 sm ni tashkil etib bunda unuvchanlik 48% ekanligi aniqlandi. Optimal ekish muddati esa 15-martga to'g'ri keldi.

3. Ephedra kokanika . Qizilchadoshlar (Ephedraceae) oilasiga mansub, bo'yi 1-2 m gacha o'sadigan sershox ko'p yillik o't. Bargining yuzilishi qirqbo'g'imga o'xshash bo'lib, uzunligi 9-20 smga yetishi aniqlandi. Shuningdek olib borgan tadqiqotlarimiz natijasida barglarining umumiy o'rtacha sathi 3.45 sm² ni tashkil etdi. Bargining ho'l massasi 0.35-0.47 gr, quruq massasi esa 0,12-0,13 gr ni tashkil etdi. Barglarining shakli qalamisimon shaklda yosh novdalarining bo'g'im oralig'ida halqa hosil qilib joylashadi. "Gullari" qubbalarda joylashga bo'lib, ikki uyli o'simlik hisoblanadi. Arxegoniy saqlanib qolgan ochiq urug'li o'simlik. mikrosporofillar 2-3 tadan bazan 4 tadan joylashgan. Changchi qubbasida 2-8 tagacha mikrosporangiyalar hosil bo'ladi. Mikrosporalalar yetilganda mikrosporangiy xonachalari ochilib, changlar to'kiladi. Urug'kurtakli qubbalar (monostrobil) 2-4 tadan joylashgan. Har bir urug'kurtakli qubbada 1 tadan urug'kurtak hosil bo'ladi. Urug'kurtak yetilgan paytda uning ichki qismida qadahsimon chang uyachasi hosil bo'ladi va unga shamol yordamida chang kelib tushadi va urug'lanish sodir bo'ladi. Chang va tuxum hujayralarning hosil bo'lish vaqti may oyining uchunchi dekadasi va iyun oyining birinchi dekadasiga to'g'ri keladi.

4. Bir yillik qalamchalar kuz fasliga nisbatan bahorda ekilsa, ularning ko'karuvchanlik miqdori oshishi tajribada aniqlandi. Kuzgi bir yillik qalamchalarning 74 % nobud bo'ldi. Buning asosiy sababi haroratning juda past bo'lishi bilan bog'liq. Uch yillik novdalarda esa buning aksi kuzatildi. Kuzda ekilgan bu qalamchalardan 40 % o'sib chiqdi. Ikki yillik novdalarda bu ko'rsatkichlar deyarli farqlanmadi.

5. Dorivor o'simliklarga qiziqishning ortishi keyingi yillarda anchagina rivojlandi. Buning sababi shuki, birinchidan kimyoviy dorilarning ko'plab qabul qilish natijasida organizmda shu preparatga qarshi allergik belgilar namoyon bo'ladi, yoki jigar va boshqa a'zolarida o'zgarish seziladi. O'simliklardan tayyorlangan preparatlardan esa bu kabi noxush xolatlari uchramaydi. Ikkinchidan, o'simlik preparatlaridan tayyorlangan dori va ularni ishlab chiqarish ancha arzonga tushadi. Chunki, o'simliklarni madaniylashtirish va ulardan ko'p miqdorda xom ashyo

tayyorlash mumkin. Qolaversa, dorivor o'simliklarni hech qanday qayta ishlatishlarsiz ba'zi xollarda foydalanish mumkin. Lekin, keyingi yillarda dorivor o'simliklarni ko'plab yig'uvchi kishilar bilib-bilmay o'zlarida tabiblikka urinishi xolatlari uchrab turibdi. Buning salbiy oqibatlari juda yomon bo'lishi mumkin. Bu kishilar birinchidan o'sha o'simlikni aniq shu turini bilishi, bu o'simlikni vegetasiyasini qaysi vaqtida dorivor xususiyatga egaligi bilishi va qanday va qaysi usullar yordamida dori vositasini tayyorlashini to'liq o'zlashtirgan bo'lishi lozim. Ikkinchi, qaysi o'simlikning qaysi qismi qaysi kasallikka davoligini va o'sha kasallik avj olish darajasini ham chuqur bilishi kerak. Aks holda, qilingan muolaja bemorning hayotiga katta xavf solishi mumkin. xulosa qilib aytadigan bo'lsak ephedraning turlarini O'zbekiston hududida ko'plab yetishtirib turli xil dori vositasi sifatida foydalanish mumkin. Ushbu o'simlik albatta tibbiyotda foydalanish revmatizm, ovqat hazm qilish trakti kasalliklari, podagra, o'tkir gipotenziya, burun qonashlari va o'pka tuberkulyozi kabi kasalliklarni davolashda yordam beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Алимухамедова С. Морфолого-анатомические особенности полыни туранской и раскидистой в разных экологических условиях: Автореф. дисс... канд. биол. наук. – Ташкент, 1972.- 14 с.
2. Артюшенко З.Т., Федоров Ал.А. Атлас по описательной морфологии высших растений: Семья. - Л.: Наука. 1990. -204 с.
3. Ашурметов А.А. Методика изучения семенной продуктивности растений на примере видов рода *Glycyrrhiza* L.//Увеличение кормопроизводства на научной основе. - Ташкент, 1982. -С. 50-51.
4. Бейдеман И.Н. Изучение фенологии растений// Полевая геоботаника. Т. 2. -М.- Л: Изд. АН СССР, 1960. -С.333-366.
5. Боровой Б.М. Аптека на грядке. - Л.: Лениздат, 1982.- С.48-53.
6. Бутник А.А. Адаптация анатомического строения видов семейства *Chenopodiaceae* Vent. к аридным условиям: Автореф. дисс... докт. биол. наук. – Ташкент, 1984.- С. 41-45.
7. Вальтер Г. Растительность земного шара// Эколого-физиологическая характеристика. Т.1.-С.551.Т.2.-С.423. Т.3.-С.430. -М.: Изд. Прогресс. 1975.- 422 с.
8. Василенко Н.Г. Малораспространенные овощи и пряные растения.- М.: Госиздат, 1962. -С. 96-104.
9. Вульф Е.В., Малеева О.Ф. Мировые ресурсы полезных растений. Пищевые, кормовые, техн. лекарств и др. Справочник. – Л.: Наука, 1969. -427 с.
10. Генусов А.З., Горбунов Б.В., Кимберг Н.В. Почвы Узбекистана. – Ташкент. Фан, 1975. -С.66-71.

INTERNET SAYTLARI

Lex.uz

IQLIM O'ZGARISHINI ANIQLASHDA MASOFADAN ZONDLASH USULIDAN FOYDALANISH

*¹Atamuratov T., ²Karajanov B., ²Nietullayeva S.,
³Madetov D., ³Eshbaev M., ²Berdimbetov T.*

*¹Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari
universiteti Nukus filiali, magistr*

*²Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari
universiteti Nukus filiali, oqituvchi*

*³Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari
universiteti Nukus filiali, talaba*

Masofadan zondlash yer va atrof-muhit haqida tegishli ma'lumotlarni olishning eng keng tarqalgan usullaridan biridir. Buni "ob'ekt yoki hodisa to'g'risidagi ma'lumotlarni ob'ekt bilan fizik aloqa qilmasdan va shu tariqa joylarda kuzatishdan farqli o'laroq, ayniqsa Yer yuzasida, shu jumladan atmosfera va okeanlarda tarqalish asosida ma'lumot olish" deb ta'riflanish mumkin [1]. "Masofadan zondlash" atamasi birinchi marta 1960-yillarning boshlarida Yerni uzoqdan kuzatishning har qanday vositalarini tasvirlash uchun ishlatilgan, ayniqsa o'sha paytda ishlatiladigan asosiy sensor bo'lgan aerofotosuratda qo'llanilgan. Bugungi kunda jadal texnologik taraqqiyot natijasida biz muntazam ravishda sayyoramiz yuzasini turli platformalar: past balandlikdagi uchuvchisiz uchish apparatlari (UAV), samolyotlar va sun'iy yo'ldoshlar orqali o'rganamiz. Yerning quruqlik landshaftlari, okeanlar va muz qatlamlarini kuzatish masofadan zondlash texnikasining asosiy maqsadini tashkil etadi [2].

Faol (sintetik diafragma radar, LiDAR) va passiv (optik va termal diapazon, multispektral va giperspektral) datchiklar orqali amalga oshiriladigan masofadan zondlash qurilmalari quruqlik va okean jarayonlari haqida turli xil ma'lumotlarni taqdim etadi. Kengroq kontekstda masofadan zondlash faoliyati jismoniy asosdan masofadan ma'lumot olish, sensor tizimini amalga oshiradigan platformalarning ishlashi va keyinchalik ma'lumotlarni yig'ish, saqlash va sharhlashgacha bo'lgan keng ko'lamli jihatlarni o'z ichiga oladi. Keyin masofadan to'plangan ma'lumotlar tegishli ma'lumotlarga aylantiriladi, ular turli xil potentsial foydalanuvchilarga taqdim etiladi: fermerlar, o'rmonchilar, baliqchilar, gidrologlar, geologlar, ekologlar, geograflar va boshqalar.

Yerni kuzatish ma'lumotlaridan foydalanish bir qator texnologik muammolarni keltirib chiqaradi:

- Sun'iy yo'ldosh ma'lumotlarini in situ yoki korxonada ma'lumotlari bilan birlashtirilganda
- Ma'lumotlarni tushunish, tanlash, yuklab olish, saqlash va qayta ishlashda

- Bir qator ilmiy va texnik ko'nikmalar va ishchi kuchidan foydalanishda
- Petabayt ma'lumotlarni yuklash va saqlashda
- Yuqori samarali ishlov berish imkoniyatlarini ishga tushirilganda.

Yerni kuzatishning katta ma'lumotlarga aloqasi

Yerni kuzatish bo'yicha har xil turdagi ma'lumotlar ishlab chiqarildi, bu esa katta ma'lumotlar kontseptsiyasi kontekstida sezilarli o'zgarishlarga olib keldi. Bundan tashqari, butun dunyo bo'ylab Yerni kuzatish bo'yicha aniq va dolzarb ma'lumotlar Yerni talqin qilish usulini o'zgartirmoqda. Bu juda ko'p miqdordagi masofadan zondlash ma'lumotlari bilan jihozlangan ilovalarni amalga oshirishga olib keladi. Shu munosabat bilan, masofaviy zondlash ma'lumotlarining bir nechta xususiyatlari bizga masofadan zondlash ma'lumotlarini katta ma'lumotlar deb hisoblash imkonini beradi:

Ovoz balandligi

Katta ma'lumotlar to'plamlari keng tarqalgan bo'lib qolgan turli sohalar orasida masofaviy zondlash va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan bog'liq bo'lganlar birinchi o'rinda turadi, chunki jalb qilingan ma'lumotlar to'plamlari ulkan o'lchamlarga bo'lsa bu ularning vizualizatsiyasi, tahlili va talqinini nihoyatda murakkablashtiradi [2]. Bundan tashqari, 2010 yilda butun dunyo bo'ylab sun'iy yo'ldosh kuzatuv tarmoqlarida 200 dan ortiq orbitada sun'iy yo'ldosh sensorlari [3] bo'lib, ular soniyasiga bir necha gigabayt ma'lumot oladi [3]. Hozirgi vaqtda Kopernik dasturining Sentinel missiyalarning sun'iy yo'ldoshlari va AQShning Planet sun'iy yo'ldosh operatorining tijorat bozoriga kirishi bilan kuzatuv sig'implari keskin oshdi va yillik kuzatuvlarga bir necha petabaytlarni qo'shdi. Open Geospatial Consortium (OGC) ma'lumotlariga ko'ra, hozirda butun dunyo bo'ylab kuzatuv ma'lumotlari bir ekzabaytdan oshadi.

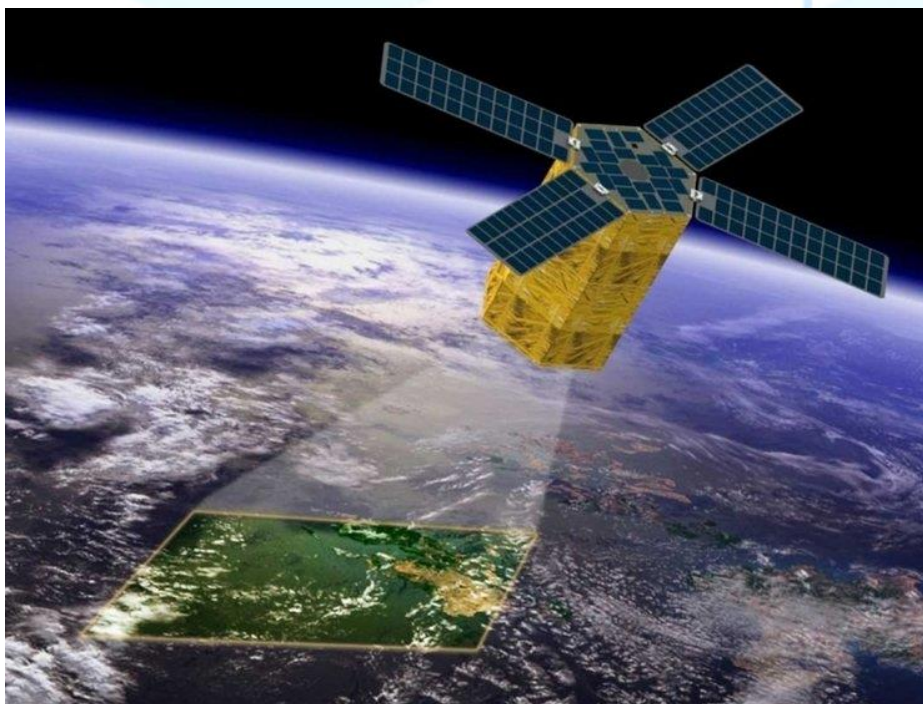
Turli xillik

Turli xillik ma'lumotlar turlari soniga ishora qiladi va masofadan zondlash ma'lumotlariga nisbatan, u sun'iy yo'ldosh sensorlari tomonidan olingan tasvirlar kabi tuzilgan ma'lumotlar bilan maxsus bog'langan bo'lishi kerak. Aniqroq aytganda, bu kontekstda xilma-xillik olingan ma'lumotlarning turli xil o'lchamlari (spektral, vaqtinchalik, fazoviy va radiometrik) bilan bog'liq. Masofaviy zondlashda ma'lumotlarining xilma-xilligi juda katta. Har xil fazoviy, vaqtinchalik, radiometrik va spektral ruxsatlarga ega 200ga yaqin sun'iy yo'ldosh sensorlari mavjud [3]. Shunday qilib, masalan, sun'iy yo'ldoshlar orbital balandliklar, optika va olish usullarining keng doirasiga ega. Olingan tasvirlar juda tor qamrovli maydonlar bilan 1 m yoki undan kamroq juda nozik ruxsatlarda (tafsilotning nozik darajasida) bo'lishi mumkin yoki tasvirlar ancha kattaroq bo'laklarga ega bo'lishi va juda qo'pol piksellar sonida (>1 km) butun qit'alarni qamrab olishi mumkin. Bundan tashqari, sun'iy yo'ldoshlar elektromagnit spektrning inson ko'zi yoki an'anaviy fotosuratlar tomonidan sezilmaydigan qismlaridan ma'lumotlarni olishga qodir sensorlar bilan jihozlangan.

Spektrning ultrabinafsha, yaqin infraqizil, qisqa to'liqli infraqizil, termal infraqizil va mikroto'liqli qismlari atrof-muhitning muhim o'zgaruvchilari haqida qimmatli ma'lumot beradi [1].

Tezlik

Tezlik kiruvchi ma'lumotlarning chastotasini va hosil bo'lishini, qayta ishlash va uzatish tezligini anglatadi. Masofadan zondlash ma'lumotlari bo'lsa, ko'pchilik sun'iy yo'ldosh sensorlarining orbital xarakteristikalari bir xil kuzatish usuli bilan Yer yuzasining bir xil maydonini muntazam ravishda takroriy qoplash imkonini beradi. Turli xil sun'iy yo'ldosh sensori tizimlarining takrorlanish davri 15 daqiqadan deyarli bir oygacha o'zgarib turadi. Bu xususiyat masofaviy zondlashni yillik vegetatsiya davridagi mavsumiy kuzatishlardan tortib er yuzasi o'zgarishini aks ettiruvchi yillararo kuzatishlargacha bo'lgan ko'p vaqtli tadqiqotlar uchun ideal hisoblanadi [2].

Rasm 1. Masofan zondlash suniy yoldosh apparati

Ma'lumotlar formatlari, saqlash va kirish

Hozirgi vaqtda masofadan zondlash tasvirlari (hozirgi vaqtda olingan va tarixiy tasvirlar) odatda raqamli formatda tarqatiladi. Raqamli tasvir - bu sensor tomonidan qabul qilingan asl nurlanishlarning raqamli ko'rinidhi bo'lib, raqamlarning 2D matritsasini tashkil qiladi. Ushbu qiymatlar tanlangan maydonning optik xususiyatlarini aks ettiradi, bu erda piksel sensorning qamrovi doirasidagi minimal fazoviy o'lchov birligini ifodalaydi [2]. Quyida masofaviy zondlash tasvirlarini kodlash va uzatish standartlari sifatida qabul qilingan fayl formatlari keltirilgan:

HDF1 fan ma'lumotlarini almashish uchun o'zini-o'zi tavsiflovchi va ko'chma, platformadan mustaqil ma'lumotlar formatidir, chunki u ko'p o'lchovli massivlar,

metama'lumotlar, rastrli tasvirlar, rang palitralari va jadvallarni o'z ichiga olgan turli xil ma'lumotlar ob'ektlarini bitta faylda saqlashi mumkin. To'plamdagi ma'lumotlar ob'ektlarining soni yoki hajmi bo'yicha hech qanday cheklov yo'q, bu katta ma'lumotlar uchun katta moslashuvchanlikni beradi.

NetCDF2, o'zini o'zi tavsiflovchi, ko'chma va kengaytiriladigan format bo'lib, hozirda iqlim modellari tomonidan keng qo'llaniladi.

JPEG 20003 tasvirni kodlash tizimi bo'lib, u to'liqini texnologiyaga asoslangan eng zamonaviy siqish usullaridan foydalanadi va juda yuqori darajadagi o'lchov va foydalanish imkoniyatini taklif etadi. Kontentni har qanday sifatda, yo'qotishsizgacha kodlash mumkin, lekin potentsial juda ko'p miqdordagi boshqa sifat va ruxsatlarda va/yoki qiziqish mintaqasi bo'yicha kirish va dekodlash, kodlash samaradorligida jiddiy pasaytirmaydi. Odatda Sentinel-2 tasvirlarini tarqatish uchun foydalaniladi.

GeoTIFF4 umumiy domen metama'lumotlar standarti bo'lib, georeferentsiya ma'lumotlarini TIFF fayliga joylashtirish imkonini beradi. Potentsial qo'shimcha ma'lumotlarga xarita proyeksiyasi, koordinata tizimlari, ellipsoidlar, ma'lumotlar va fayl uchun aniq fazoviy ma'lumotni yaratish uchun zarur bo'lgan barcha narsalar kiradi. Qizig'i shundaki, "Bulutli optimallashtirilgan GeoTIFF" (COG) - GeoTIFFga asoslangan standart - HTTP veb-serverlarida joylashgan GeoTIFF-lardan foydalanishni osonlashtirish uchun mo'ljallangan, shuning uchun foydalanuvchilar/dasturiy ta'minot fayl ichidagi qisman ma'lumotlardan foydalanishi shart emas va butun faylni yuklab olish mumkin. U HTTP diapazoni so'rovlari bilan ishlash uchun mo'ljallangan va GeoTIFF faylidagi ma'lumotlar va metama'lumotlarning ma'lum bir tartibini belgilaydi, shuning uchun mijozlar qaysi bayt oralig'ini yuklab olishlari kerakligini taxmin qilishlari mumkin. Ushbu maxsus ishlab chiqilgan ma'lumotlar formatlari ma'lumotlar miqdori unchalik katta bo'lmaganda juda yaxshi ishlaydi. Biroq, ma'lumotlar hajmi oshganda muammolar paydo bo'la boshlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Wikipedia. https://en.wikipedia.org/wiki/Remote_sensing. Last accessed September 3, 2019.
2. Chuvieco, E. (2016). Fundamentals of satellite remote sensing: An environmental approach (2nd ed.). Boca Raton, FL, USA: CRC Press Inc.
3. NASA. (2010). On-orbit satellite servicing study. https://sspd.gsfc.nasa.gov/images/NASA_Satellite%20Servicing_Project_Report_0511.pdf
4. Heterogeneous Missions Accessibility (HMA), design methodology, architecture and use of geospatial standards for the ground segment support of earth observation missions. European Space Agency, ESA TM-21, April 2012,

- <https://esamultimedia.esa.int/multimedia/publications/TM-21/TM-21.pdf>, 2012, ISBN 978-92-9221-883-6.
5. CEOS OpenSearch Best Practice. Issue 1.2, 13/06/2017. https://ceos.org/document_management/Working_Groups/WGISS/Interest_Groups/OpenSearch/CEOS-OPENSEARCH-BPV1.2.pdf
 6. Yegizbayeva, A., Sana, I., Berdimbetov, T.T, (2022) Drought Characterisation of Syrdarya River Basin in Central Asia using reconnaissance drought index. IGARSS 2022 - 2022 IEEE International Geoscience and Remote Sensing Symposium. 17-22 July 2022 <https://10.1109/IGARSS46834.2022.9883653>
 7. Timur, B. (2023). Spatio-Temporal Variations of Climate Variables and Extreme Indices over the Aral Sea Basin during 1960 - 2017. *Trends in Sciences*, 20(12), 5664. <https://doi.org/10.48048/tis.2023.5664>
 8. A Turenliyazova, T Berdimbetov. 2023. [Relationship between climate and land cover change in Aral Sea Basin](https://doi.org/10.1051/e3sconf/202338606003). E3S Web Conf., Volume 386, Annual International Scientific Conferences: GIS in Central Asia – GISCA 2022 and Geoinformatics – GI 2022 “Designing the Geospatial Ecosystem” 2023. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202338606003>
 9. Abdiganiev Sh. U., Abdinasirova N., Xudaynazarova M. O., & Berdimbetov T. T. (2022). Using satellite remote sensing to study of vegetation change in the Aral Sea Basin. *Uzbek Scholar Journal*, 4, 49–52. <https://www.uzbekscholar.com/index.php/uzs/article/view/51>
 10. Berdimbetov, T., Shelton, S., Pushpawela, B. et al. Use of intensity analysis and transfer matrix to characterize land conversion in the Aral Sea Basin under changing climate. *Model. Earth Syst. Environ.* (2024). <https://doi.org/10.1007/s40808-024-02019-x>

QISHLOQ XO'JALIGIDA ELEKTR ENERGIYASIDAN FOYDALANISH

Kazibekova Biybizuxra

*Qoraqalpog'iston qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti
Zooinjeneriya fakulteti "Marketing" ta'lim yo'nalishi 3-kurs studenti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada qishloq xo'jaligida elektr energiyasidan foydalanish mavzusi muhokama qilinadi. Ushbu maqolada qishloq xo'jaligida elektr energiyasidan qanday foydalanish mumkinligi, bu energiyadan foydalanish uchun qanday tizimlar qurilishi kerakligi va tegishli adabiyotlar haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Qishloq xo'jaligi, elektr energiyasi, foydalanish, elektr tizimlari, energiya iste'moli.

Qishloq xo'jaligida elektr energiyasidan foydalanish samaradorligini oshirish bu tarmoqning barqaror rivojlanishi uchun juda muhim vazifalardan biridir. Qishloq xo'jalik mahsulotlariga bo'lgan o'sib borayotgan talablar, qishloq xo'jalik faoliyatining ekologik ta'sirini kamaytirish zaruriyati va energiya resurslarining narxi ortib borishi qishloq xo'jaligida elektr energiyasi iste'molini optimallashtirish uchun samarali yo'llarni topishni taqozo etmoqda. Ushbu tadqiqot qishloq xo'jalik tarmoqlarida elektr energiyasi iste'molining hozirgi holati va tendentsiyalarini tahlil qilish, elektr energiyasidan foydalanish samaradorligini oshirish uchun asosiy yo'nalishlarni aniqlash va amaliy amalga oshirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishni maqsad qiladi.

Mazkur bo'limda qishloq xo'jaligida elektr energiyasidan foydalanish masalalari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi va xorijiy mamlakatlar olimlarining ilmiy asarlari, konferensiya materiallari, ma'ruza matnlari, internet manbalaridan foydalanilgan.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, qishloq xo'jaligida elektr energiyasidan foydalanish samaradorligini oshirish uchun quyidagi asosiy yo'nalishlar belgilandi:

1. Qishloq xo'jalik tarmoqlarida elektr energiyasidan foydalanish holati va tendentsiyalarini tahlil qilish:

- Qishloq xo'jalik tarmoqlarida elektr energiyasi iste'moli hajmi va tarkibini o'rganish;

- Elektr energiyasi iste'molining tarmoqlar kesimida tahlili;

- Qishloq xo'jaligida elektr energiyasi iste'mol qiluvchi asosiy ob'ektlar va ularning ulushi tahlili;

- Qishloq xo'jaligida elektr energiyasi iste'molining yillar kesimidagi o'zgarish tahlili;

- Qishloq xo'jaligida elektr energiyasi iste'moli va yalpi ichki mahsulot o'rtasidagi bog'liqliklarni aniqlash.

2. Qishloq xo'jalik tarmoqlarida elektr energiyasidan foydalanishni optimallashtirish:

- Elektr energiyasi iste'moli tarkibini takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqish;

- Qishloq xo'jalik tarmoqlarining elektr energiyasi iste'molini boshqarish tizimini takomillashtirish;

- Elektr energiyasi iste'molini nazorat qilish va boshqarish tizimini takomillashtirish;

- Qishloq xo'jaligida elektr energiyasi iste'moli uchun energiya audit tizimini joriy etish.

3. Qishloq xo'jaligida elektr energiyasidan foydalanish samaradorligini oshirish:

- Elektr energiyasi iste'molini resurs va energiya tejankor texnologiyalar asosida takomillashtirish;

- Qishloq xo'jaligida elektr energiyasi iste'molini kamaytiruvchi uskunalar, mexanizmlar va texnologiyalarni joriy etish;

- Qishloq xo'jaligida elektr energiyasi iste'molini optimallashtirish bo'yicha iqtisodiy rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini joriy etish.

Qishloq xo'jaligida elektr energiyasidan foydalanish samaradorligini oshirish bo'yicha olingan natijalar quyidagi asosiy yo'nalishlarda tahlil qilinadi:

1. Qishloq xo'jalik tarmoqlarida elektr energiyasi iste'molining hozirgi holati va tendentsiyalarini baholash:

- Qishloq xo'jalik tarmoqlarida elektr energiyasi iste'moli hajmi va tarkibidagi o'zgarishlar tahlil qilindi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda qishloq xo'jalik tarmoqlarida elektr energiyasi iste'moli doimiy ravishda o'sib bormoqda. Bu o'sish asosan sug'orish, chorvachilik va boshqa tarmoqlar hisobiga ro'y bermoqda.

- Qishloq xo'jalik tarmoqlarida elektr energiyasi iste'molining tarmoqlar kesimidagi taqsimlanishi tahlil qilindi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, sug'orish, chorvachilik va boshqa tarmoqlar elektr energiyasi iste'molida yetakchi o'rinni egallaydi.

- Elektr energiyasi iste'molining yillar kesimidagi o'zgarish tahlili qilindi. Tahlil natijalariga ko'ra, so'nggi 5 yil davomida elektr energiyasi iste'moli doimiy ravishda o'sib borgan.

- Qishloq xo'jaligida elektr energiyasi iste'moli va yalpi ichki mahsulot o'rtasidagi bog'liqlik tahlil qilindi. Natijalar ushbu ko'rsatkichlar o'rtasida bevosita, kuchli ijobiy korrelyatsion aloqa mavjudligini ko'rsatdi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, qishloq xo'jaligida elektr energiyasidan foydalanish samaradorligini oshirish uchun eng muhim yo'nalishlar belgilandi. Birinchidan, qishloq xo'jalik tarmoqlarida elektr energiyasi iste'molining hozirgi holati va tendentsiyalarini atroflicha tahlil qilish zarur. Bunda elektr energiyasi iste'moli hajmi,

tarkibi, iste'molning tarmoqlar bo'yicha taqsimlanishi, yillar kesimidagi o'zgarishlar, shuningdek, elektr energiyasi iste'moli bilan qishloq xo'jaligi yalpi ichki mahsuloti o'rtasidagi bog'liqlik o'rganiladi. Ikkinchidan, qishloq xo'jalik tarmoqlarida elektr energiyasidan foydalanishni optimallashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqildi. Bunda elektr energiyasi iste'moli tarkibini takomillashtirish, iste'molni boshqarish tizimini yaxshilash, iste'molni nazorat qilish va audit tizimini joriy etish nazarda tutiladi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, qishloq xo'jaligida elektr energiyasidan foydalanish samaradorligini oshirish uchun eng muhim yo'nalishlar belgilandi. Birinchidan, qishloq xo'jalik tarmoqlarida elektr energiyasi iste'molining hozirgi holati va tendentsiyalarini atroflicha tahlil qilish zarur. Bunda elektr energiyasi iste'moli hajmi, tarkibi, iste'molning tarmoqlar bo'yicha taqsimlanishi, yillar kesimidagi o'zgarishlar, shuningdek, elektr energiyasi iste'moli bilan qishloq xo'jaligi yalpi ichki mahsuloti o'rtasidagi bog'liqlik o'rganiladi. Ikkinchidan, qishloq xo'jalik tarmoqlarida elektr energiyasidan foydalanishni optimallashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqildi. Bunda elektr energiyasi iste'moli tarkibini takomillashtirish, iste'molni boshqarish tizimini yaxshilash, iste'molni nazorat qilish va audit tizimini joriy etish nazarda tutiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nurmatov, B. (2020). Qishloq xo'jaligida elektr energiyasidan foydalanish.
2. Jumayev, S. (2019). Elektr energiyasidan foydalanishning qishloq xo'jaligida rivojlanishi.
3. Rakhimov, O. (2021). Elektr energiyasidan foydalanishning qishloq xo'jaligida ekologik ta'siri.
4. Abdullaev, N. (2018). Qishloq xo'jaligida elektr energiyasidan foydalanish strategiyasi.
5. Azizov, D. (2017). Elektr energiyasidan foydalanishning qishloq xo'jaligida iqtisodiy ta'siri.

KICHIK BIZNES BOSHQARUVINING RAQAMLI IQTISODIYOTDAGI HOLATI

Islomova Muhayyo Toxirovna
Chirchiq Shahar kasb-hunar maktabi
Biznes asoslari fani o'qituvchisi

Annotatsiya. Raqamli iqtisodiyot sharoitida kichik biznes sub'ektlarini aniqlash me'zonlaridan biri sifatida yangi tarkib me'zoni muallifning ilmiy tadqiqotlari yangiligi sifatida keltirilgan. Mavzu yuzasidan ilmiy – amaliy ahamiyatga ega taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: kichik biznes, kichik biznes rehabilitatsiyasi, tarkib me'zoni, raqamli iqtisodiyot.

KIRISH

Ma'lumki, kichik biznesni nazorat qilishda davlatning fiskal, monetar va bevosita qo'llab-quvvatlash siyosati mavjud. Fiskal siyosatda tadbirkorlik sub'ektlari faoliyati soliq va davlat to'lovlari orqali boshqarilsa, monetar siyosatda davlat milliy banki orqali muomalaga tushadigan pul massasini nazorat qilish va boshqarish tushuniladi. Davlatning kichik biznesga bevosita ta'siri esa uning shu sohaga tegishli qonunlar yaratishi bilan amalga oshiriladi.

Kichik biznesning rivojlanishi ko'p jihatdan davlatning mazkur sektorni tartibga solish bo'yicha olib boriladigan siyosatiga bog'liq ekan, tartibga solishning chuqurlashtirilgan fiskal siyosati tadbirkorlik sub'ektining mustaqil faoliyatiga qiyinchiliklar tug'dirishiga olib keladi. Shu sabab, iqtisodiyotni boshqarishda fiskal siyosat salmog'i yuqori bo'lmasligi lozim. Negaki, soliq qonunchiligidagi doimiy o'zgarishlar, soliq turlarining ko'pligi va soliq tizimining murakkabligi tadbirkorlarga o'z biznesini shakllantirishidan ko'ra, ularning bankrotlik holatiga tushishiga olib keladi [3].

ASOSIY QISM

Mamlakatimizda kichik biznesni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashda, avvalo uning aniqlash mezonlariga katta ahamiyat beriladi. Ya'ni korxonadagi ishchilar sonining qanchaligiga. Ayrim korxonalar davlatning imtiyozlaridan o'z foydalarini ko'zlash maqsadida ishchi-xodimlar sonini kamaytirib ko'rsatishdan manfaatdor bo'ladilar. Hozirgi kunda jahonda turli miqdor va sifat tavsifidagi ko'rsatkichlarning mavjudligiga qaramay ulardan yagona mezon tanlanmagan. Kichik biznesning faoliyat turiga qarab turli mezonlardan foydalanilgan.

Iqtisodchi M.Eshov o'z tadqiqotlari davomida "kichik biznes va xususiy tadbirkorlik korxonalarining sifat mezonlari tariqasida korxonaga egasining mehnat va korxonani boshqarishga munosabati hamda ishlovchilar bilan aloqasi darajasidan,

miqdoriy mezonlar sifatida korxonada band bo'lgan ishchilar soni va yillik tovar aylanmasidan foydalanish maqsadga muvofiq" deb kichik biznes sub'ektlarini aniqlash me'zonida ishchilar soni bilan birga, yillik tovar aylanmasini hisoblash samaraliroq ekanligini keltirgan. Bu yondashuv raqamli iqtisodiyot sharoitida o'ta muhim me'zonlardan hisoblanadi [1]. Negaki, mamlakat taraqqiyoti, texnika-texnologiyalarning biznes jarayoniga chuqur integratsiyalanishi bilan korxonalarni raqamli transformatsiyalash boshlanadi va bunday holatda kichik biznes sub'ektlarini ishchilar soni bo'yicha aniqlash me'zoni o'z ahamiyatini tobora yo'qotib boradi. Ishchi kuchi o'rnini bevosita robotlashtirilgan texnologiyalar egallaydi. Shu sabab, yaqin kelajakda avtomatlashtirish jarayoni tobora kuchayar ekan, korxonadagi asbob-uskuna, mini texnologiya, sun'iy intellekt kabi **tarkib me'zonini** ham inobatga olish maqsadga muvofiqdir.

Davlat tomonidan kichik biznesni qo'llab-quvvatlashning mohiyatini o'rganish, soha faoliyatiga qulay muhit yaratib berish bilan birga, hozirgi raqamli iqtisodiyot sharoitida ularning raqobatbardoshligini oshirishda ham o'ta dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Shu sabab, kichik biznesni yangi iqtisodiy davrga tayyorlash maqsadida uning boshqaruvini yanada takomillashtirishda davlat tomonidan quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirilishi lozim deb hisoblaymiz:

- raqamli iqtisodiyot sharoitida kichik biznesning jahon bozorida raqobatbardoshligini oshirishda, davlatning fiskal, monetar va bevosida siyosati rolini tubdan isloh etish;
- davlatning kichik biznes faoliyatini yanada rivojlantirishida, intellektual salohiyat va texnologik jihatdan ta'minlanganlik darajasini baholash;
- kichik biznesning yashovchanlik davrini uzaytirish, hozirgi bozor konyukturasida raqobatbardoshligini oshirishda davlatning kichik biznes rehabilitatsiyasi operatsiyasini amalga oshirish;
- raqamli iqtisodiyot sharoitida kichik biznes sub'ektlarini aniqlash me'zoning yangi ko'rinishi bo'lgan tarkib me'zoni bo'yicha aniqlash.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Eshov M. O'zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanishi: shikastlanish, natijalar va istikbollar. Monografiya. Toshkent. "Ma'naviyat". 2017 yil 27 b.
2. Aleshchenko V.V., Karpova V.V. "Kichik va o'rta biznesni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmini takomillashtirish". Kollektiv monografiya. "Omsk ilmiy byulleteni" MChJ nashriyot markazi. Omsk 2015. SovershMehGosPoddergky.pdf. lib.ieie.su c. 7.
- 3 Stiv Milano "Kichik biznesni rivojlantirishda hukumatning roli". 2019 yil 25 yanvar
4. G'ofurov U.V. Kichik biznes davlatlarini tartibga solishning iqiq mexanizmlarini ta'minlash. / Dis. Av. Ref. Ikt. muxlis. shifokor. T., 2017. 30 – b.

BIOLOGIYA FANLARINI O'QITISHNING MAQSAD VA VAZIFALARI HAMDA TAMOYILLARI

Xolbutayeva Zuhraxon Rayimjonovna
Chirchiq shahar kasb-hunar maktabi
Biologiya fani o'qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqolada ta'limda biologiya fanlarini o'qitishning maqsad va vazifalari hamda tamoyillari xususidagi fikrlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: biologiya fanlari maqsad, vazifa, tizim, tirik organizim, kommunikativ kompetensiya.

Аннотация: в этой статье представлены цели, задачи и принципы преподавания биологических наук в образовании.

Ключевые слова: biological sciences goal, task, system, living organism, communicative competence.

Annotation: this article provides insights into the goals, objectives, and principles of teaching the biological sciences in education.

Key words: biological sciences goal, task, system, living organism, communicative competence.

O'quvchilarga tirik organizmlarning tuzilishi, ko'payishi, kelib chiqishi, xilma-xilligi, o'zaro munosabatlari, muhofazasi, tabiat va inson hayotidagi ahamiyati haqidagi bilimlarni berish, o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashini kengaytirish, mantiqiy va ijodiy fikrlashini shakllantirishdan iborat bo'lgan maqsadlar biologiya fanlari orqali amalga oshiriladi. Umuman olganda, ta'limda biologiya o'quv fanini o'qitishning vazifalari quyidagilarni tashkil etadi:

- asosiy biologik tushunchalar, nazariyalar va qonuniyatlar bilan tanishtirish;
- tirik organizmlarning yashash muhitiga moslanishlarining vujudga kelishi mexanizmlari haqida ma'lumot berish;
- organizmlarning individual va tarixiy rivojlanishining asosiy bosqichlari bilan tanishtirish;
- o'quvchilarni o'zlarining va o'zgalarning salomatliklarini saqlashga, sog'lom turmush tarziga rioya qilishga yo'naltirish;
- biologiya ta'limi mazmunining hozirgi ijtimoiy hayot va fan-texnika yutuqlari bilan bog'lanishini ta'minlash asosida o'quvchilarni ongli ravishda kasb tanlashga yo'naltirish;
- tabiat va uning barcha boyliklariga oqilona munosabatda bo'lish fazilatlarini yosh avlod ongiga singdirish;

Biologik bilimlar zaminida mahalliy o'simlik va hayvon turlari, selektsiya yutuqlari, qadimda yashab ijod etgan buyuk allomalar va hozirgi olimlarning biologiyaga oid ishlari bilan tanishtirish orqali o'quvchilarni milliy istiqloq va vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, biologiyadan olgan bilimlarini hayotda qo'llay olish kompetensiyalarini shakllantirishdan iborat. Ta'lim-tarbiya mazmuni, maqsad va vazifalari davrlar o'tishi bilan kengayib borishi natijasida uning shakl va usullari ham takomillashib bormoqda. Hozirda inson faoliyatining asosiy yo'nalishlari ulardan ko'zda tutilgan maqsadlarni to'liq amalga oshirish imkoniyatini beruvchi yaxlit tizimlar, ya'ni texnologiyalarga aylanib bormoqda.

Biologiya fanidagi kashfiyotlarning ahamiyati, tirik tabiatning qonuniyatlari, biologik xilma-xillik haqida, atamalar, xususiy va umumbiologik tushunchalar, qonunlar, nazariyalar, gipotezalarning mazmun-mohiyatini tushunadi, o'z fikrini bayon eta oladi va asoslaydi, tushunchalarni tahlil qiladi, umumlashtiradi, xulosalar chiqara oladi. Biologik ob'yekt, hodisa, jarayonlar (tur - asosiy sistematik birlik; tur mezonlari; evolyutsiyaning harakatlantiruvchi kuchlari: irsiy o'zgaruvchanlik, yashash uchun kurash, tabiiy tanlanish; evolyutsiya natijalari: turlarning xilma-xilligi, organizmlarning turli muhit sharoitlariga moslanuvchanligi)ning o'ziga xos jihatlarini ko'rgazmali vositalar asosida taniydi, mohiyatini tushungan holda yozma, og'zaki tavsiflay oladi. Shuningdek biologik tamoyillar o'ziga xos vazifalarni bajaradi.

-Biologik ob'ektlarda boradigan jarayonlarni kuzatish, tajribalar o'tkazish va xulosa qilish kompetensiyasi: Atrof-muhit bilan tirik organizmlarning uzviyligi va o'zaro aloqasi, ekologik sharoitga ko'ra tirik organizmlarning moslanishi va tarqalishini o'rganish uchun tabiatda kuzatish va tajribalarni aniq maqsad va reja asosida tizimli tarzda olib bora oladi, ma'lumotlar to'playdi, natijalarni qayd etadi, xulosa chiqarish va rasmiylashtirish ishlarini amalga oshira oladi. Didaktik va tarqatma materiallar, laboratoriya jihozlari, kimyoviy reaktivlar bilan ishlay oladi, ekotizimlarning oziq zanjirini tuza oladi, tabiatda va biologiya o'quv xonasida xavfsizlik qoidalariga rioya qiladi.

- Sog'lom turmush tarzi va ekologik kompetensiya: Sog'lom turmush tarzi me'yorlariga rioya qiladi, o'zining va o'zgalarning sog'lig'ini asrash va qadrlash, organizmidagi o'zgarishlarni nazorat qilish, reproduktiv salomatlikni mustahkamlash, jismoniy mehnat va aqliy faoliyatni uyg'un ravishda amalga oshirishning ahamiyatini biladi; ekologik madaniyat asoslari: insoniyat va tabiatning uzviyligi, inson salomatligiga ekologik omillarning ta'siri, tabiatda inson faoliyatining ijobiy va salbiy oqibatlarini tahlil qila oladi, tabiat va boshqa kishilar bilan munosabatda o'z xatti-harakatlarini ongli ravishda boshqara oladi; tabiat va uning boyliklarini asrash, qadrlash, biologik xilma-xillikni saqlash va uni ko'paytirishda ishtirok eta oladi.

- Kommunikativ kompetensiya: o'quvchi biologik tushunchaga ega bo'lishi, o'z ona tilida hamda birorta xorijiy tilda dastlabki tushunchalarni ishlata olishi, mavzu

bo'yicha tavsiya etilgan o'quv topshiriqlari va o'qituvchining savollariga yozma va og'zaki javob berishda ta'lim olayotgan til me'yorlariga rioya qilish; kichik guruhlar bilan ishlash jarayonida faol ishtirok etish.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, bugun o'quvchilarning tabiat to'g'risidagi ilmiy jihatdan boxabarligi ularning dunyoqarashlarini shakllantirish, tafakkurini rivojlantirishda tabiat qonunlarini asoslab berishda biologiya, tabiiyot va geografiya, fizika, kimyo, iqtisodiy bilim asoslari va tadbirkorlik asoslari o'quv predmetlari muhim ahamiyat kasb etadi. Tabiatda ro'y berayotgan hodisa va jarayonlar, tirik organizmlarning rivojlanish bosqichlari, tabiat va jamiyat qonunlariga insoniyatning ko'rsatadigan ta'sirlari haqida ilmiy va amaliy bilimlar majmuasini yoritish tabiiy va iqtisodiy fanlarning asosiy vazifasini belgilab beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tolipova J.O., G'ofurov A.T. Biologiya o'qitish metodikasi. O'quv-metodik qo'llanma. - T.: □Bilim□, 2004-yil
2. Tolipova J.O. Biologiya ta'limi texnologiyalari. - T.: □O'qituvchi□, 2002-yil
3. <http://uzviylik.tdi.uz/upload/iblock/c7e/c7e31ede4d3e9436be973f4ae394102>

HERBERT SPENSERNING KONFLIKTOLOGIYA MUAMMOSIGA YONDASHUVI

Eshnazarova Madina Ilhom qizi

Samarqand davlat universiteti Kattaqo'rg'on filiali

Ijtimoiy ish yo'nalishi talabasi

Xoljigitova Dinara Muzaffar qizi

Samarqand davlat universiteti Kattaqo'rg'on filiali

Ijtimoiy ish yo'nalishi talabasi

*Ilmiy raxbar: **Abbosova Maftuna Subxonovna***

Raqamli texnologiyalar va iqtisodiyot kafedrasida o'qituvchisi, P.h.D

Annotatsiya: Ushbu maqolada konflikt turlari va mojarolar, Herbert Spenserning konfliktologiya faniga qo'shgan hissasi, uning qarashlari va yondashuv metodlariga, makro va mikro darajadagi konfliktlarga munosabati haqida H.Spenser ilmiy ta'limotlari keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: konflikt, makro va mikro, mojarolar, ziddiyat, nizo, shaxs va guruhlar, konfliktogenez.

Kirish

Konfliktologiya -har qanday darajadagi nizolarning kelib chiqishi, paydo bo'lishi, rivojlanishi, hal qilinishi va tugashi qonuniyatlarini o'rganadigan fanlararo bilim sohasi. Konfliktologiya falsafa, sotsiologiya, psixologiya, tarix, huquq, axloq, iqtisodiyot, menejment va boshqa bir qator fanlar bilan chambarchas bog'liq holda rivojlanadi. Tadqiqot yo'nalishiga qarab, ziddiyat ijtimoiy dialektikaning namoyon bo'lishi sifatida o'rganiladi (makro daraja), ijtimoiy tizim va ijtimoiy munosabatlarning rivojlanish omili sifatida (mezo daraja), ijtimoiy qarama-qarshiliklar va kelishmovchiliklarning psixikasi va ongida aks ettirish sifatida (mikro daraja). Mojaroning paydo bo'lishiga olib keladigan muayyan muammolar doirasini hal qilish mojaroning mohiyatini, konfliktologiya ob'ekti va predmetini aniqlash bilan bog'liq bo'lgan qiyinchiliklarni engishga yordam beradi. Vujudga kelish tarixi Tartibga solish Mojaroning umumiy nazariyasining asoschilaridan biri Karl Marks edi, u qarama-qarshilik doktrinasini ishlab chiqdi va inqilobiy sinf va ijtimoiy o'zgarish modelini ishlab chiqdi. Keyinchalik, uning mojarolar haqidagi ta'limotining asosiy qoidalari amerikalik sotsiolog J. R. tomonidan shakllantirildi. Tyorner. Nemis-amerikalik sotsiolog Lyuis Kozerning "ijtimoiy konflikt funksiyalari" kitobi bilan, uning xulosalari asosida 20-asr boshlarida nemis faylasufi Georg Simmelning xulosalari va nemis-ingliz sotsiologi Ralf Darendorf. Lyuis Kozer ta'kidlagan Simmelning asosiy xulosasi shundaki, ziddiyat sotsializatsiya shaklidir. "Mojarolar, hamkorlik kabi, ijtimoiy

funktsiyalarga ega. Mojaroning ma'lum bir darajasi, albatta, ishlamay qolishi shart emas, balki guruhni shakllantirish jarayonining ham, uning barqaror mavjudligining ham muhim tarkibiy qismidir". Jorj Simmel shunday deb yozgan edi: "faqatgina Filistlar mojarolar va muammolarni hal qilish uchun mavjud deb hisoblashlari mumkin. Ularning ikkalasi ham kundalik hayotda va hayot tarixida o'zlarining qarorlaridan qat'iy nazar bajaradigan boshqa vazifalarga ega. Va agar vaqt uni hal qilmasa, balki uni shakli va mazmuni bilan boshqasiga almashtirsa, hech qanday mojarolar behuda bo'lmagan". Shunday qilib, u mojarolar kontseptsiyasini "himoya klapan" sifatida ilgari surdi: mojarolar dushmanlik tuyg'usini chiqaradigan valf bo'lib xizmat qiladi, agar bu chiqish joyi bo'lmasa, antagonistlar o'rtasidagi munosabatlarni buzadi. Mojarolar yuzaga keladigan tizimga nisbatan har doim ham ishlamay qolmaydi; ko'pincha mojarolar uni saqlab qolish uchun zarurdir. Mojarolar jamiyat va guruhlarining o'ziga xosligi va chegaralarini o'rnatish va saqlashga xizmat qiladi. Ko'zning fikriga ko'ra, mojarolarning vazifasi guruh identifikatorini o'rnatish va saqlashdir va boshqa guruhlar bilan ziddiyat guruhning o'ziga xosligini mustahkamlashga va uning atrofidagi jamiyatga nisbatan chegaralarini saqlashga yordam beradi. Ya'ni, ziddiyat munosabatlari tizimlarini tartibga soladigan darajada guruhni saqlash funksiyasini bajaradi. Mojarolar uchun asoslar har qanday jamiyatda mavjud, ammo ijtimoiy tuzilmalar antagonistik talablarni ifodalashning ruxsat etilgan usullari bilan farq qiladi. "Ehtimol, mojarolar hamma narsaning otasi, ya'ni o'zgarishlarning harakatlantiruvchi kuchi bo'lishi mumkin, ammo mojarolar urush bo'lmasligi va fuqarolar urushi bo'lmasligi kerak", deb yozgan Ralf Darendorf. Darendorf uchun mojarolar ozmi-ko'pmi shiddatli va ozmi-ko'pmi zo'ravonlik bo'lishi mumkin, ammo ularni tartibga solish zo'ravonlikni kamaytirishning hal qiluvchi vositasidir; nizolarni tartibga solish ularni nazorat ostida qiladi, "va ularning ijodiy kuchi ijtimoiy tuzilmalarni bosqichma-bosqich rivojlantirish xizmatiga qo'yiladi"

Nazariy asoslar

Mojarolar tushunishda eng keng tarqalgan ikkita yondashuv. Birinchisida ziddiyat tomonlar, fikrlar, kuchlarning to'qnashuvi, ya'ni juda keng tarqalgan deb ta'riflanadi. Ushbu yondashuv bilan mojarolar jonsiz tabiatda ham mumkin. "Konflikt" va "qarama-qarshilik" tushunchalari aslida hajm jihatidan taqqoslanadigan bo'lib qoladi. Ikkinchi yondashuv mojarolar qarama-qarshi yo'naltirilgan maqsadlar, manfaatlar, pozitsiyalar, fikrlar yoki raqiblar yoki o'zaro ta'sir sub'ektlarining qarashlari to'qnashuvi sifatida tushunishdan iborat. Bu erda qarama-qarshi o'zaro ta'sir mavzusi individual shaxs yoki odamlar va odamlar guruhlarini bo'lishi mumkin deb taxmin qilinadi. Ijtimoiy ziddiyat deganda ijtimoiy o'zaro ta'sir jarayonida yuzaga keladigan, mojarolar sub'ektlarining qarama-qarshiligidan iborat va ularning bir-biriga nisbatan salbiy his-tuyg'ulari bilan birga keladigan muhim qarama-qarshiliklarni rivojlantirish va yakunlashning eng keskin usuli tushuniladi. Agar ijtimoiy mojarolar sub'ektlari qarama-qarshi bo'lsa, lekin

bir vaqtning o'zida salbiy his-tuyg'ularni boshdan kechirmasa (masalan, munozara, jang san'ati jarayonida) yoki aksincha, salbiy his-tuyg'ularni boshdan kechirsa, lekin tashqi tomondan ularni namoyon qilmasa, bir-biriga qarshi chiqmasa, unda bunday holatlar mojarodan oldingi holatlardir. Konflikt sub'ektlariga qarshi chiqish uchta sohada sodir bo'lishi mumkin: aloqa, xulq-atvor, faoliyat. Qarama-qarshilik raqib bilan kelishmovchilikni bildirish, uning faoliyatini blokirovka qilish yoki unga moddiy (ma'naviy) zarar etkazish maqsadida muloqot yoki harakatlardan iborat. Shaxslararo ziddiyat deganda shaxsning ichki dunyosi tuzilmalarining uzoq davom etgan kurashi natijasida yuzaga kelgan, ijtimoiy muhit bilan qarama-qarshi aloqalarni aks ettiruvchi va qaror qabul qilishni kechiktiradigan aniq salbiy tajriba tushuniladi. Har qanday mojaroning asosi qarama-qarshilik bo'lib, u har xil turdagi mojarolar uchun ham, ularni o'rganishning turli darajalari uchun ham tizimni tashkil etuvchi rol o'ynaydi. Bugungi kunga kelib, mojarolarni o'rganish harbiy fanlar, san'atshunoslik, tarix, matematika, pedagogika, siyosatshunoslik, huquqshunoslik, psixologiya, sotsiobiologiya, sotsiologiya, falsafa va boshqalar (masalan, psixiatriya va iqtisodiyot) doirasida olib borilmoqda. Odamlar, boshqaruv organlari o'zlarining alohida psixologik, huquqiy, falsafiy, sotsiologik va boshqa jihatlari bilan emas, balki yaxlit Real mojarolar bilan shug'ullanadilar. Ushbu mulohazalar mustaqil fan-konfliktologiyani ajratish zarurligini asoslaydi. Uni har tomonlama o'rganish ob'ekti umuman ziddiyatlar bo'lib, mavzu ularning paydo bo'lishi, rivojlanishi va yakunlanishining umumiy qonuniyatlari hisoblanadi. Konfliktologiya nizolarning ikki turi bilan qiziqishi kerak: inson ishtirokida (shaxslararo va ijtimoiy) va zookonfliktlar. Ijtimoiy nizolarning asosiy turlariga quyidagilar kiradi: shaxslararo nizolar, shaxs — guruh ziddiyatlari, kichik, o'rta va katta ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi nizolar, alohida davlatlar va ularning koalitsiyalari o'rtasidagi xalqaro nizolar. Konfliktologiyaning Markaziy ob'ekti ijtimoiy nizolar, ularning yadrosi esa shaxslararo nizolardir. Boshqa ijtimoiy mojarolar orasida unchalik murakkab bo'lmagan shaxslararo nizolarni o'rganish nizolarning o'zaro ta'sirining asosiy sabablarini ochib berishi mumkin. Ijtimoiy nizolar shaxslararo nizolar bilan chambarchas bog'liq. Shu sababli, ijtimoiy nizolarning sabablarini tushunish psixikada yuzaga keladigan va insonning ziddiyatli xatti-harakatlaridan oldingi jarayonlarni o'rganmasdan qiyin bo'ladi. O'n bitta xususiy konfliktologik fanlarning har biri ushbu fanlar uchun umumiy bo'lgan ob'ektda o'z mavzusiga ega. Bu fan o'rganadigan ob'ektning bir qismi, tomoni, darajasi. Biroq, konfliktologiyaning o'zi ham nizolarni to'liq tasvirlab bera olmaydi. Mojarolar-bu mutlaqo hamma narsani bilib bo'lmaydigan bitmas-tuganmas bilim ob'ekti. Shuning uchun konfliktologiya predmeti-bu rivojlanishning ushbu bosqichida fan o'rganishga qodir bo'lgan nizolarning qonuniyatlari, tomonlari, xususiyatlari. Konfliktologiya ob'ekti mavzuga nisbatan ancha konservativ ta'limdir. Ob'ekt o'z rivojlanishi natijasida o'zgarishi mumkin, bundan tashqari, o'rganilayotgan hodisalarning mohiyatiga fanning chuqurroq kirib

Iborishi munosabati bilan uning chegaralari aniqlanishi mumkin. Konfliktologiya ob'ekti-ijtimoiy, shaxslararo va zookonfliktlar-yaqin kelajakda sezilarli o'zgarishlarga duch kelishi dargumon.

Muayyan masala bo'yicha kelishmovchilik holatida nizoni hal qilish, qoida tariqasida, ikki (yoki undan ortiq) qarama-qarshi tomonlar o'rtasida muhokama qilinayotgan masalada neytral deb hisoblangan shaxs yoki guruh ishtirokida amalga oshiriladi. Ko'pincha, vositachi barcha qarama — qarshi tomonlar tomonidan hurmatga sazovor bo'lgan guruh yoki shaxs bo'lsa, oxirgi shart ixtiyoriy bo'lib chiqadi. Nizolarni hal qilish yarashish, vositachilik, hakamlilik yoki sud jarayonini o'z ichiga olishi mumkin. Ushbu usullarning barchasi uchinchi tomonning aralashuviga muhtoj. To'g'ridan-to'g'ri bahsli jarayon ishtirokchilari o'rtasida yuzaga keladigan hal qilish usuli muzokaralar deb ataladi. Muzokaralar jarayoni an'anaviy savdolashish turi bilan taqqoslanishi mumkin, bu erda tomonlarning manfaatlari yuzaga keladigan ish munosabatlarini bekor qiladi. Asosiy muzokaralar o'zaro manfaatlarga ham, biznes munosabatlariga ham ahamiyat beradi. Mojaroning oldini olish mumkin, aslida uni hal qilmasdan, tomonlarning o'z fikrlari bir-biridan farq qilishini o'zaro anglashlariga erishish orqali, ammo hozirgi paytda keyingi harakatlarga murojaat qilishning hojati yo'q. Ba'zi hollarda, masalan, demokratiyalarda, fikrlarning xilma-xilligi hatto kerakli natijaga olib kelishi mumkin, shu bilan muammoni ochib beradi va shu bilan birlashmalarga o'z nuqtai nazarini shakllantirishga imkon beradi: bu holda tomonlar kelishmovchiliklarga rozi bo'lishlari mumkin. Guruhlararo nizolar turlari: 1. Iqtisodiy nizolar 2. Siyosiy mojarolar 3. Milliy nizolar Mojarodan qochmasdan, balki uni faol ravishda hal qilmasdan ham kurashish mumkin

Spenserning asosiy g'oyalari Herbert Spenser - sotsiologiyada organik harakat asoschisi. U jamiyatga tirik, biologik organizm sifatida qaragan. Mutafakkirning asosiy asarlari "Siyosiy institutlar", "Asosiy tamoyillar" va "Sintetik falsafa tizimi" 3 jildan iborat. Ijtimoiy dunyo - bu tabiiy dunyoning bevosita davomi. Dunyoning o'zi 3 bosqichda rivojlanadi-organikgacha, organik, noorganik. Jamiyat nazariyasini yaratdi. Unga ko'ra, ilmiy piramida mavjud: matematika - biologiya - psixologiya - sotsiologiya – inson-biologiya - psixologiya - sotsiologiya - inson ruhiyatining rivojlanishi. Piramidaning eng yuqori cho'qqisida mavhum fikrlash va mavhum mavjudotlar g'oyasi shakllanadi. Spenserning so'zlariga ko'ra, jamiyat-bu shaxsga nisbatan yaxlitlik, yaxlitlik, odamlar uchun kamaymaydigan va o'zini o'zi ta'minlaydigan voqelik. Jamiyat - tirik organizm. Uning asosiy xarakteristikalari quyidagilardir: tuzilish va tuzilishning progressiv differentsiatsiyasi, uzluksiz o'sishi, ichki birlashma va massaning oshishi (progressiv integratsiya), funktsiyaning progressiv farqlanishi. Jamiyat aniqlik va xilma-xillik, hajm va bog'liqlikni oshirish yo'nalishida rivojlanmoqda. Jamiyatning asosiy quyi tizimlari ajratilgan, funktsional birlashtirilgan. Bu: Ovqat hazm qilish tizimi - bu jamiyatning ishlab chiqarish tashkiloti, ishlab chiqarish faoliyati. Bu

geologiya, ekologiya, geografiya, demografiya tufayli. Tarqatish tizimi - bu jamiyatning aloqa vositalari (yo'llar, aloqa yo'llari, agentlar, mintaqaviy aloqalar) va mehnat taqsimoti tizimi. Tartibga solish tizimi xarajatlar va hukmronlik tizimi hamkorlikka asoslangan. Bu tizim ijtimoiy urushlar natijasida vujudga keladi. Tartibga solish tizimining tarkibiy qismlari: armiya, moliya, hukumat, banklar.

Jamiyat rivojlanishi uchun albatta ijobiy konfliktlar ham zarurdir. Konfliktni ijobiy yo'llar bilan hal etish, konfliktli vaziyatni ushlab turish va eng asosiysi nizoning asosiy sabablarini topgan holda hal etish, konfliktologiya fanining ustuvor vazifalaridandir. Konfliktlar jamiyat rivojlanishi uchun o'zining sezilarli ta'siriga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.J.S.Quchqorov – SamduKF “Gumanitar fanlar” kafedresi professori, fanlar bo'yicha falsafa doktori(PhD) dotsent . “KONFLIKTOLOGIYA “ o'quv qo'llanma.
2. “Where scientists empower society” jurnali
- 3.” Pedagogik konfliktologiya” o'quv qo'llanma
- 4.http://en.Wikipedia.org/wiki/konlikt_haqida_tushuncha

SUV TIRIKLIK MANBAI

*Abdurahmonova Rohila Solijonovna,
Ahmadjonova Ma'muraxon Ne'matovna
Niyozmetova Dilnoza Rustamjonovna,
Farg'ona shahar kasb-hunar maktabi kimyo va
biologiya fani o'qituvchilari*

Annotatsiya: Ushbu maqolada suvning tirik organizmlar uchun ahamiyati, suvning tejashga doir chora tadbirlar haqida to'liq malumot berilgan.

Kalit so'zlar: suvning iflaslanish darajasi, o'simliklar uchun ahamiyati, issiqlik sig'imi.

Sayyoramizning turli qismlari turli moddalar bilan to'la. Albatta, ularning birortasiz hayotimizni tasavvur qilish qiyin, ammo baribir bu savolga aniq javob bor. Bu – suv. Hozirgacha hayot mavjudligi aniqlangan yagona sayyora Yeri mizning o'ziga xosligi unda ajoyib birikma – suv mavjudligi bilan bevositabog'liq. Olimlar suvning Yer sharida paydo bo'lishi sayyoraning shakllanishi bilan deyarli parallel ravishda sodir bo'lganini aniqladilar. Hech shubha yo'qki, hayot aynan suvda paydo bo'lgan. Suv hamma joyga kirib borgan ajoyib moddadir: Yer yuzasining ham, inson tanasining ham 70% dan ortig'i suvdan iborat. Okeanlar, dengizlar, daryolar, buloqlar, suv yerosti bo'shliqlari va yoriqlarini to'ldiradi, tuproqqa singadi. Tuman va bulutlar ham suvdur. Suv Yerdagi turli xil mexanizmlar va jarayonlarda ishtirok etadi. Uning ahamiyatini tasdiqlovchi ba'zi faktlar:

– suv aylanishi tufayli hayvonlar va o'simliklarning hayoti va mavjudligi uchun juda zarur bo'lgan namlik hosil bo'ladi;

– dengiz va okeanlar, daryolar va ko'llar yaqin-atrofdagi hududlarning iqlimiga bevosita ta'sir qiladi;

– suv yuqori issiqlik quvvatiga ega, buning natijasida sayyorada qulay harorat rejimi ta'minlanadi;

– suv fotosintez jarayonida ishtirok etadi (usiz o'simliklar karbonat angidridni kislorodga aylantira olmaydi va biz toza havodan nafas ololmas edik).

Bir so'z bilan aytganda, suvsiz ekotizim (hayvonlar, qushlar, o'simliklar) bo'lmaydi, usiz iqlim qanday bo'lar edi – tasavvur qilish qiyin. Sayyorada mavjud bo'lgan barcha hayot asosan suv tufayli shakllanadi. Hayotning asosi – suvning xususiyatlari. Suvning kimyoviy tarkibi H₂O. Kimyoviy birikmasining g'ayrioddiy xossalari hayot uchun zarur bo'lgan barcha sharoitlarni yaratadi:

• uning issiqlik sig'imi 0 dan 37 darajagacha bo'lgan diapazonda pasayib, keyin ortib boradi (issiqqonli hayvon turlarini belgilovchi xususiyat);

• zichlikdagi o'zgarishlar, ular 4 darajagacha sovitish bilan ortadi, keyin esa keying sovitish bilan kamayadi (bu xususiyat sovuq havoda suv havzalarida yashovchi tirik organizmlar hayotini saqlab qoladi);

- bir vaqtning o'zida uchta agregat holatida mavjudligi;
- suvning deyarli hamma narsani eritib yuborish qobiliyati.

Oxirgi sifat tufayli ichimlik suvi har doim erigan moddalarni o'z ichiga oladi. U bilan birga foydali mineral tuzlar va elementlar tanaga kiradi: kalsiy, yod, magniy, ftor, brom, selen va boshqalar. Ichimlik suvining tarkibi va xossalari ularning miqdori va nisbatiga bog'liq. Eng keng tarqalgan modda suvsiz Yerda tirik

organizmlarning mavjud bo'lishi ilojsiz mumkin emas edi. Inson, hayvon va

o'simliklar faqat suv tufayli yashash mumkin. Suvning kimyoviy tarkibi suvdagi turli xil kimyoviy va fizik holatlardagi moddalarning yig'indisidir. Suvning kimyoviy formulasi H_2O . Biroq XVIII asr oxirigacha suvning bo'linmas modda ekaniga ishonishgan. 1781-yilda ingliz olimi Genri Kavendish suvning ikki elementdan iboratligini isbotladi, keyinchalik fransuz olimi Antuan Lavuazye

bu elementlarni kislorod va vodorod deb ataydi.

Suv yer yuzidagi har bir tirik jonzot uchun eng muhim hayot manbai hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni bilan qabul qilingan Strategiya 2030ning alohida, uchinchi yo'nalishi — Suv resurslarini tejash va atrof-muhitni muhofaza qilish bilan bog'liq ekanligi ham bejiz emas.

Ayrim tadqiqotchilarning fikricha, global iqlim o'zgarishi natijasida so'nggi 50-60 yil davomida Markaziy Osiyoda muzliklar maydoni taxminan 30 foizga qisqargan va 2050 yilga borib Markaziy Osiyoda chuchuk suv tanqisligi mintaqada yalpi ichki mahsulotning 11 foizga pasayishiga olib kelishi bashorat qilinadi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda iqlim o'zgarishi oqibatlarini yumshatishning ustuvor yo'nalishlari va suv resurslaridan oqilona foydalanish chora-tadbirlarini aks ettiruvchi qator konseptual hujjatlar qabul qilindi. «2030 yilgacha bo'lgan davrda Atrof muhitni muhofaza qilish konsepsiyasi», «Suv xo'jaligini rivojlantirishning 2020–2030 yillarga mo'ljallangan konsepsiyasi», «2020–2025 yillarda gidrometeorologiya xizmatini rivojlantirish konsepsiyasi», «Suv resurslarini boshqarish va irrigatsiya sektorini rivojlantirishning 2021–2023 yillarga mo'ljallangan strategiyasi», «Suv resurslaridan foydalanish sohasida davlat boshqaruvi va nazorat tizimini yanada takomillashtirish hamda suv xo'jaligi obyektlari xavfsizligini ta'minlash chora-tadbirlari»gi farmon va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar shular jumlasidandir.

Suv tanqisligining oqibatlaridan eng ko'p va bevosita ziyon ko'radigan shaxslar — bular yer bilan ishlaydigan dehqonlar, fermer xo'jaliklari sohiblari hisoblanadi. Shu bois mamlakatimizda fermer xo'jaliklari vakillariga suv resurslaridan oqilona va samarali foydalanish bo'yicha ko'nikmalarini oshirishga alohida e'tibor qaratiladi.

Xususan, ayni vaqtda respublikamizning barcha hududlarida fermer xo'jaliklari vakillari uchun ko'rgazmali seminarlar o'tkazilmoqda. Namunali fermerlar tajribasidan kelib chiqib, sug'orishning suvni tejaydigan texnologiyalarini joriy etishni rag'batlantirish mexanizmlari ko'rsatilmoqda. Mazkur texnologiyalarni joriy etishni yanada rag'batlantirish maqsadida 2023 yilda suvni tejash tizimi joriy etilgan g'alla va sabzavot maydonlarining har bir gektari uchun subsidiyalar miqdori 1 mln so'mdan 8 mln so'mgacha oshirildi.

Shunga qaramay, Suv xo'jaligi vazirligi tomonidan fermer xo'jaliklari o'rtasida suvdan oqilona foydalanishning hayotiy zarurligini tushuntirish, tomchilatib sug'orish usuliga o'tishning iqtisodiy maqsadga muvofiqligini, suvni tejaydigan texnologiyalarni joriy etishga qaratilgan targ'ibot-tashviqot ishlarini kuchaytirish zarurati bor.

Suvni tejab ishlatish vaqti keldi

Toza ichimlik suvidan foydalanish insonning asosiy huquqlaridan biridir. Suv resurslariga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish kelajak avlodlar uchun barqaror rivojlanishning kalitidir.

Suvdan oqilona foydalanish bo'yicha davlat chora-tadbirlari samaradorligini oshirishda aholi, ayniqsa, yoshlar o'rtasida suvdan foydalanish madaniyatini yuksaltirish, ichimlik suvi uchun bozor narxlarini joriy etish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Aholining suv bilan ta'minlanganlik holati aholi turar punktlari va ulardagi turmush darajasining eng muhim ko'rsatkichlaridan biridir. Quvurli ichimlik suvining asosiy iste'molchisi sifatida aholi suvni tejash jarayonida muhimroq rol o'ynashi kerak. Biroq, hozirgi vaqtda ko'plab shaharlarda aholining suvni tejash muammosiga befarq munosabatiga guvoh bo'lamiz. Bunday mas'uliyatsiz munosabat rejalashtirilgan Sovet iqtisodiyoti davrida, boshqaruvning ma'muriy usullari iste'molchilarni suvdan tejamkor va oqilona foydalanishga undamagan paytda paydo bo'lgan. Axir, o'shanda suv ta'minoti xarajatlarining asosiy qismi davlat budjeti hisobidan subsidiyalangan.

Tejamkorlikni oiladan boshlab o'rgatish kerak

Shunday qilib, iste'molchilarning suvdan noratsional foydalanishi, bir tomondan, suvdan foydalanish madaniyatining pastligi, ikkinchi tomondan, aholining salmoqli qismida suvni tejashga qaratilgan rag'batlantirish tizimining yo'qligi bilan bog'liq. Shu munosabat bilan bugungi kunda suv tariflarini shakllantirishda bozor munosabatlariga o'tish muammosi juda dolzarbdir. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, aholining suvdan tejamkor va oqilona foydalanishi ko'p jihatdan har bir iste'molchining to'lovlar miqdorini kamaytirishdan shaxsiy manfaatdorligiga bog'liq. Boshqa tomondan, aholi o'rtasida suvdan oqilona foydalanish madaniyatini shakllantirish bo'yicha doimiy tizimli ishlarni amalga oshirish zarur. Bu tushuntirish ishlari ta'limning barcha bosqichlarida – "bog'cha – maktab – universitet"da, eng muhimi, oilada zarur. Yosh avlodni suvga g'amxo'rlik qilish ruhida tarbiyalash maqsadida maktab va oliy o'quv

yurtlarida o'quv kurslarini o'tkazish amaliyoti odatiy holga aylanishi kerak. Shu mavzuda insho, rasm, plakat tanlovlarini tashkil etish ham yoshlar e'tiborini muammoga qaratishi mumkin.

Suvni muhofaza qilish bo'yicha keng ko'lamli umumrespublika ta'lim dasturlari zarur. Mas'ul tashkilotlar suvdan tejamkorlik bilan foydalanish chora-tadbirlarini targ'ib qilishga qaratilgan ommaviy axborot vositalarida muntazam e'lonlar tashkil etish, konferensiya va seminarlar, ekoaksiyalar o'tkazish orqali suvdan foydalanish madaniyatini yuksaltirishga qaratilgan targ'ibot-tashviqotini yanada kuchaytirishimiz zarur. Muxtasar aytganda, aholi va iqtisodiyot tarmoqlarini sifatli suv bilan to'liq ta'minlashni istar ekanmiz, aholining ham, tadbirkorlik subyektlarining ham suvdan foydalanish madaniyatini yuksaltirishga erishishimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

7-sinf kimyo darsligi

Odiljon TOJIYEV,

Oliy Majlis Qonunchilik palatasi Spikeri o'rinbosari
(<https://parliament.gov.uz/articles/1692>)

PROTEINLAR

*Abdurahmonova Rohila Solijonovna,
Ahmadjonova Ma'muraxon Ne'matovna
Niyozmetova Dilnoza Rustamjonovna,
Farg'ona shahar kasb-hunar maktabi kimyo va
biologiya fani o'qituvchilari*

Annotatsiya: Ushbu maqolada proteinlarning tarkibi, funksiyalari va vazifalari to'liq yoritilgan. Oqsillarning o'rgangan olimlar haqida to'liq malumot berilgan.

Kalit so'zlar: protein, globulyar, fibrillyar, gemaglobin, albulinlar, globulinlar, glutaminlar, gistonlar, prolaminlar, protaminlar.

Oqsillar, proteinlar — molekulari aminokislotalar qoldig'idan tuzilgan (bir-biri bilan, asosan, amin va karboksil guruhlari orqali birikkan) moddalar. Suvda va tuzli eritmalarda eruvchanligiga ko'ra, proteinlarga tegishli oqsillar 7 ga bo'linadi: albulinlar, globulinlar, glutaminlar, gistonlar, prolaminlar, protaminlar, skleroproteinlar. Pepsin, tripsin, ximotripsin, papain kabi proteolitik fermentlar ham proteinlarga taalluqli. Proteinlar termini, ko'pincha, oqsillar sinonimi sifatida qo'llanadi. Hamma tirik mavjudotlar tarkibiga kiradigan murakkab, azot tutuvchi organik moddalar hisoblanadi. Oqsil hayot faoliyatida muhim ahamiyatga ega. Hujayra tarkibida bir necha ming xil oqsil mavjud bo'lib, ularning har biri ma'lum bir vazifani bajaradi. Shuning uchun ular proteinlar (yun. protos — birinchi, eng muhim) deb ataladi. Oqsil hujayra quruq vaznining 3/4 qismini tashkil etadi. Ma'lumki, hamma organizmlarning oqsillari, ularning har xil biologik faolligidan qat'iy nazar, bir xil 20 ta standart aminokislotalardan tashkil topgan bo'lib, bu kislotalar alohida hech qanday biologik faollikka ega emas. Oqsilning bir-biridan kimyoviy farqi, ulardagi aminokislotalarning ketma-ketligiga bog'liq. Aminokislotalar oqsil tuzilmasining alifbosi bo'lib, ularni turli tartibda birlashtirib, cheksiz sondagi ketma-ketliklarni, ya'ni cheksiz miqdordagi har xil oqsillarni olish mumkin. Masalan, har bir tur organizmda bir necha ming xil oqsil mavjud bo'lib, ular turlarining soni 10 mln. atrofida. Matematik izlanishlar shuni ko'rsatadiki, 20 ta aminokislotalardan hosil bo'lishi mumkin bo'lgan oqsil izomerlarining og'irligi Yer shari og'irligidan og'irroq bo'lar ekan. Oqsillar makromolekulalar bo'lib, ularning mol majmuasi bir necha mingdan bir necha mlnga teng. Oqsillar molekulasining qurilish ashyosi sifatida aminokislotalar xizmat qiladi. Aminokislotalarning bir uglerod atomiga (a-uglerod atomi) aminoguruh va karboksil guruh birlashtiriladi. Oqsillarda 20 turdagi aminokislota uchraydi, ular bir-biridan R-guruhi bilan farq qiladi, u gidrofil yoki gidrofob, asosli, kislotali yoki neytral bo'lishi mumkin. Oqsillardagi aminokislotalar bir-biri bilan peptid bog'lari, ya'ni amina

bog'lari bilan birikkan, bu bog' bir aminokislota a-karboksil qoldig'ining ikkinchi aminokislota a-aminoguruxli qoldig'i bilan bog'lanishi hisobiga hosil bo'ladi. Shu ko'rinishda tuzilgan polimerlar peptidlar deb ataladi, di-, tri-, tetra- va boshqalar deb nomlangan old qo'shimchalar, molekula tarkibidagi aminokislota qoldiqlari soniga bog'liq, masalan dipeptidda 2 ta qoldiq, tripeptidda — uchta qoldiq va boshqa uncha katta bo'lmagan aminopeptidlardan farqli o'laroq, polipeptidlar 20 yoki undan ortiq (oqsil tabiatiga ko'ra, taxminan 50 tadan 2500 tagacha) aminokislota qoldiqlari tutadi. Oqsillar ketma-ket joylashgan aminokislota qoldiqlari, uzun zanjirni yoki oqsillarning birlamchi tuzilmasini tashkil etadi. O'z navbatida, oqsilning har xil joyida joylashgan aminokislota qoldiqlari tarkibidagi kimyoviy moddalar o'zaro har xil boglar bilan bog'lanishi natijasida oqsilning murakkab ikkilamchi, uchlamchi va to'rtlamchi tuzilmalari hosil bo'ladi. Yuqori tuzilishdagi tuzilmalar fizik va kimyoviy omillar (yuqori harorat, kislota, ishqor va boshqalar) ta'sirida quyi tuzilishdagi shakllarga qaytadi (bu hodisa oqsil denaturatsiyasi deb ataladi), natijada ular o'z biologik faolligini yo'qotadi. Ammo ayrim hollarda tashqi ta'sir yo'qotilsa oqsil yuqori ko'rinishdagi shakllariga qaytadi.

Oqsil tuzilishi va vazifalari bo'yicha xilma-xil bo'lib tuzilishiga ko'ra, 2 katta guruhga bo'lish mumkin: globulyar va fibrillyar. Globulyar oqsillar asosan, sferik yoki ellips shaklida bo'lib, ular tarkibiga boshqa guruh moddalar ham qo'shilgan (prostetik guruh). Masalan, gemoglobin globin va gemning qo'shilmasidan hosil bo'lgan, shuning uchun uni yana gemoproteid deb ham atashadi. Lipid tutuvchi oqsil lipoproteidlar, uglevod tutuvchilar — glikoproteidlar, metall tutuvchilar — metall proteidlar deyiladi.

Fibrillyar oqsil — bir yoki bir necha polipeptid zanjirdan tashkil topgan moddalar hisoblanadi. Ular uzun ip ko'rinishida bo'ladi. Biriktiruvchi to'qima (aktin, miozin, kollagen), soch, teri (a-keratin) oqsillari bunga misol bo'la oladi. Fibrillyar oqsillar, asosan, qurilish ashyosi yoki himoya vazifasini bajaradi. Oqsillarning biologik vazifalari bo'yicha quyidagi tasnifi mavjud: fermentlar (tripsin, ribonukleaza), tashuvchi oqsillar (gemoglobin, zardob albumini, mioglobin), oziq-ovqat va zaxira oqsillari (tuxum albumini, sutdagi kazein, ferritin), qisqaruvchi va harakat oqsillari (aktin, miozin), tuzilma oqsillari (kollagen, proteoglikanlar, kreatin), himoya oqsillari (antitelolar, fibrinogen, trombin, ilon zahari, bo'g'ma qo'zg'atuvchisining toksini), nazorat qiluvchi oqsillar (insulin, kortikotropin, o'sish gormoni) va boshqalar.

Oqsil ajratib olish ulardagi aminokislota qoldiqlarini aniqlashda kimyo va molekulyar biologiya fanlarining usullaridan (dializ, gelfiltratsiya, elektroforez, xromatografiya, sekve-natsiya va boshqalar) foydalaniladi. **Oqsillar** (oqsillar, polipeptidlar) yuqori molekulyar og'irlik organik moddalar, alfa aminokislotalardan iborat, bir-biriga bog'langan zanjir peptid bog'. Tirik organizmlarda oqsillarning aminokislotalar tarkibi genetik kod bilan aniqlanadi, sintez jarayonida aksariyat

hollarda 20 ta standart aminokislotalar. Ularning ko'p kombinatsiyasi oqsil molekulalarining turli xil xususiyatlarini aniqlaydi. Bundan tashqari, oqsil tarkibidagi aminokislota qoldiqlari ko'pincha tarjimadan keyingi o'zgarishlarga duch keladi, bu protein o'z vazifasini bajara boshlagunga qadar ham, hujayradagi „ish“ paytida ham sodir bo'lishi mumkin. Ko'pincha tirik organizmlarda turli xil oqsillarning bir nechta molekulalari murakkab komplekslarni hosil qiladi, masalan, fotosintetik kompleks va boshqa komplekslar. Yuqori darajada tozalangan oqsillar past haroratlarda kristallar hosil qiladi, ular bu oqsillarning fazoviy tuzilmalarini o'rganish uchun ishlatiladi. Tirik organizmlarning hujayralaridagi oqsillarning vazifalari funksiyalariga qaraganda ancha xilma-xildir boshqa biopolimerlar — polisaxaridlarlar va deoksiribonuklein kislotasi(DNK). Shunday qilib, oqsillar immunitet (biologiya)da asosiy rol o'ynaydi,ular transport funksiyasini bajaradi(masalan, gemoglobin, qondagi gazlarni tashish va albumin, yog'larni tashish, saqlash (masalan, kazein sut). DNK polimeraza va RNK polimeraza matritsa reaksiyalarida ishtirok etadi, strukturaviy (masalan, soch va tirnoqlar oqsildan keratin, kollagen va elastin birlashtiruvchi to'qima biriktiruvchi to'qimaning muhim tarkibiy qismidir tubulin mikrotubulalar hosil qiladi, retseptor hujayra signalizatsiya tizimlarida funksiyasini bajaradi (masalan, oqsil rodopsin, zarur vizual retseptorlarning ishlashi va fotonlar yorug'lik ta'siriga javoban nerv impulsi shakllanishini ta'minlash uchun). Bundan tashqari, unchalik ahamiyatli bo'lmagan bir nechta funktsiyalarni ajratib ko'rsatish mumkin, masalan, energiya funktsiyasi charchaganlik bilan va zaharlarning funktsiyasi (zaharli oqsillar).Proteinlar hayvonlar va odamlarga (asosiy manbalar: go'sht, parranda go'shti, baliq, sut, yong'oq, dukkaklilar, don, ozroq sabzavot, meva, rezavorlar va qo'ziqorinlar), chunki ularning tanasi barcha muhim aminokislotalarni sintez qila olmaydi va ba'zilar proteinli ovqatlardan kelib chiqishi kerak. hazm qilish jarayonida fermentlar iste'mol qilingan oqsillarni aminokislotalarga parchalaydi, ular organizmning o'z oqsillarini biosintezi uchun ishlatiladi yoki keyinchalik [energiya] hosil qilish uchun parchalanadi. Proteinning aminokislotalar ketma-ketligini — insulina — ketma-ketlik usuli bilan birinchi marta aniqlash uchun Fridrix Sanger Kimyo bo'yicha Nobel mukofoti bilan taqdirlandi.1958 yilda u Gemoglobina va miyoglobina oqsillarining dastlabki uch o'lchamli tuzilmalari Rentgen nurlari diffraksiyasi bilan aniqlangan, Perutz Maks Ferdinand va Kendrew Jon Cowdery 1950-yillarning oxirida, buning uchun ular 1962 yilda kimyo bo'yicha Nobel mukofotini olishgan.

U bu birlikni „oqsil“ (Pr) (qadimgi yunoncha *protos* - *birinchi*, *asosiy* dan), nazariyani esa — „oqsil nazariyasi“. Mulderning g'oyalariga ko'ra, har bir oqsil bir necha oqsil birliklari, oltingugurt va fosfordan iborat. Misol uchun, u fibrin formulasini 10PrSP sifatida yozishni taklif qildi. Mulder, shuningdek, oqsillarni yo'q qilish mahsulotlarini — aminokislotalarni o'rgandi va ulardan biri (leytsina) uchun kichik

xatolik bilan molekulyar og'irlikni aniqladi — 131 atom massa birligi. Proteinlar haqidagi yangi ma'lumotlar to'planganligi sababli, oqsil nazariyasi tanqid qilina boshladi, ammo shunga qaramay, 1850-yillarning oxirigacha u hali ham umumiy qabul qilingan deb hisoblanardi. XIX-asrning oxiriga kelib, oqsillarni tashkil etuvchi aminokislotalarning aksariyati o'rganildi. 1880-yillarning oxirida rus olimi Danilevskiy Aleksandr Yakovlevich oqsil molekulasida peptid guruhleri (CO-NH) mavjudligini qayd etdi. 1894-yilda nemis fiziologi Kossel Albrecht aminokislotalar oqsillarning asosiy tuzilish elementlari bo'lgan nazariyani ilgari surdi. XX-asr boshlarida nemis kimyogari Fisher Hermann Emil oqsillar peptid bog'lari bilan bog'langan aminokislotalar qoldiqlaridan iborat ekanligini tajriba yo'li bilan isbotladi. Shuningdek, u oqsilning aminokislotalar ketma-ketligini birinchi tahlilini o'tkazdi va proteoliz hodisasini tushuntirdi. Keyinchalik Valter Kauzman Linnerström-Lang Kay Ulrik asarlari asosida uchlamchi tuzilish oqsillari va bu jarayondagi roli gidrofobik o'zaro ta'sirlar. 1940-yillarning oxiri va 1950-yillarning boshida Fridrick Sanger sequencing proteins usulini ishlab chiqdi va uning yordamida insulinning ikkita zanjirining aminokislotalar ketma-ketligini aniqladi. 1955 yil, oqsillar aminokislotalarning chiziqli polimerlari ekanligini va shoxlangan emasligini ba'zi shakarlar zanjirlar, kolloidlar yoki siklollar ekanligini ko'rsatadi. Rentgen nurlari diffraksiyasi orqali olingan oqsillarning birinchi fazoviy tuzilmalari 1950-yillarning oxiri va 1960-yillarning boshlarida ma'lum bo'lgan va tuzilmalar yadro magnit rezonansi yordamida kashf etilgan 1980- 2012-yillarda Protein ma'lumotlar banki taxminan 87 000 protein tuzilmasini o'z ichiga olgan. XXI asrda oqsillarni o'rganish sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarildi, bunda nafaqat alohida tozalangan oqsillar, balki bir vaqtning o'zida miqdori va tajribadan keyingi modifikatsiyalar o'rganiladi. Alohida hujayralar, to'qimalar yoki butun organizmlarning ko'p miqdordagi oqsillari. Biokimyoning bu sohasi proteomika deb ataladi. Bioinformatika usullaridan foydalanib, nafaqat rentgen nurlanish tahlili ma'lumotlarini qayta ishlash, balki oqsilning aminokislotalar ketma-ketligi asosida tuzilishini bashorat qilish ham mumkin bo'ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Proteinlar Yu.A. . Ovchinnikov
2. Danilevskiy A.Ya. Oqsil moddalari haqida biologik va kimyoviy hisobotlar (kimyoviy konstitutsiya uchun materiallar va ularning biogenezi).
3. Proteinlar Tsvetkov L. A
4. Proteinlar N. H. Barton, D. E.G. Briggs, J. A. Eisen

МИКРО ВА МАКРОELEMENTLAR

*Abdurahmonova Rohila Solijonovna,
Ahmadjonova Ma'muraxon Ne'matovna
Niyozmetova Dilnoza Rustamjonovna,
Farg'ona shahar kasb-hunar maktabi kimyo va
biologiya fani o'qituvchilari*

Annotatsiya: Ushbu maqolada mikro va makroelementlar tarkibi, funksiyalari va vazifalari to'liq yoritilgan. Ularning organizmlarga ta'siri haqida to'liq malumot berilgan.

Kalit so'zlar: mikroelementlar, makroelementlar, fermentlar, mikroo'g'itlar, gemaglobin.

Mikroelementlar - organizm, o'g'it, rudalarda kam miqdorda eng muhim mikroelementlarning asosiy fiziologik va gigiyenik xususiyatlariga ta'sir etadi, immunitet reaksiyalari, qon hosil qilish va to'qimaning nafas olishida qatnashadi, hayvonlarda yetishmasa ozadi, bo'yi o'smaydi, skeleti rivojlanmaydi. Bo'y o'sishi va organizm rivojlanishiga yordam beradi, qon hosil qilish, immun reaksiyalar va to'qimaning nafas olishida qatnashadi. Fermentlar tarkibiga kiradi, qushlar va hayvonlarning o'sishini tezlashtiradi, qoramollarda ko'payib ketsa, molibdenoz kasalligi paydo bo'ladi. Tishni baquvvat qiladi, qon hosil qilish va immunitet reaksiyalariga, skeletning rivojlanishiga yordam beradi, ko'payib ketganda flyuoroz paydo bo'ladi. Qon hosil qilish jarayoni, ichki sekretiya bezlari faoliyatida ishtirok etadi; yetishmaganida hayvonlarning bo'yi o'smaydi va bolalashi kamayadi massasi 0,001% gacha uchraydigan kimyoviy elementlar. Tuproq va tog' jinslari, suv tarkibidagi ayrim makroelementlar ko'pchilik hayvonlar, o'simliklar va odam uchun muhim hisoblanadi.

Organizmda mikroelementlar xilma-xil biologik faol birikmalar: fermentlar, vitaminlar, gormonlar va boshqa tarkibiga kiradi. Ba'zan mikroelementlar organizmlarning o'sishi, qon hosil qilishi, to'qimalar orqali nafas olish jarayonlari, hujayralar ichki moddalar almashinuvi va h.k.ga ta'sir ko'rsatadi.

Tuproqda mikroelementlar kam yoki ko'p bo'lsa, o'simlik va hayvonlar organizmida mikroelementlar yetishmovchiligi yoki ortiqligi payqaladi.

Chorva mollarining mahsuldorligini oshirish uchun mol ozig'iga mikroelementlar qo'shib beriladi. O'simlik va hayvon mahsulotlaridan iborat oziq-ovqat odam organizmiga kiradigan mikroelementlarning asosiy manbaidir. Ichiladigan suv odam organizmining yod, mis, rux, marganets, kobalt kabi mikroelementlarga bo'lgan sutkalik ehtiyojining faqat 1 — 10% ini ta'minlaydi.

Микроэлементлар организмда bir xil tarqalmaydi. Ularning biror organda ko'p to'planishi elementning fiziologik roli va shu organning o'ziga xos faoliyatiga bog'liq (mas, jinsiy bezlarda Zn ko'p to'planadi va ularning funksiyasiga ta'sir etadi); ba'zi hollarda mikroelementlarning organlar funksiyasiga ta'sir etishi to'planish joyiga bog'liq bo'lmaydi. Odam organizmida ko'pchilik mikroelementlar (Al, Ti, Cl, Pb, F, Sr, Ni) miqdori yoshga qarab orta boradi. O'sish, rivojlanish davrida mikroelementlar miqdori tez ortib, 15—20 yoshga yetganda kamayadi yoki to'xtaydi. Mikroelementlar organizm hayot faoliyati uchun muhim bo'lish-bo'lmasligiga ko'ra, zarur (Co, Fe, Cu, Zn, Mn, I, F, Br) va unchalik zarur bo'lmagan (Al, Sr, Mo, Se, Ni) turlarga bo'linadi.

Klinik tibbiyotda So, Fe, Cu kabi mikroelementlarning preparatlari anemiyaning ba'zi turlarini davolashda, Vg va I farmakologik moddalar sifatida qo'llanadi. Mikroelementlar gigiyenada muvaffaqiyat bilan ishlatilmoqda (mas, endemik buzoqning oldini olishda tuz va nonni yodlash, tish chirishiga qarshi suvni ftorlash va h.k.).

Mikroelementlar tanqisligiga qarshi kurashish maqsadida, shuningdek, tibbiyotda So preparatlari (V12 vitamini)dan foydalaniladi, uy hayvonlariga mineral ozuqalar (So, G', I), o'simliklarga — mikroo'g'itlar beriladi .

Макроеlementlar. Kalsiy va uning yetishmovchiligi.

Hayvonlar to'qimalarida 40 ga yaqin mineral elementlar uchraydi, hozircha ularning 15 tasining zarurligi isbotlangan; yana zarur ftor, brom, bariy va stronsiy hisoblanadi. Mineral moddalarning tanadagi miqdoriga qarab ikki guruhga bo'linadi: Makroelementlar-kalsiy, fosfor, natriy, xlor, magniy va oltingugurt; Mikroelementlar-temir, rux, mis, marganes, yod, kobalt, molibden va selen. Ba'zi elementlarning me'yordan oshiq bo'lishi, ayniqsa kalsiy va molibden boshqa elementlarni o'zlashtirishga salbiy ta'sir ko'rsatsa, ularning yetishmasligi fiziologik jarayonlarning kechishini susaytiradi. Organizmda D vitamin sintezi alohida o'rin tutadi, chunki u mineral moddalar almashinuvini boshqaradi. Mineral moddalar almashinuvi ratsionda energiya, protein va vitaminlar yetarli bo'lgandagina me'yorda kechadi.

Ratsion to'yimli moddalarini to'liq o'zlashtirilishi va hayvon sog'ligini saqlash uchun nafaqat mineral moddalarning yetarli bo'lishi, balki ishqorli va kislotali elementlar nisbati ham muhim o'rin tutadi. Mineral moddalar tarkibida kislotali va ishqorli elementlardan tashqari hayvonlarning oziqlanishida organik kislotalarga bog'liq bo'lgan faol kislotalik (pH) ko'rsatkichi muhim ahamiyatga ega.

Макроеlementlar – hayvon me'yorda yashashi uchun zarur mineral moddalar, ular mikroelementlarga qaraganda ko'proq talab etiladi.

Кalsiy. Barcha mineral moddalarga nisbatan hayvon tanasida ko'proq uchraydi; 99% kalsiy skelet va tishda bo'ladi; suyak kuli 38% kalsiy, 17% fosfor va 1% magniydan iborat. Suyak tarkibi bir xil bo'lmay organizmga mineral moddalar tushishi

va vitamin D ga bog'liq. Yosh organizmda kalsiy, fosfor yoki vitamin D yetishmasa suyaklashish yaxshi kechmaydi, raxit ro'y beradi; suyaklar qiyshayadi, bo'g'inlar yiriklashadi; voyaga yetgan hayvonlarda suyaklar yumshoqlashadi – *osteomolyasiya* hodisasi bo'ladi. Ko'pincha mineral moddalar almashinuvining buzilishi sersut sigirlarda uchraydi; oxirgi dum umurtqalari yumshaydi yoki butunlay yo'qolib ketadi, tishlari qimirlab qoladi. Sersut sigirlar paraqalqon bezi faoliyati buzilishi u ishlab chiqaradigan gormonlar suyakdan kalsiy va fosforning chiqishini kuchaytiradi va tuqqandan tug'ish parezi kasalligiga duchor bo'ladi; qonda kalsiy keskin kamayib ketadi, sigir qaltiraydi, ba'zan xushi ketib, shol bo'lib qoladi. Mineral moddalar almashinuvining buzilishi tovuqlar suyagi va tumshug'ining yumshashi, oyoqlar qiyshayishi, tuxum po'stlog'ining yupqalashishi va tuxum mahsuldorligi pasayishiga sabab bo'ladi. Kalsiy manbai bo'lib, ko'k o'tlar, ayniqsa dukkakli o'tlar va suyakka boy hayvonot oziqalari–baliq, suyak, go'sht-suyak uni, va sut hisoblanadi. Amalda qishloq xo'jalik hayvonlariga mineral oziqa qo'shimchasi sifatida bo'r, maydalangan oxaktosh, dikalsiyfosfat beriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

8-sinf kimyo darsligi

Barabanov V. F., Geoximiya, L., 1985.

Zikrilla Isaboyev.

O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil

TIJORAT BANKLARI VA ULARNING TASHKILY TUZILISHI

*Raimova Dilnoza Adhamovna
Yursunbekov Ilhombek Usmonbekovich
Hakimova Shahnoza Vohid qizi
Farg'ona Shahar kasb -hunar maktabi
maxsus fan o'qituvchilari*

Annotatsiya: Ushbu maqolada tijorat banklari va ularning tashkiliy tuzilishi haqida to'liq malumot berilgan.

Kalit so'zlar: tijorat bank, vositachilik operatsiyalari, kreditlar, aksiyador, obligatsiya, Passiv operatsiyalar, aktiv operatsiyalar.

Tarixiy taraqqiyot davomida banklar mablag'larni yig'ish, saqlab berish, kredit-hisob va boshqa turli xil vositachilik operatsiyalarini bajarib kelganliklari sabab, banklar kredit muassasa bo'lib, foyda olish maqsadida bank barcha risklarni o'ziga qabul qilgan holda operatsiyalarini amalga oshiradi. O'zbekiston Respublikasining 1996-yil 26- aprelda qabul qilingan «Banklar va bank faoliyati to'g'risida»gi qonunining 1-moddasiga asosan «Bank – tijorat tashkiloti bo'lib», bank faoliyati deb hisoblanadigan quyidagi faoliyat turlari majmuyini amalga oshiradigan, ya'ni: 64 ko'prog'i to'g'ri keladi. FZT ga a'zo bo'lgan banklar – bu juda yirik xususiy tijorat banklaridir. Ular FZBlarining aksiyadorlari va ayni paytda, ushbu bankning mijozlari hamdir va o'zlarining aksiyadorlik sarmoyasi evaziga 6 % dividend oladilar. FZT ga kiruvchi 12 ta mustaqil markaziy banklarning har biri FZB sifatida quyidagi funksiyalarni bajaradi: ikkilamchi bozorda davlat obligatsiyalarini sotish va sotib olish (ochiq bozor operatsiyalari; a'zo banklarga qarzlar berish; banklarga kliring xizmatlarini ko'rsatish; yaroqsiz pullarni muomaladan chiqarib tashlash uchun yig'ish va ularni yangilariga almashtirish, a'zo banklar tomonidan qonuniy-me'yoriy hujjatlarga rioya qilish va zaxiraga ajratish talablarini bajarishini ta'minlash, hududda iqtisodiy va bank faoliyati amalga oshirilishi ustidan monitoring o'rnatish. AQSh FZTning tarkibiy tuzilishini quyidagi chizmadan ko'rishimiz mumkin. AQSh FZTning tarkibiy tuzilishi Boshqaruv Kengashi Ochiq bozor bo'yicha Federal qo'mita Federal Konstitutsion Kengash Nyu-york ,Boston, Filodelfiyaa, Richmond ,Atlanta ,Dallas, Sanfransisko, Kanzassiti ,Sant-luis ,Chikago ,Klivlend ,Minneapolis ФЗТга a'zo banklar 49 davrida barcha to'lovlar faqatgina davlat banki orqali amalga oshirilgan, davrida, hisob-kitoblarning bunday tizimida to'lovlarni amalga oshirishda davlat o'zi kafil bo'lgan. Mustaqil tijorat bank tizimini shakllantirish hisob kitob tizimini takomillashtirdi va banklar o'z zimmalariga oladigan risk darajasini oshirdi. Bunday sharoitda tijorat banklari, mijozlar hisob kitoblar bo'yicha to'lovlarni o'z vaqtida

amalga oshirishilishi bo'yicha mas'uldir. Bozor iqtisodiyotiga asoslangan barcha mamlakatlarda tijorat banklari iqtisodiyotning to'lov mexanizmida yetakchi o'rin tutadi. Undan tashqari tijorat banklari moliya-valyuta bozorida faoliyat ko'rsatishi, ya'ni qimmatli qog'ozlar chiqarish va ularni joylashtirish, sotib olish bilan shug'ullanishi, mijozlarga har xil axborotlar, maslahatlar berish va boshqa faoliyat turlari bilan shug'ullanishi mumkin. Tijorat banklari yuqorida keltirilgan funksiyalar asosida quyidagi operatsiyalarni bajaradi: - passiv operatsiyalar, - aktiv operatsiyalar, - bank xizmatlari va vositachilik operatsiyalari, - bankning o'z mablag'lari hisobidan amalga oshiradigan operatsiyalari va boshqa turdagi operatsiyalarni bajaradilar. Tijorat banklarining mohiyati va ularning faoliyat ko'rsatish asoslari ular faoliyatini tashkil qilishning quyidagi asosiy tamoyillarida o'z ifodasini topadi: 1. Tijorat banklarining kredit resurslarini yaratishda chetdan jalb qilingan resurslarga tayanib ishlash tamoyili. 2. Tijorat banklarining haqiqatda mavjud mablag'lar chegarasida xizmat ko'rsatish. 3. Bank faoliyatining to'la iqtisodiy mustaqilligi. 4. Banklar faoliyatining tijorat tavsifi. 5. Mijozlar manfaatini himoya qilish. 6. Banklarning daromadligi va ular faoliyatining universallasuvi. Tijorat banklarining jalb qilingan mablag'lar doirasida kredit resurslarini tashkil qilish va ishlash tamoyili bank faoliyatining poydevori hisoblanib, uning depozit va omonatlar jalb qilishga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi, passivlarni jalb qilish bo'yicha raqobat muhitining yuzaga kelishiga asos bo'ladi. Undan tashqari chetdan jalb qilingan va qo'yilgan mablag'lar mutanosibligi banklarda depozitlarni jalb etishga qiziqishni kuchaytiradi va bu mablag'lardan unumli foydalanishga asos yaratadi. Tijorat bankining ikkinchi va asosiy tamoyillaridan biri haqiqatda mavjud bo'lgan mablag'lar chegarasida xizmat ko'rsatishdir. Tijorat banki boshqa bank vakillik hisob raqamiga naqd pulsiz to'lovni amalga oshirish, boshqalarga kredit xizmatini ko'rsatish va vakillik hisob varag'ida qolgan qoldiq chegarasida naqd pullik operatsiyalarni bajarishi mumkin. Tijorat banklarining haqiqatda mavjud mablag'lar chegarasida faoliyat ko'rsatishi deganda, bankning nafaqat o'z resurs va kredit qo'yilmalarining mutanosibligi, balki bankning aktivlari bilan uning jalb qilingan mablag'lari o'rtasidagi mutanosibligini ta'minlashi tushuniladi. Bunda, avvalambor, passivlar va aktivlar muddatlarining bir xilligi inobatga olinishi lozim. Agar bank mablag'larni qisqa muddatga jalb etgan bo'lsa va bu mablag'larni uzoq muddatli ssudalarga joylashtirsa, bankning majburiyatlari bo'yicha to'lovlarni o'z vaqtida amalga oshira olishi bir muncha muammolar bilan bog'liq bo'lishi, bu esa, o'z navbatida, bankning moliyaviy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bank aktivida risk darajasi yuqori bo'lgan ssudalar miqdorining ko'payishi, bankning resurslari hajmida o'z mablag'lar hissasining oshirilishini taqozo qiladi. Shunga ko'ra, bank faoliyatini tartibga soluvchi iqtisodiy normativlarni aniqlashda bank aktivlarining passivlarga mutanosib bo'lishini inobatga olish lozim. Bank qonun doirasida o'z resurslaridan mustaqil ravishda foydalanishi mumkin, lekin uning aktiv operatsiyalari

hajmini ma'muriy taqiqlov usullari bilan chegaralash mumkin emas. Ma'muriy cheklovlar bir martalik va favqulodda hollarda qo'llanilishi mumkin. Bu cheklovlarni doimiy tarzda qo'llash bankning tijorat asoslarining buzilishiga olib keladi. Shunga ko'ra, banklar faoliyatini tartibga solish uchun iqtisodiy me'yorlardan keng foydalaniladi. Tijorat banklarining jalb qilingan mablag'lar doirasida kredit resurslarini tashkil qilish va ishlash tamoyili bank faoliyatining poydevori hisoblanib, uning depozitlar jalb qilishga bo'lgan qiziqishini oshiradi, passivlarni jalb qilish bo'yicha raqobat muhiti yuzaga kelishiga asos bo'ladi. Undan tashqari jalb etilgan va qo'yilgan mablag'larning mutanosibliigi tamoyili banklarda depozitlarni jalb etishga qiziqishini kuchaytirish va bu mablag'lardan unumliroq foydalanishga qaratilgan. Bu tamoyil asosida ishlash tijorat banklarining likvidligini oshirishga yordam beradi. iste'molchilarning kredit huquqlarini himoya qilish; -pul emissiyasini boshqarib borish (ishsizlikni kamaytirish, baholar barqarorligini ta'minlash, foiz stavkalarining mo'tadilligini ta'minlash); -moliya tizimi barqarorligini ta'minlash, moliya bozorlaridagi tizimli risklarni nazorat qilish; -depozitariylar, jumladan, AQSh hukumati va rasmiy xalqaro tashkilotlarga moliyaviy xizmatlar ko'rsatish; -xalqaro va mamlakatdagi (ichki) to'lovlar tizimi faoliyatida ishtirok etish; -likvidlilik bilan bog'liq muammolarni bartaraf etish%; -jahon iqtisodiyotida AQShning rolini mustahkamlash va boshqalar. AQSh FZT talablariga javob bera oladigan barcha banklar uning a'zosi (aksioneri) bo'lishi mumkin. AQSh FZTning rahbar organi 7 a'zodan iborat Boshqaruvchilar Kengashi (Board of Governors) hisoblanadi va ular Senat ma'qullashi bilan Prezident tomonidan tayinlanadi. Kengashning har bir a'zosi 14 yilga tayinlanadi va bu muddat uzaytirilishi ham mumkin. Kengash quyidagi funksiyalarni bajaradi: -FZT tizimli faoliyat olib borishini nazorat qiladi; -muvofiqlashtirish borasida qarorlar qabul qiladi; -valyuta zaxiralarini shakllantirish bo'yicha talablarni shakllantiradi; -FZT Boshqaruv Kengashi ruxsati bilan hisob stavkalarini o'rnatadi; -mahalliy moliyaviy muassasalar faoliyatini monitoring qilib boradi; -AQSh hukumati va boshqa depozitariylarga moliyaviy xizmatlar ko'rsatadi. FRT tarkibiga va Boshqaruv Kengashiga hududiy okruglarda joylashgan 12 ta yirik Federal banklar kiradi va ular —Federal zaxira banklar deb ataladi hamda ularning har biri o'z boshqaruv kengashiga ega. FZT a'zolari bo'lgan 6 mingta tijorat banki (ularning umumiy soni taxminan 14 mingga yetadi) ulushiga barcha depozitlarning 70 %idan 62 -ijtimoiy sug'urta fondlari; -o'zaro kredit uyushmalari; -depozitlarni sug'urtalash tashkilotlari va h.k. AQShning bank tizimida an'anaga ko'ra kichikroq, jamoa banklari deb ataladigan tijorat banklari ham katta o'rin tutadi. AQSh Federal zaxira tizimi (Federal Reserve System-FRS) (FZT) –mustaqil federal agentlik bo'lib AQSh Markaziy banki funksiyasini bajaradi. FZT tashkiliy jihatdan mukammal tashkil etilgan maxsus mavqeiga ega bo'lgan aksiadorlik jamiyati hisoblanadi. FZT ning kapitali aksionerlarning mablag'lariga asoslangani uchun FZTning mulkdorlari

xususiy shaxslar hisoblanadi. Bu jihatdan AQSh Markaziy banki to'liq davlat mulkiga asoslangan Markaziy banklar (Angliya va Kanada) yoki davlat mulki ishtirokida tashkil etilgan (Belgiya, Yaponiya) kabi davlatlarning Markaziy bankidan tubdan farq qiladi. AQSh Federal zaxira tizimi (FZT) 1913-yilning 23-dekabrida mustaqil agentlik sifatida – mamlakatda sog'lom iqtisodiy muhitni vujudga keltirish, banklar faoliyatini qo'llab-quvvatlash va bular faoliyatni nazorat qilish maqsadida tashkil etilgan. Tashkil etilishining huquqiy asosi bo'lib 1913-yilda qabul qilingan —Federal zaxira to'g'risidagi (Federal Reserve Act), qonun hisoblanadi. FZT ni boshqarishda davlat asosiy o'rinni egallaydi. FZT faoliyatini Kongress nazorat qilib boradi. U Kongress oldida xisobot beradi. Boshqaruvi va moliyaviy mablag'lari nuqtai nazaridan FZT mustaqil tashkilot hisoblanadi. FZT Kongress tomonidan moliyalashtirilmaydi. U o'z byudjetiga ega hamda operatsiyalardan tushgan daromadlar va pul emissiyasidan kelgan foyda evaziga o'z faoliyatini moliyalashtiradi. O'z harajatlarini qoplaganidan va FZTga a'zo bo'lgan banklarga dividendlarni to'laganidan keyin, FZT har yili davlat hazinasiga 15 – 20 mlrd. AQSh dollariga teng miqdorda mablag'ni beradi. AQSh FZT quyidagi funksiyalarni bajaradi: -AQSh markaziy bankining vazifasini bajarish; -tijorat banklari hamda umummilliy manfaatlar muvozanatini ta'minlash; Uchinchi tamoyil bankning to'la iqtisodiy mustaqilligidir. Bu tamoyilga asosan bank o'z va jalb etilgan mablag'lardan mustaqil foydalanishi, mijozlar va omonatchilarni o'zi mustaqil ravishda tanlashi, kredit siyosatini mustaqil tuzishi va amalga oshirishi, foiz stavkalarini mustaqil o'rnatishi va o'zgartirishi, daromadlarni mustaqil ravishda taqsimlashi va boshqa faoliyat turlarini mustaqil bajarishi mumkinligi ko'zda tutiladi. Banklar faoliyati to'g'risidagi amaldagi huquqiy me'yorlarga asosan barcha tijorat banklari oz fond va daromadlaridan iqtisodiy jihatdan mustaqil foydalanishlari mumkin. Tijorat bankining soliq to'lagandan keyingi qolgan foydasi aksionerlarning umumiy yig'ilishi qaroriga muvofiq taqsimlanadi .

Foydalanilgan adabiyotlar.

prof. M.Yuldashev Sh. Z.Abdullayeva A 15 Bank ishi: Darslik / Sh. Z. Abdullayeva; O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. – T.: «Iqtisod-Moliya», 2017. – 732 b.

BANKLARGA VASIY TAYINLASH

*Raimova Dilnoza Adhamovna
Yursunbekov Ilhombek Usmonbekovich
Qodirova Nilufar G'ayratovna
Farg'ona Shahar kasb-hunar maktabi
maxsus fan o'qituvchilari*

Annotatsiya: Ushbu maqolada banklarga vasiy tayinlash va ularga beriladigan huquq va majburiyatlar haqida to'liq malumot berilgan.

Kalit so'zlar: Mijoz manfaati, Ochiq turdagi aksiyadorlik banki, Yopiq turdagi aksiyadorlik banki, Bank foydasi, Bank zarari, Bank vasiysi, Vasiy huquqlari, Ekvivalent mablag', Bank ochish, Banklarni tugatish, Bankni majburiy tugatish, Bankni ixtiyoriy tugatish, Bank litsenziyasi, Litsenziyani bekor qilish, Litsenziyani qaytarib olish.

Banklar va bank faoliyati to'g'risidagi qonunning 36-moddasiga asosan banklar faoliyatida muammolar yuzaga kelgan hollarda ularga vasiylar tayinlanishi mumkin. Vasiylarni tayinlash O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 1998-yil 19-dekabrda 570-son bilan davlat ro'yxatidan o'tkazilgan — "Banklarga vasiylik qilish to'g'risida"gi nizomga asosan amalga oshiriladi. Vasiylik Markaziy bank tomonidan kompleks ma'muriy-huquqiy, tarkibiy, moliyaviy choralar ko'rish orqali tijorat bankining faoliyatini yaxshilash, qonun talablari asosida ish yuritilishini ta'minlash, agarda uni moliyaviy barqarorlashtirish iloji bo'lmasa, bankni qayta tashkil etish yoki uni tugatishga tayyorlash uchun tayinlanadi. Bank tomonidan qonunchilik va Markaziy bank me'yoriy hujjatlari talablariga rioya qilinmasdan bank faoliyati xavfsizligi va sog'omligi buzilgan, Markaziy bank talablari bo'yicha aniqlagan kamchiliklar o'z vaqtida bartaraf qilinmasdan bankning zarar ko'rishiga, bank kreditorlari va omonotchilari manfaatlariga ziyon etishiga olib keladigan hollar yuzaga kelganda, bankning muvaqqat ma'muriyatini tayinlash yuzasidan qaror qabul qilinadi va Markaziy bank bo'yicha vasiy tayinlaydi hamda vasiylik qilish haqida farmoyish chiqaradi. Farmoyish matbuotda e'lon qilingan kundan e'tiboran kuchga kiradi. Bankning faoliyati quyidagi hollarda bankning kreditorlari va omonotchilari uchun xavfli hisoblanib vasiy tayinlanishi lozim: a) barcha darajadagi kapital yetarliligi koeffitsiyenti Markaziy bank o'rnatgan ko'rsatkichdan 75% va undan yuqori darajada kamayganda; b) bank o'z kreditorlari va omonotchilarining talablari bo'yicha to'lovlarni amalga oshira olmaganda; d) bank ko'rgan zarar summasi oxirgi uch chorak davomida har bir kvartalda bankning umumiy regulyativ kapitalining 10 foizi miqdorida yoki qaysi davr bo'lishidan qat'iy nazar bankning umumiy regulyativ

kapitalining 50 foizi miqdorida bo'lganda; e) omonotchilar mablag'lari saqlanishi va ular manfaatlariga ziyon keltirishi mumkin bo'lgan boshqa hollarda Markaziy bank banklarga vasiy tayinlash to'g'risida qaror qabul qiladi. Vasiy tayinlash to'g'risida qaror qabul qilishda Markaziy vasiylik mexanizmi orqali bankning moliyaviy holatini zarur ijobiy holatga olib chiqish, bank aktiv va passivlarini saqlab qolishga e'tibor qaratadi. Vasiy mas'ul shaxs bo'lib, vasiylik davrida bankni muvaqqat ma'muriyat boshqaradi. Vasiylik rejimi boshida 12 oy muddatga tayinlanadi va bank bo'yicha vasiylik qilish xarajatlari to'liq bankning o'z mablag'lari hisobidan qoplanadi. Bankning vasiysi qonun doirasida ma'lum vakolat va huquqlarga ega bo'ladi va u vasiy bankning mansabdor shaxslari va uning aksiyadorlari vakolatlarini ko'rib chiqishi, bank ahvolini normallashtirish uchun zarur choralar ko'rishi, jumladan, qonun hujjatlariga muvofiq filiallarni yopishi, mansabdor shaxslarni va xizmatchilarni ishdan bo'shatishi mumkin. Vasiy istalgan paytda fuqarolarning depozitlari va investitsiyalari bir yildan ko'p bo'lmagan muddatga qisman yoki to'la to'xtatib qo'yilganligini e'lon qilishi mumkin, bunda vasiy depozitlar va investitsiyalarning taxminiy qiymatini saqlab qolish bo'yicha choralar ko'rishi shart. Basharti, vasiylik vaqtida yoki vasiylik davrining oxirida Markaziy bank tomonidan bankni sog'lomlashtirishning iloji yo'qligi aniqlansa, bank litsenziyasi chaqirib olinadi va u belgilangan tartibda tugatiladi. Markaziy bank tomonidan vasiy sifatida yetarli kasbiy malaka va tajribaga ega bo'lgan Markaziy bank xodimlari, yuridik, konsalting firmalari xodimlari yoki boshqa mutaxassislar jalb qilinishi mumkin. Bankning aksioneri, kreditori, qarz oluvchisi yoki bank bilan bog'liq boshqa shaxslar vasiy bo'lishi mumkin emas. Vasiyning vazifasi qonunchilik talablari asosida bank kreditorlari va omonotchilarining manfaatlarini himoya qilish maqsadida bankning to'lovga layoqatligini tiklash va ta'minlashga qaratilgan choralar ko'rish, boshqaruv mexanizmini shakllantirish, yo'l qo'yilgan kamchilik va xatolarni bartaraf qilish va bank faoliyatini moliyaviy sog'lomlashtirishga qaratilgan samarali chora-tadbirlarni amalga oshirishdan iboratdir. Vasiy tayinlangan paytdan boshlab: a) bank boshqaruvi, kengashi va aksionerlar umumiy yig'ilishining vakolatlari to'xtatiladi va bu vaqtlar vasiyga o'tadi; b) vasiylik o'rnatilgan bankning nomidan ish ko'radi, qaytarib berish sharti bilan o'z mamlakatida pul depozitlari va boshqa boyliklarni qabul qilish huquqiga egaligini tasdiqlovchi xat; - bank nazorati organining muassis bankning o'zi joylashgan va, ro'yxatdan o'tkazilgan joyda nazorat ostida ekanligi haqidagi yozma tasdiqnoma; - muassis bankning oxirgi uch moliya yili uchun tuzilgan, auditorlik firmasi tasdiqlagan yillik hisobotlari, shu jumladan, foyda va zararlar haqidagi konsolidatsiyalangan balansi va hisoboti; - bank nazorati organi muassis bank tashkil etayotgan bankning ustav kapitalida ishtirok etishi uchun bergan yozma ruxsatnomasi yoki bunday ruxsatnoma muassis bank mansub bo'lgan davlatning qonun hujjatlariga muvofiq talab etilmasligining yozma tasdig'i. Faoliyat yuritib turgan banklar ustav

kapitalidagi hissa xorijiy shaxslar tomonidan sotib olinayotganda ham ushbu hujjat xorijiy shaxs tomonidan Markaziy bankka taqdim etilishi lozim bo'ladi. Bulardan tashqari, xorijiy muassislar O'zbekiston Respublikasida yangi tashkil etilayotgan yoki faoliyat yuritayotgan banklarning ustav kapitalida ishtirok etgan taqdirda: - xorijiy norezidentning to'lovga qobiliyatligi to'g'risida unga xizmat ko'rsatuvchi bank tomonidan berilgan tasdiqnoma; - O'zbekiston Respublikasi hududida bank tashkil etilishida ishtirok etish uchun mazkur mamlakat nazorat organining roziligi; - muassis mansub mamlakatning savdo reyestridan ko'chirma yoki yuridik maqomini tasdiqlovchi boshqa muqobil hujjat. Xorijiy kapital ishtirokidagi banklarda bank kengashining kamida bitta a'zosi O'zbekiston Respublikasining fuqarosi bo'lishi lozim. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki bank tashkil etish uchun zarur bo'lgan barcha zarur hujjatlarni talab qilishga haqli bo'ladi. Taqdim etilgan hujjatlar Markaziy bank tomonidan ikki oy muddat ichida ko'rib chiqilishi kerak. Markaziy bank bank faoliyati bilan shug'ullanishi uchun dastlabki ruxsatnoma berish masalasini hal etish jarayonida tashkil etilayotgan bank muassislarining moliyaviy imkoniyatlari va nufuziga, bank rahbarligiga taklif etilayotgan shaxslarning kasbiy mahoratiga, biznes va moliyaviy reja ko'rsatkichlariga, tashkil etilayotgan bankning binolar va uskunalari bilan ta'minlanganlik darajasiga ham e'tibor qaratadi. Bank ochilgunga qadar lokal, elektron tarmoq bilan ta'minlangan bo'lishi, dasturiy ta'minotning tarmoq variantining Markaziy bank tomonidan litsenziyalanishi kerak. Shuningdek, vasiy: a) muvaqqat ma'muriyat uchun bank xodimlari ichidan, bank nazorati, faoliyatining huquqiy asoslarini, audit va buxgalteriya hisobini mukammal biluvchi mutaxassislarni yollashi; b) bankning moliyaviy holatidan kelib chiqib xodimlar uchun ish haqi miqdorini belgilashi; d) mehnat qonunchiligi talablariga muvofiq bank xodimlarini ishdan ozod qilishi; e) bankning filiallari yopish to'g'risida qarorlar qabul qilishi va ularni yopish; f) bankning aksiyalari va boshqa qimmatli qog'ozlari bo'yicha dividendlar to'lashni to'xtatishi, shuningdek, xodimlarni rag'batlantirishi; g) bankning investitsiyalash va kreditlashga oid shartnomalariga o'zgartishlar kiritishi; h) bank aktivlari va passivlarini sotishi, sudda bankning nomidan ish ko'rishi mumkin. Vasiyning yozma rozilgisiz bankning nomidan va mablag'lari hisobidan ish ko'rish haqiqiy emas deb hisoblanadi. Markaziy bank tomonidan vasiy tayinlangan kundan boshlab bank aktivlari ustidan nazorat o'rnatish vasiyning zimmasida bo'ladi. Bu borada vasiy bankning mol-mulki, asbob-uskunalari, moliyaviy va moddiy mablag'lari, barcha qimmatliklar, jumladan, naqd pullar, qimmatli qog'ozlar, transport vositalari va boshqalarni saqlash, xavfsizlik tizimini ta'minlashi lozim. Shuningdek, vasiy vakillik raqamlarining holati bo'yicha hisobotni taqqoslab boradi, pul mablag'lari va valyuta mablag'larining hisobini yuritadi, bank mulkini inventarizatsiyadan o'tkazadi, bankning balansi va kredit portfelini tekshiradi, bank aktivlarini baholaydi va Markaziy bankka ma'lumotnoma tayyorlaydi. Vasiylik

muddati tugagandan keyin vasiy bankning moliyaviy holati va kelajakdagi faoliyat rejasi to'g'risida yozma hisobot taqdim etadi. Agar bankning moliyaviy ahvoli barqarorlashgan bo'lsa - bankning aksionerlari, bank boshqaruvi va kengashining vakolatlarini tiklash yoki vasiylik muddatini uzaytirish, bankning aktiv-passivlarini sotish yoki bankni qayta tashkil etish yoki bankning litsenziyasini qaytib olish va bankni tugatish to'g'risida o'z xulosasini beradi. Vasiylik muddati davomida Markaziy bank vasiy ustidan nazorat olib boradi. Zarur hollarda vasiylik faolliyati bo'yicha tavsiyalar va yo'nalishlar beradi, bank faoliyatiga oid ma'lumotlar va hisobotlarni talab qiladi va tekshirib boradi, vasiy tomondan bajarilgan ishlar bo'yicha uning hisobotini eshitib boradi, lozim bo'lsa yana olti oygacha vasiylik muddatini uzaytirishi, bankga tayinlangan vasiylikni to'xtatishi, bankni tugatishi mumkin. Bank ta'sischisi, Bank aksiyadori, Bank manfaati, Mijoz manfaati, Ochiq turdagi aksiyadorlik banki, Yopiq turdagi aksiyadorlik banki, Bank foydasi, Bank zarari, Bank vasiysi, Vasiy huquqlari Ekvivalent mablag', Bank ochish, Banklarni tugatish, Bankni majburiy tugatish, Bankni ixtiyoriy tugatish, Bank litsenziyasi, Litsenziyani bekor qilish, Litsenziyani qaytarib olish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

prof. M.Yuldashev Sh. Z.Abdullayeva A 15 Bank ishi: Darslik / Sh. Z. Abdullayeva; O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. – T.: «Iqtisod-Moliya», 2017. – 732 b.

IQTISODIYOT NAZARIYASI FANINING PREDMETI VA VAZIFALARI

Hoshimova Hulkaroy Djurayevna

Hayitova Nasiba Abduxoliqovna

Qodirova Nilufar G'ayratovna

Farg'ona shahar kasb-hunar maktabi o'qituvchilari

Annotatsiya: Ushbu maqolada iqtisodiyot nazariyasi fanining predmeti va vazifalari haqida to'liq malumot berilgan.

Kalit so'zlar: Iqtisodiyot nazariyasi, iqtisodiy kategoriyalar, umumiqtisodiy kategoriyalar, formasionmaxsus kategoriyalar, davriyohaliq kategoriyalar, iqtisodiy qonunlar, induktiv va deduktiv usullar, umumiqtisodiy fanlar, xususiy iqtisodiy fanlar, moddiy ehtiyojlar, ijtimoiyma'naviy ehtiyojlar, Mehnat ehtiyoji, ehtiyojlarning yuksalishi, ehtiyojlarni qondirish vositalari.

Iqtisodiyot nazariyasi fanining predmeti Iqtisodiyot nazariyasi qadimgi fanlardan biri hisoblanadi. U doim olimlar va ziyoli kishilar diqqatini jalb qilib kelgan. Iqtisodiyot nazariyasi fanining shakllanish va rivojlanishidagi birinchi bosqich - bu merkantilizmning yuzaga kelishidir. Merkantilistlar ta'limotining mohiyati boylikning yuzaga kelishi manbaiga berilgan ta'rifdan iborat (ularning xizmati shundaki bu to'g'rida birinchi bo'lib fikr bildirganlar). Ular o'z davrining shart-sharoitlari, boylikni qo'lga kiritish omillarini o'rganib, boylikning manbai muomila sohasidadir, boylikning o'zi esa pulda ifodalanadi, degan mazmunda xulosalar chiqarganlar. Neoklassik maktab (asoschichi Alfred Marshall) bozor iqtisodiyoti sharoitida davlatning aralashuvini cheklash g'oyasini ilgari suradi. Bozor mexanizmining buzilishi monopoliyalar vujudga kelganda ham yuz berishini ko'rsatadi. Funktsional bog'lanish g'oyasini asoslaydi, bozor narxini belgilovchi omillar talab va taklifdan iborat deb hisoblaydi. Bu maktab vakillaridan L. Valras umumiy iqtisodiy muvozanatlik modelini ishlab chiqishga, I. Shumpeter esa iqtisodiy tizimlar o'zgarishning ichki kuchlarini ko'rsatib berishga harakat qilgan hamda iqtisodiyotni harakatga keltiruvchi asosiy kuch tadbirkorlik degan xulosaga kelgan. Marjinalizm vakillari (marginal – me'yoriy, qo'shilgan) tovar nafililigi, qo'shilgan mehnat yoki resurs unumdorligining pasayib borishi nazariyalarini ishlab chiqqan. Keyingi tovar nafililigining kamayib borish qonuni bu oqimning asosiy prinsipi hisoblanadi. Shunga ko'ra, narx xarajatga bog'liq bo'lmay, me'yoriy naflilik asosida belgilanadi. Marjinalizm asoschilari Karl Menger, Fridrix fon Vizer, Eygen fon Bem-Baverk, Uilyam Stenli Jevons hisoblanadi.

Yuksalib bohayotgan ehtiyojlarni qondirishning birdan bir vositasi ishlab chiqarishdir. To'xtovsiz yuksalib boradigan ehtiyojni qondirish uchun kamyob

resurslar oqilona ishlatilishi shart. Ammo resurslardan samarali foydalanish darajasi ularning kamyobliligi darajasiga teskari mutanosib bo'ladi. Resurslar qisqargan sari ularidan to'laroq foydalanish zarurati kelib chiqadi. Yuksalayotgan ehtiyojning uni qondirish vositasi bilan aloqasi ikki yoqlama bo'ladi: 1. Ehtiyojning miqdoran ortib borishi resurs birligidan ko'proq iste'mol buyumlari olishni talab qiladi. 2. Ehtiyoj tarkibining yangilanishi resurs birligidan ko'p xildagi mahsulot olishni talab qiladi. Ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlar uch qismga bo'linadi Moddiy ehtiyojlar Ijtimoiy-ma'naviy ehtiyojlar Mehnat ehtiyoji Moddiy ehtiyojlar azaliy, ular inson paydo bo'lishi bilan yuzaga kelgan. Ular tabiiy ehtiyojlardir. Umumiqtisodiy fanlar, ya'ni iqtisodiyotni yaxlit olib o'rganuvchi fanlar; 2) Xususiy iqtisodiy fanlar – iqtisodning u yoki bu sohasini yoxud korxonada iqtisodini o'rganuvchi fanlar. Iqtisodiyot nazariyasi butun bir kompleks fanlar, ya'ni tarmoqlar iqtisodiyoti (savdo, sanoat, transport, qurilish iqtisodiyoti va r.k.), funksional iqtisodiyot (moliya, kredit, marketing, menejment, istiqbolni belgilash va boshqalar); tarmoqlararo iqtisodiyot (iqtisodiy geografiya, demografiya, statistika va boshqalar) kabi fanlarning metodologik asosidir. kiyimkechak, turarjoy, transport, aloqa, gigiena ehtiyojlaridan iborat bo'ladi.

Iqtisodiyot nazariyasi — insonlarning cheksiz ehtiyojlarini qondirish uchun cheklangan resurslardan samarali foydalanishni va xo'jalik yuritish jarayonida turli tomonlar orasida yuzaga keluvchi munosabatlarni o'rganuvchi fan. Economics atamasi qadimgi yunon tilidagi *οἶκος* (oikos, „uy“) + *νόμος* (nomos, „odat“ yoki „qonun“), demak „uy (xo'jaligi)ni yuritish qoidalari“ yig'indisi *οἰκονομία* (oikonomia, „uy xo'jaligini boshqarish“) so'zidan olingan.

Iqtisodiyot nazariyasi fani ko'pgina maktab va yo'nalishlardan iborat. Iqtisodiyot fani mudom o'zgarishda bo'lgani sababli uning taraqqiyoti va tarixiy retrospektivasi bilan iqtisodiyot tarixi fani shug'ullanadi.

Iqtisodiyotning qonun-qoidalari, tushunchalari va rivojlanish tamoyillarini o'rganuvchi umumiqtisodiy va nazariy fan. Iqtisodiyot nazariyasi xorij mamlakatlarida „Ekonomiks“, „Ekonomika“ va „Siyosiy iqtisod“ nomlari bilan, MDH mamlakatlarida „Iqtisodiyot nazariyasi“ nomi bilan yuritiladi. Iqtisodiyot nazariyasi iqtisodiyotni umumiy jihatidan va har bir iqtisodiy tizimga tadbiquan o'rganadi, iqtisodiy hodisalarni mikro va makro hamda jahon iqtisodiyoti darajasida tahlil etadi. Bu fan O'zbekistonda „Iqtisodiy bilim asoslari“ sifatida maktablarda, „Iqtisodiyot asoslari“ sifatida kollej va akademik litseylarda va „Iqtisodiyot nazariyasi“ sifatida oliy o'quv yurtlarida o'rganiladi. Iqtisodiyot nazariyasi ijtimoiy fan bo'lib, tovar va xizmatlarning ishlab chiqarilishi, taqsimlanishi va iste'mol qilinishi jarayonlarini o'rganadi.

Iqtisodiyot nazariyasining predmeti kishilarning cheklangan iqtisodiy resurslar sharoitida muqobil xo'jalik yuritish asosida o'z ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan xattiharakatlari, ularni belgilovchi iqtisodiy shartsharoitlar hisoblanadi. Bu fan xo'jalik yurituvchi sub'yektlarning (firmalar, xonadon, ayrim individ va davlat) iqtisodiy

xatti harakatlarini yaxlitlikda o'rganadi. Uning tadqiqot ob'yekti iqtisodiy hodisalar bo'lib, ular ishlab chiqarish, ayirboshlash, taqsimot va iste'mol sohasida yuz beradi. Tabiiy sharoit — bu iqlim, tuproqning tuzilishi, yer osti boyliklarining mik, dori, o'simlik va hayvonot dunyosidan, odamlarning ish qobiliyatidan iboratki, bu omillar iqtisodiy faoliyatga ta'sir etmay qolmaydi.

Iqtisodiyot nazariyasi o'z predmetini bir qator uslubiy tamoyillarni qo'llagan holda o'rganadi: barcha iqtisodiy hodisalarning yaxlitligini, iqtisodiy tizim hosil etishini, bu tizimda ulardan har biri o'z o'rniga ega bo'lishini, ular bir-biriga ta'sir etishini nazarda tutadi; iqtisodiy voqelikni qotib qolgan holda emas, balki rivojlanishda va yangilanishda olib qaraydi, bir voqelik o'rniga boshqasi yuzaga kelishi, shaklan eski hodisalarda yangi mazmun bo'lishini hisobga oladi; insonning xo'jalik faoliyatiga nafaqat iqtisodiyot, balki tabiat qonunlari ham ta'sir etishiga e'tibor beradi. Tabiat kishilik jamiyati bo'lmasada, mavjud bo'laveradi, lekin jamiyat tabiatdan tashqarida bo'la olmaydi, chunki u tabiat resurslarini ishlatish bilan bog'liq, tabiat iqtisodiyotning moddiy asosi; iqtisodiyotdagi o'zgarishlar tabiatdagi o'zgarishlarga qaraganda g'oyat tez boradi, shu sababli iqtisodiyotning rivojlanish qonunlari doimo o'zgarib turadi; tabiiy hodisalar kishilar ishtirokisiz o'zo'zidan yuz bersa, iqtisodiy hodisalar kishilar faoliyati orkali yuz beradi, ammo bu faoliyatni obyektiv sharoit taqozo etadi; iqtisodiyot nazariyasi texnologiyani bevosita o'rganmasada, uning iqtisodiyotga ta'sirini chetlab o'tmaydi, aksincha, hisobga oladi. U texnika-texnologiyani joriy etish yoki etmaslikning iqtisodiy chegaralarini nazariy asoslaydi; iqtisodiyotni sof holda emas, balki unga ijtimoiy-siyosiy, ruhiyaxloqiy, milliy-demokratik omillar ta'sirini inobatga olib o'rganadi. Iqtisodiyot — ijtimoiy xayotning bir qismi, shuning uchun jamiyat ham uning ta'siridan xoli emas.

Iqtisodiyot nazariyasi siyosatni o'rganmasada, uning iqtisodiyotga ta'siri bilan shug'ullanadi, chunki to'g'ri tanlangan siyosat iqtisodiyotga ijobiy, aksincha bo'lganda esa unga salbiy ta'sir o'tkazadi. Iqtisodiy vaziyatni hisobga oladigan, shu vaziyatda qonunlarning amal qilishi, binobarin, iqtisodiy zarurat mavjudligini, uni yuzaga chiqarish chora-tadbirlarini belgilovchi siyosat iqtisodiy rivojlanishga faol ta'sir etadi. Shu ma'noda iqtisodiyotni siyosatning ilmiy asosi deb hisoblash mumkin. Iqtisodiyot nazariyasi iqtisodiyotdagi turli hodisalar, jarayonlarni o'rganganda ular qonun-tushunchalar darajasida ilmiy jihatdan yozhib beriladi.

Iqtisodiy tushunchalar — iqtisodiyotni o'rganishda qo'llaniladigan nazariy bilimlar bo'lib, ular real iqtisodiy voqelikning ilmiy ifoda etilishidir. Ular 2 guruhga bo'lib o'rganiladi: Umumiqtisodiy tushunchalar — iqtisodiy taraqqiyotning hamma bosqichlariga xos tushunchalar, mas, mehnat, ishlab chiqarish, mahsulot, ish kuchi, resurs kabilar. Ayrim ijtimoiy-iqtisodiy tizimga xos tushunchalar, mas, pul, talab, taklif, baho, kredit, emissiya, inflyasiya kabilar ayrim tizimga xosdir. Iqtisodiyot nazariyasida iqtisodiy jarayon va hodisalarning belgilarini umumlashtirish asosida

iqtisodiy qonunlar ta'riflanadi. Iqtisodiyot nazariyasining eng asosiy taxdil usuli — bu abstraksiyalash (mavhumlashtirish) asosida xulosalar chiqarishdir.

G'arbdagi „Ekonomiks“ mualliflari R. Makkonnell va L. Bryu yozishicha, nazariya — bu laboratoriya fani emas. Shu sababli nazariyada ilmiy abstraksiyalash usuli bosh o'rin tutadi. Bu usul — iqtisodiy hodisalarni ularga ta'sir etuvchi o'tkinchi, ikkinchi darajali faktlardan xoli etgan tarzda taxdil etib, nazariy umumlashtirish, ilmiy xulosalar chiqarishdir. Bu usul iqtisodiy hodisalarning tabiatini bilish, ularga xos qonuniyatlarni ochish imkonini beradi. Iqtisodiyot nazariyasida tarixiy va mantiqiy usullar ham bor. Tarixiy usul hodisalarni rivojlanishda olib qaraydi. Mantiqiy usul turli hodisalarning ichki mantiqiy aloqalarini anikdab, umumiy xulosa chiqarishda qo'llanadi.

Iqtisodiyot nazariyasi, asosan, uch vazifani bajaradi: a) iqtisodiyot qonuniyatlarini idrok etish, iqtisodiy bilim berish, iqtisodiy savodxonlikni oshirish; b) boshqa iqtisodiy fanlar uchun asos sifatida xizmat qilish, ularga nazariy negiz bo'lish; v) iqtisodiy siyosatga doir amaliy tavsiyalar berish, siyosatni ishlab chiqishda nazariy tayanch bo'lish. Iqtisodiyot nazariyasi boshqa iqtisodiy fanlar bilan uzviy boglangan. Birinchidan, ularning yutuqlarini umumlashtirgan holda yangi xulosalar bilan boyib boradi. Ikkinchidan, umumiqtisodiy nazariyaga oid xulosalar bilan qurollantirgan holda ularning rivojlanishiga ko'maklashadi.

Iqtisodiyot nazariyasi faniga 17-asrda Yevropada asos solingan, bu bozor munosabatlarining rivojlanishi bilan bog'liq bo'lib, uning qonun va qoidalarini bilishga intilish Iqtisodiyot nazariyasini yuzaga keltirgan. U G'arbda paydo bo'lsada, uni oziqlantirgan iqtisodiy g'oyalar dastlab Sharqda, xu-susan, Markaziy Osiyoda shakllangan. Bu o'rinda Abu Ali ibn Sino, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Alisher Navoiy, Amir Temur, Mirzo Ulug'bek asarlarini eslash kifoyadir. Iqtisodiyot nazariyasi dastlab „Siyosiy iqtisod“ nomi bilan yuzaga kelgan. Bu tushunchani birinchi marta A. Monkreyen (Fransiya) o'zining „Siyosiy iqtisod xaqida traktat“ asarida (1615 y.) qo'llagan. A. Monkreyen va T. Man (Angliya) Iqtisodiyot nazariyasidagi merkantilizm oqimiga asos solishgan.

Ulardan so'ng fiziokratlar maktabi paydo bo'ldi (18-asr). Uning eng yirik namoyandasi „Iqtisodiy jadvallar“ kitobining (1758 y.) muallifi F. Kene (Fransiya)dir. Iqtisodiyot nazariyasi tarixda eng nufuzli o'rin egallagan oqim bu klassik siyosiy iqtisod bo'lib, uning namoyandalari A. Smit va D. Rikardo (Angliya) hisoblanadi. Buning asosiy vakillari K. Menger, F. Vizer, E. Byom-Baverk (Avstriya), U. Jevons hisoblanadi. 19-asrning oxiri va 20-asr davomida Iqtisodiyot nazariyasida 3 ta yo'nalish vujudga keldi: Birinchisi — neoklassik yo'nalish bo'lib, uning o'zi monetarizm [A. Marshall (Angliya), M. Fridmen (AQSH)] va neoliberalizm — Mizes (Avstriya), F. Xayek (Angliya) va L. Erhard (Germaniya)]ga bo'linadi.

Mavzuga oid adabiyotlar.

O'limasov, Ahmadjon. *O'zME*. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yi Sharifxo'jayev M., O'limasov A., Iqtisodiyot nazariyasi, T., 1985; Rasulov M, Bozor iqtisodiyoti asoslari, T., 1999; Shodmonov Sh., Alimov R., Jo'rayev T., Iqtisodiyot nazariyasi, T., 2002; O'limasov A., Iqtisodiyot asoslari, T., 1997; Razzoqov A. va b., Iqtisodiy ta'limotlar tarixi, T., 1997

THE COGNITIVE BENEFITS OF BILINGUALISM AND MULTILINGUALISM ON BRAIN DEVELOPMENT

Meyliqulov Zidan

Student of Samarkand state institute of foreign languages

meyliqulovzidan@gmail.com

+998932360252

Samarkand, Uzbekistan

Abstract

Multilingualism research shows unique properties of multilinguals, including early language representation, gray matter density, and lexical retrieval speed. Cognitive control, language switching, working memory, and consequences of multilingualism are reviewed. Structural differences exist between monolinguals and multilinguals' brains with different regions used for processing a given language in multilinguals compared to monolinguals.

Key words: cognitive benefit, bilingualism, multilingualism, brain development

In a world that is becoming increasingly interconnected, the ability to speak more than one language is a valuable skill. Beyond the obvious practical advantages of being able to communicate with a wider range of people, research has shown that bilingualism and multilingualism also have significant cognitive benefits.

One of the most well-documented advantages of being bilingual or multilingual is the improvement in cognitive functions. Studies have found that individuals who speak multiple languages tend to have better problem-solving abilities, attention, and multitasking skills. This is because constantly switching between languages requires the brain to be more flexible and adaptable, leading to improved cognitive function overall.

Furthermore, research has also shown that bilingual individuals tend to develop symptoms of dementia later in life compared to monolingual individuals. This delayed onset of dementia is believed to be due to the cognitive benefits of bilingualism, which may help to build a "cognitive reserve" that can delay the onset of age-related cognitive decline.

In addition to these benefits, bilingual and multilingual individuals also tend to have stronger executive function skills, such as inhibition, working memory, and cognitive flexibility. These skills are crucial for higher-level thinking and problem-solving, making bilingual individuals better equipped to navigate complex tasks and challenges.

Brain imaging studies have also found that bilingual individuals have greater neural connectivity in certain areas of the brain, particularly those related to language processing and executive function. This enhanced connectivity may contribute to better overall brain function and cognitive abilities.

Moreover, bilingual and multilingual individuals often have a greater awareness of language structure and grammar, as well as an increased ability to understand and manipulate language. This metalinguistic awareness can benefit overall language and literacy development, leading to improved communication skills and a deeper understanding of language.

When examining the latest literature on the neural foundations of multilingualism in conjunction with a volume focused on applied linguistics, it is essential to initially contemplate the definition of multilingualism and how it compares to bilingualism. Despite some scholars making distinctions between these two terms by defining multilingualism as the capacity to comprehend and converse in numerous languages, while others utilize this term more broadly to describe utilizing multiple languages, many still use bilingualism interchangeably with multilingualism.

Research suggests that when bilingual individuals utilize one language, the other is typically present simultaneously. Upon hearing a phrase, the brain processes sounds in a sequential manner rather than as a whole word. Prior to completion of the word, the brain's language mechanism infers its meaning by activating numerous words that complement the signal received. For instance, upon hearing "may," initial stages of comprehension may evoke thoughts of "candy" and "candle." This stimulation extends beyond just one language for bilinguals; auditory feedback triggers matching words regardless of their respective languages. Coping with this constant linguistic competition can result in linguistic challenges such as slower naming speed and increased tip-of-the-tongue states among multilingual speakers.

Why should we expose young children to a second language while they are still grappling with their primary one? It may seem like an overwhelming burden at a time when they are busy learning social skills, counting, playing and so much more. However, this is actually the ideal period for them to acquire another language.

During the first three years of life, children's brains possess remarkable flexibility that makes it easy for them to learn a new language. In fact, infants who are exposed to two languages from birth can detect switches between languages as early as six months old and pick up both languages with ease - just like walking or speaking their mother tongue. According to data from the US Census Bureau cited by the University of Washington News, 27% of American children under age six are now learning another language in addition to English; there is no evidence that such exposure has any deleterious effect on their native tongues.

Unlike adults who must struggle with grammar rules and practice techniques when acquiring foreign languages, young learners absorb sounds, structures and intonation patterns effortlessly. Until around age eight or so, they benefit from flexible ear and speech muscles that can easily distinguish between different sounds in a second language

Newt Gingrich, a former Speaker of the House of Representatives from Georgia and a member of the Republican Party, wrote an Op-Ed column in the New York Times on April 22, 2015. In his article, he called for Congress to double the budget for the National Institutes of Health. He specifically highlighted that if there was a breakthrough discovery that could delay the onset of Alzheimer's by five years, it would have a significant impact on reducing healthcare costs and stress on family members.

However, what Gingrich did not mention is that research has already documented that bilingualism can delay the onset of Alzheimer's symptoms by four to five years compared to monolinguals who are matched for age and education levels. This finding was reported by Bialystok, Craik, and Freedman in 2007 and later confirmed by Perani et al. in 2017. It is noteworthy that no known pharmaceutical agent has been found to have such an effect as bilingualism.

Bilingualism and multilingualism are expected to affect brain areas associated with language processing, learning and control. Researchers have found that knowing more than one language from early childhood to young adulthood can make the brain more efficient in handling demanding tasks related to language acquisition and processing. This is due to structural changes in the brain, which have been observed in regions associated with acquired skills. The study was conducted by researchers at the University of Reading and Georgetown University, based on a large repository of past imaging and behavioral data.

In conclusion, the evidence overwhelmingly supports the idea that being bilingual or multilingual offers a wide range of cognitive benefits that extend far beyond simply being able to communicate in multiple languages. The ability to speak and understand different languages has been shown to have a significant impact on brain health and function, with numerous studies demonstrating that bilingual individuals often exhibit enhanced cognitive abilities compared to monolinguals.

The cognitive benefits of being bilingual or multilingual are undeniable, and it is essential for individuals and society as a whole to recognize and prioritize the importance of language learning. By doing so, we can harness the full potential of multilingualism and its positive impact on overall brain health and function.

References

1. Annual Review of Applied Linguistics (2013) ,33,68–101.© Cambridge UniversityPress,2013
2. Ingrid Fadelli , Medical Xpress Credit: Jerry Wang, Unsplash
3. Published from in final edit as: Foreign Lang Ann. 2017 ; 50(2): 248–259. doi:10.1111/flan.12271
4. Submitted: 13 May 2021 Reviewed: 08 September 2021 Published: 06 October 2021. Wrote by Pauria Mahzoun
5. Tracy Trautner, Michigan State University Extension - January 28, 2019

MODDALARNING MAGNIT XOSSALARI

Eshimova Adolat Qo'ylieyna

Qashqadaryo viloyati G'uzor tumani

Maktabgacha va Maktab Ta'lim Bo'limiga qarashli

28-maktab Fizika fani o'qituvchisi

Anotatsiya: Mazkur maqolada moddalarning magnit xossalari haqida ma'lumotlar keltirilgan. Bundan tashqari magnit, moddalarning magnitlanishi va magnit maydon haqidaham ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Modda, magnetik, magnitlash, magnit momenti, magnit qabul qiluvchanlik, diamagnit, paramagnit, ferromagnit, demenlar.

Annotation: This article provides information about the magnetic properties of substances. In addition, information about magnet, magnetization of substances and magnetic field is given.

Key words: Matter, magnetic, magnetization, magnetic moment, magnetic susceptibility, diamagnetic, paramagnetic, ferromagnetic, demen.

Аннотация: В данной статье представлена информация о магнитных свойствах веществ. Кроме того, даны сведения о магните, намагниченности веществ и магнитном поле.

Ключевые слова: Материя, магнетизм, намагниченность, магнитный момент, магнитная восприимчивость, диамагнетик, парамагнетик, ферромагнетик, демен.

Moddalarning magnitlanishi. Biz shu vaqtgacha vakuumdagi magnit maydonini qarab chiqdik. Agar tokli o'tkazgich vakuumda emas, balki biror muhitda bo'lsa, u holda magnit maydon o'zgaradi. Bunga sabab shuki, har qanday modda magnetikdir, ya'ni u magnit maydon ta'sirida magnitlanadi va magnit momentiga ega bo'ladi.

•Amper jismlarning magnitlanishini tushuntirish uchun moddalrning molekulalarida aylanma toklar (molekulyar toklar) mavjud deb qaradi. Har bir shunday tok magnit momentiga ega va atrof fazoda magnit maydon hosil qiladi.

• Tashqi maydon ta'siri bo'lmaganda har bir molekuladagi magnit moment tartibsiz yo'nalgan bo'lganligi sababli jismning yig'indi momenti ham nolga teng bo'ladi.

Maydon ta'sirida molekulalar momentlariningtartibli bir yo'nalishda orientatsiyalanishi ko'proq bo'ladi, natijada magnetik magnitlanadi uning yig'indi magnit momenti noldan farqli bo'lib qoladi. Magnetikning magnitlanishini xarakterlash uchun magnitlanish vektori qabul qilingan.

Pm-alohida molekularning (atomlarning)magnit momenti, DV-magnetikning magnitlanish vektori aniqlanayotgan nuqtasi atrofidagi elementar xajm.

• Atomlarning magnit momenti atom tarkibidagi elektronlarning orbital va spin magnit momentlarining vektori yig'indisidan iborat deb hisoblash mumkin • ya'ni $PAT = \square PORB + \square PSP$ yadro atrofida r radiusli orbita bo'ylab J tezlik bilan harakatlanayotgan elektronining burchakli tezligi 1 sekund davomida yadro atrofida $\square/2$ marta ($\square = 2n$) aylanayotgan elektronning bu harakati tok kuchi bo'lgan aylanma tokka ekvivalentdir. Bunday mikro aylanma tok magnit momentining modulibu orbital magnit momentdir. Bundan tashqari elektron xususiy magnit momenti, ya'ni spin magnit momentiga ham ega va uni absolyut qiymati ega bo'ladi.

Magnit nima.?

Magnit (yun. magnetis, Magnetis litpos — aynan Kichik Osiyodagi qad. shahar Magnesiya nomidan) — magnitlangan ferromagnit yoki ferromagnit (ya'ni magnitlovchi maydon ta'siri olinganidan keyin ham katta magnit induksiya xossasini saqlaydigan) materiallardan yasaladigan taqasimon polosa va boshqa shakldagi buyum (jism). Odatda, Magnit havo tirqishida, mas, taqasimon Magnit ning qutblari orasida magnit oqimi vujudga keltirishga xizmat qiladi. Havo tirqishi Magnitning magnit induksiyasi (demak, magnitlanganligi)ni kamaytiradi. Magnit temir, nikel va ba'zi metallarni tortish qobiliyatiga ega. Erkin osib qo'yilgan Magnit (mas, kompasning magnit mili) Yerning magnit maydonida o'z-o'zidan shunday joylashib qoladiki, uning qutblarini birlashtiruvchi chiziqlar taxminan meridian bo'ylab yo'naladi. Shunda Magnitning shim.ga qaragan uchi Shim.qutb, jan.ga qaragan uchi Jan. qutb deb ataladi. Magnitlanish elektr toki bilan vujudga keltiriladigan Magnit elektromagnit deb ataladi. Magnit radioelektronika, radiotexnika, avtomatikada mustaqil doimiy magnit maydoni manbai sifatida keng qo'llaniladi. O'ta o'tkazuvchan materialdan yasalgan chulg'amli solenoid yoki elektromagnit o'ta o'tkazuvchan Magnit deb ataladi. U moddalarning magnit, elektr va optik xossalarini tadqiq qilishda; plazma, atom yadrolari va elementar zarralarni o'rganishga doyr tajribalarda keng qo'llaniladi.

Magnit maydon nima.?

Tabiatda shunday tabiiy metall birikmalari mavjudki, ular ba'zi bir jismlarni o'ziga tortish xususiyatiga ega. Jismlarning bunday xossasi ular atrofida maydon mavjudligini bildiradi. Bunday maydonni magnit maydon deb atash qabul qilingan. O'z atrofida magnit maydonni uzoq vaqt yo'qotmaydigan jismlarni doimiy magnit yoki oddiygina magnit deb ataymiz. To'g'ri shakldagi magnitni mayda temir bo'lakchalariga yaqinlashtiraylik. Bunda temir bo'lakchalari magnitning faqat ikki uchiga yopishganligiga guvoh bo'lamiz. Doimiy magnitning magnit ta'siri eng kuchli bo'lgan joyini magnit qutbi deyiladi. Har qanday magnitda ikkita: shimoliy (N) va janubiy (S) qutblari mavjud bo'ladi.

Ikkita magnit strelkasi bir-biriga yaqinlashtirilsa, ularning ikkalasi ham burilib, qarama-qarshi qutblari bir-biriga ro‘para kelib to‘xtaydi. Bu hol magnitlangan jismlar orasida o‘zaro ta’sir kuchlari mavjudligini anglatadi. Ta’sir kuchlari esa, maydon kuch chiziqlari orqali tafsiflanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. <https://arxiv.uz/uz/documents/darsliklar/fizika/moddalarning-magnit-xossalari-11-sinf>
2. <https://staff.tiame.uz/storage/users/141/presentations/6abx7Bk0hsVmFaQpMH3tPaRzEkkRzSzdIb2MVU3J.pdf>
3. <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Magnit>
4. <http://kompy.info/mavzu-kirish-tabiatni-organishda-fizikaning-orni-va-uning-bosh.html?page=105>

YORUG'LIKNING TO'G'RI CHIZIQLI BO'YLAB TARQALISHI. OY VA QUYOSH TUTILISHI

Ruziqulova Feruza Suyunovna

Qashqadaryo viloyati G'uzor tumani

Maktabgacha va Maktab Ta'lim Bo'limiga qarashli

28-maktab Fizika fani o'qituvchisi

Anotatsiya: Mazkur maqolada yorug'likning to'g'ri chiziqli bo'ylab tarqalishi haqida ma'lumotlar keltirilgan. Bundan tashqari oy va quyosh tutilishi haqidaham ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Yorug'lik, to'g'ri chiziq, tarqalish, oy tutilishi, quyosh tutilishi, oy gardishi, quyosh energiyasi.

Annotation: This article presents information about the propagation of light along a straight line. Information about lunar and solar eclipses is also given.

Key words: Light, straight line, scattering, lunar eclipse, solar eclipse, lunar eclipse, solar energy.

Аннотация: В данной статье представлены сведения о распространении света по прямой. Также приведены сведения о лунных и солнечных затмениях.

Ключевые слова: Свет, прямая линия, рассеяние, лунное затмение, солнечное затмение, лунное затмение, солнечная энергия.

Yorug'likning to'g'ri chiziq bo'ylab tarqalish qonuni.

Ma'lumki, yorug'likning biror kichikroq manbai bilan ko'z orasiga tiniqmas buyum joylashtirilsa, yorug'lik manbai ko'rinmay qoladi. Buning sababi shuki, bir jinsli muhitda (masalan, havoda) yorug'lik to'g'ri chiziq bo'ylab tarqaladi. Yorug'likning to'g'ri chiziq bo'ylab tarqalishi juda qadim zamonlarda tajriba yo'li bilan aniqlangan faktdir. Masalan, yorug'likning to'g'ri chiziq bo'ylab tarqalish qonuni yangi eradan 300 yil ilgari yashagan Yevklid asarida bayon etilgan, ammo bu qonun, ehtimol undan ham oldin ma'lum bo'lgandir. Hamma yaxshi biladigan soyaning hosil bo'lish hodisasi yorug'likning bir jinsli muhitda to'g'ri chiziq bo'ylab tarqalishidandir.

Soya, yarim soya hosil bo'lishi ushbu qonunning isbotidir. Agar tiniqmas BS jismni A nuqtaviy yorug'lik manbai yordamida yoritsak u vaqtda tiniqmas jismning soyasi aniq bo'lib ekranga tushadi. Agar yorug'lik manbai A1 ma'lum o'lchamga ega bo'lsa soyadan tashqari yarim soya ham hosil bo'ladi. Tiniqmas narsaga yorug'lik manбайдan nurlar tushganda soyaning hosil bo'lishi Quyosh va Oy tutilish hodisalarini izohlab beradi.

Yorug'likning to'g'ri chiziq bo'ylab tarqalishidan yer o'lchash ishlarida, Yer yuzida to'g'ri chiziqlar o'tkazishda, Erda, dengizda va havoda masofalarni aniqlashda

foydalaniladi. Yorug'likning to'g'ri chiziq bo'ylab tarqalishidan ishlab chiqarishda ko'rish nurlari yordami bilan buyum va asboblarning to'g'ri chiziqli qilib ishlanganligini tekshirishda keng foydalaniladi. To'g'ri chiziq tushunchasi yorug'likning to'g'ri chiziq bo'ylab tarqalish faktidan kelib chiqqan bo'lishi ehtimoldan holi emas. Kichik teshik yordami bilan tasvirlar hosil qilib bo'lishning sababi ham yorug'likning to'g'ri chiziq bo'ylab tarqalishidir. Lekin yorug'lik juda kichik teshikdan o'tayotganda, uning to'g'ri chiziq bo'ylab tarqalish qonuni o'z kuchini yo'qotadi, yorug'likning to'g'ri chiziq bo'ylab tarqalish qonuni taxminiy qonundir, chunki yorug'lik juda kichik teshiklar orqali o'tganda bu qonundan chetlanish kuzatiladi (difraktsiya yuz beradi).

Yorug'lik dastasining mustaqillik qonuni shundan iboratki, uncha kuchli bo'lmagan yorug'lik nurlari bir-biri bilan uchrashganda ular bir-biriga halaqit bermaydi. Lekin nurlar uchrashgan nuqtaning yoritilganligi ortadi. Yorug'lik dastasi toza havoda ko'rinmaydi, ammo havoda mayda zarrachalar – chang, tutun yoki mayda suv tomchilari (tuman) bo'lsa, yoritilgan zarrachalar tufayli, yorug'lik dastasi ko'rinadigan bo'lib qoladi.

Oy va Quyosh tutilishi

Oy tutilishi — Oy sathiga Yer soyasi tushganda yuz beradigan hodisa. Bu hodisa Quyosh, Yer va Oyning bir-birlariga nisbatan egallagan vaziyatlariga bog'liq. Oy Yerdagi kuzatuvchiga nisbatan Quyoshga qarama-qarshi tomonda (ya'ni to'liq paytiga yaqin) bo'lsa — Oy tutilishi, Quyosh tomonda (yangi oy paytiga yaqin) bo'lsa, Quyosh tutilishi yuz beradi. Oy bilan Quyoshning ko'rinma diametri taxminan barobar. Oy Yerdan eng uzoqlashganda 29'30", Yerga eng yaqinlashganda 33' 30" burchak ostida ko'rinadi. Yer Quyoshdan eng uzoqlashganda Quyosh gardishi ZG 20", Quyoshga eng yaqinlashganda esa 32' 30" burchak ostida ko'rinadi. Demak, Quyosh tutilishi paytida, tutilish markaziy bo'lsa, Quyosh diskini Oy to'la to'sib qolishi mumkin.

Quyosh tutilishi - Quyoshning oy gardishi bilan to'silishi natijasida sodir bo'ladigan hodisa; Oy o'z harakati davomida Yer bilan Quyosh orasidan o'tayotib, ma'lum paytlarda Quyosh yuzasini to'sib qo'yadi va Oy soyasi Yerning ma'lum hududiga tushadi. O'sha joyda Quyoshning to'la tutilishi kuzatiladi va atrof qorong'ilashadi. Qolgan joylarda tutilish qisman kuzatiladi. Bir yilda 2 tadan 5 tagacha Quyosh tutilishi bo'lishi mumkin. Yerning Quyosh atrofidagi va Oyning Yer atrofidagi harakatlari cho'zinchoq orbitalar bo'ylab bo'lgani sababli ular orasidagi masofa doimo o'zgarib turadi. Natijada Quyosh va Oyning ko'rinma diametri doim o'zgarib turadi. Quyosh tutilishi paytida Oyning ko'rinma diametri Quyoshnikidan yetarlicha katta bo'lsa, to'la tutilish sodir bo'ladi va uning maksimal fazasi uzoqroq (7,5 min.dan oshmaydi) bo'ladi. Oy gardishi Quyosh gardishidan kichik bo'lsa, u Quyosh yuzasini butunlay to'sa olmaydi va bu paytda u osmonda ingichka yorug' halqa (halqasimon

tutilish) tarzida kuzatiladi. Oy o'z orbitasi bo'ylab sekundiga 1 km tezlik bilan harakatlangani uchun oy soyasi ham taxminan shunday tezlik bilan harakatlanadi. Lekin, soya o'z o'qi atrofida aylanib turgan Yerga tushadi. Yer aylanishining yo'nalishi ham Oy soyasining harakat yo'nalishi bilan bir xil bo'ladi. Lekin, Yer yuzasidagi ma'lum nuqtaning tezligi Oy soyasi tezligidan kamroq. Bu tezlik ekvatorida eng katta — sekundiga 465 m ga yetadi. Oy soyasi o'zidan oldinda kutayotgan Yer nuktalarini quvib yetib, katta tezlik bilan undan o'zib ketadi. Shuning uchun ham Quyosh tutilishi g'arbdan boshlanib, sharqqa qarab siljiydi va juda katta masofalarga cho'zilib ketadi. Quyosh to'la tutilishi mintaqasining kengligi 300 km, umumiy uz. 10000 km ga yetishi mumkin. Qadimda kishilar Quyosh tutilishlarini oddindan bilganlar. Ularga tutilish takrorlanib turadigan davr ham ma'lum bo'lgan. Bu saros deb atalib, u 18 yil 11 kun 8 soatga teng. Yer yuzining ma'lum joyida to'la Quyosh tutilishi kamdan-kam takrorlanadigan hodisa o'rta hisobda 300 yilda bir marta kuzatilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati;

1. <https://arxiv.uz/uz/documents/slaydlar/fizika/yorug-likni-to-g-ri-chiziq-bo-ylab-tarqalishi>
2. <http://kompy.info/optikadagi-ferma-prinspi.html?page=5>
3. https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Oy_tutilishi
4. https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Quyosh_tutilishi

ORGANIK CHIQINDILAR VA ULARNI QAYTA ISHLASH TEKNOLOGIYALARI

Xolmatova Fazilat Boymirzayevna

Qashqadaryo viloyati G'uzor tumani

Maktabgacha va Maktab Ta'lim Bo'limiga qarashli

28-maktab Kimyo fani o'qituvchisi

Anotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasida organik chiqindilar va ularni qayta ishlash texnologiyalari haqida ma'lumotlar keltirilgan bo'lib . Bundan tashqari organik chiqindilar turi bo'lgan kompost haqida ham ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Chiqindi, organik chiqindilar, qayta ishlash, texnologiya, kompost, azot, tabiiy-iqlim, fosfor, kaliy.

Annotation: This article contains information about organic waste and their processing technologies in the Republic of Uzbekistan. Information is also given on compost, which is a type of organic waste.

Key words: Waste, organic waste, recycling, technology, compost, nitrogen, natural climate, phosphorus, potassium.

Аннотация: В данной статье содержится информация об органических отходах и технологиях их переработки в Республике Узбекистан. Также представлена информация о компосте, который является разновидностью органических отходов.

Ключевые слова: Отходы, органические отходы, переработка, технология, компост, азот, природный климат, фосфор, калий.

Dunyo miqyosida chiqindilar muammosi eng dolzarb ekologik masalalardan biriga aylanib bormoqda. Tahlillarga ko'ra, so'nggi yillarda maishiy va sanoat chiqindilarining yildan-yilga ortayotgani yer yuzidagi ekologik barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ma'lumotlarga qaraganda, hozirgi kunda chiqindilarning 900 ga yaqin turi qayd etilgan. Har yili dunyoda chiqindilar hajmi 3 foizga ko'paymoqda.

Atrof-muhitni ishlab chiqarish va iste'mol chiqindilaridan muhofaza qilish tabiiy resurslardan oqilona foydalanish hamda ekologik toza texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etish muammolari bilan uzviy bog'liqdir. Ko'p asrlar davomida chiqindilarni noto'g'ri boshqarish tabiiy resurslar o'zgarishiga, tabiat hodisalarining buzilishiga sabab bo'lmoqda. Bu chiqindilarning 80 foizini organik moddalar tashkil qiladi va ularni qayta ishlash natijasida katta miqdordagi energiya va energiya tashuvchilarni ishlab chiqarish mumkin. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi uning 85 foizini qayta ishlash mumkinligini ko'rsatmoqda.

Компост нима.?

Компост (nemischa: Kompost, italyancha: composta, lotincha: compositus — „tarkibli“) — har xil organik moddalarning mikroorganizmlar ta’sirida chirishi natijasida hosil bo‘ladigan mahalliy o‘g‘it. Kompostlashda o‘simlik o‘zlashtira oladigan oziq elementlar (azot, fosfor, kaliy va boshqa) miqdori ortadi, patogen mikroflora va gelmintlar tuxumi o‘ladi, sellyuloza va pektin moddalar miqdori kamayadi, organik massa tuproqqa solish uchun qulay fizik xossaga ega bo‘ladi. Gune (torf, parranda axlati, xazon), nishxo‘rd, ro‘zg‘or chiqindilari, najas, qipiq, oqar suv loyqalari kompostlashning asosiy materialidir. Kompostlashning davomiyligi chiqindilarning tarkibi, namlik, yil fasli va boshqa sharoitlarga bog‘liq. Kompost uyumi qizishdan to‘xtab, unda bir xildagi o‘zgarmas harorat qaror topganidan keyin tayyor qisoblanadi. Chiqindi xuddi go‘ng kabi chuqurlarga bosib yoki uyum qilib tayyorlanadi. Kompost uyumi tuproq bilan ko‘miladi. Chirish jarayoni chiqindida organik modda (miqdori 25 %dan kam bo‘lmaganda), namlik (50—55 %) yetarli bo‘lganda yaxshi kechadi. Yoz oylarida kompost massa-siga suv sepib turiladi. Chiqindi massasidan 50 % kompost chiqadi. Chiqindidan hosil bo‘lgan kompost tarkibida o‘rta hisobda 30—50 % organik modda, 0,6—1,0 % azot, 0,4—1,0 % fosfor, 0,5—1 % kaliy bo‘ladi. Chiqindidan kompost tayyorlashda unga oqar suv loyiqasi yoki najas qo‘shib, sifatini anchagina yaxshilash mumkin. Ba’zi hollarda tarkibini yaxshilash uchun kompostga fosforit uni, kaliy to‘zlari qo‘shiladi. Kompost o‘g‘it sifatida organik o‘g‘itlardan qolishmaydi va barcha qishloq xo‘jaligi ekinlariga (gektariga 20—40 t) ishlatiladi

Organik chiqindilar va ularni qayta ishlash texnologiyalari

Muammolardan biri – to‘kilgan xazonlarni utilizatsiya qilishdir. Qachondir ularni yoqib, havoni zaharlagan, keyin umumiy chiqindi to‘kish maydonlariga olib chiqishgan. Vaholanki, bu o‘g‘itlar olinishi uchun qimmatli xomashyodir. Poytaxtimizning Olmazor tuman obodonlashtirish boshqarmasi to‘kilgan barglarni maxsus kompost o‘rasida utilizatsiya qiladi – bu uzunligi 57 metr, eni – 17 metr va chuqurligi 5 metr bo‘lgan ulkan o‘radir. Afsuski, barglar orasida fuqarolarimiz tomonidan piyodalar yo‘laklari va yo‘l chekkalariga tashlangan begona chiqindilar bor bo‘lib, o‘raning o‘zida barglardan plastik va qog‘ozlarni olib tashlashga to‘g‘ri keladi. Bu esa qayta ishlash jarayonini sezilarli darajada qiyinlashtiradi va sekinlashtiradi

Boshqa ijobiy misol: “Maxsustrans” DUK organik chiqindilarni qayta ishlashni boshladi. Green International kompaniyasi bilan bu bo‘yicha ishlanmoqda. Buning uchun Toshkent yaqinida yer maydoni ajratilgan. “Maxsustrans” bu yerga bozorlar, umumiy ovqatlanish maskanlari va boshqa obyektlardan to‘plangan, saralangan organik chiqindilarni keltiradi. Bu yerda chiqindilar yana bir bora saralanib, somon yoki barglar va go‘ngga qo‘shiladi hamda nemis texnologiyasi bo‘yicha egatlarga terilib, 6 hafta davomida quritiladi. Egatlar Germaniyadan maxsus keltirilgan

kombayn yordamida muntazam ravishda aralashtiriladi. Olti haftadan keyin mukammal o'g'it tayyor bo'ladi.

Bog'bonlar va fermerlar o'z xo'jaliklaridan bunday tabiiy va ishonchli mahsulotdan foydalanishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.<https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Kompost>
- 2.<https://yuz.uz/uz/news/organik-chiqindilarni-qayta-ishlash>
- 3.<https://www.standart.uz/ru/news/view?id=1018>
- 4.<https://www.tdpu.uz/page/noorganik-chiqindilarni-qayta-ishlash>

KIMYOVIY FORMULA, VALENTLIK, INDEKS HAQIDA TUSHUNCHALAR

Sattorova Sharofat Ashakova

Qashqadaryo viloyati G'uzor tumani

Maktabgacha va Maktab Ta'lim Bo'limiga qarashli

28-maktab Kimyo fani o'qituvchisi

Anotatsiya: Mazkur maqolada kimyoviy formulalar, valentlik, indeks haqida ma'lumotlar va tushunchalar berishda tashqari .Har biri haqida to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Kimyoviy formulalar, valentlik, indeks, kislorod, vodorod, elementlar, natriy sulfat, natriy, oltingugurt.

Annotation: In addition to giving information and concepts about chemical formulas, valence, and index, this article discusses each.

Key words: Chemical formulas, valency, index, oxygen, hydrogen, elements, sodium sulfate, sodium, sulfur.

Аннотация: Помимо предоставления информации и понятий о химических формулах, валентности и индексе, в этой статье обсуждается каждая из них.

Ключевые слова: Химические формулы, валентность, индекс, кислород, водород, элементы, сульфат натрия, натрий, сера.

Kimyoviy formulalar nima.?

Kimyoviy formula — moddalarning sifat va miqdor jihatidan tarkibi va tuzilishini kimyoviy belgilar, shuningdek, sonlar, harflar va boshqa bilan berilgan ifodasi. Kimyoviy formulalar modda qanday elementlardan tashkil topganligi, bu elementlar o'zaro qanday nisbatda birikkanligini hamda moddaning tuzilishini ko'rsatadi. Masalan, suvning formulasi H_2O uning tarkibi vodorod (H) va kislorod (O) dan iborat ekanligini, bu elementlar 2:1 nisbatda birikkanligini; natriy sulfat Na_2SO_4 esa uning molekulasida natriy (Na), oltingugurt (S) va kislorod (O)dan tashkil topganligini, bu elementlar 2:1:4 nisbatda birikkanligini; aluminiy sulfid Al_2S_3 esa 2 atom aluminiy (Al) ga 3 atom oltingugurt (S) to'g'ri kelishini ko'rsatadi (yana qarang Kimyoviy belgilar).

Kimyoviy formulalar uch xil bo'ladi: empirik, ratsional va struktura formulalar. Empirik formulalar modda molekulasidagi atomlarning umumiy sonini ko'rsatadi. Mas, sulfat kislota H_2SO_4 , etan S_2N_6 , etil spirti S_2N_6O va hokazo Ratsional formulalarda ma'lum sinfga kiruvchi atomlar guruhi ajratib ko'rsatiladi. Masalan, etan SN_3SN_3 yoki $SN_3—SN_3$, etil spirti S_2N_5ON yoki $S_2N_5—ON$ va h.k. Struktura formulalar esa moddaning tarkibini, molekuladagi atomlarning joylashish

tartibini hamda ushbu atomlar orasidagi kimyoviy bogʻlarning qanday taqsimlanganligini koʻrsatadi.

Valentlik (lotincha: valentia — „kuch“) — maʼlum element atomining boshqa element atomi bilan kimyoviy bogʻ hosil qilib birlashish yoki almashish xususiyati. Valentlik tushunchasini fanga 1852-yilda Edward Frankland kiritdi. Rus kimyogari A. M. Butlerov kimyoviy tuzilish nazariyasini kashf qilishida valentlik muhim rol oʻynadi. Dmitriy Mendeleev elementlarning davriy sistemadagi oʻrni bilan valentlik Oʻrtasida bogʻlanish borligini isbotladi hamda oʻzgaruvchan valentlik tushunchasini kiritdi. 1897-yil elektronlar ochilishi bilan valentlikning elektron nazariyasiga asos solishga harakat qilindi (ingliz fizigi J. J. Thomson). Nemis fizigi valentlik Kossel nazariyasiga (1916) muvofiq, elementlar yoki elementlar guruhi oʻzaro birikkanda bittasi elektron beradi, ikkinchisi esa bu elektronni qabul qilib oladi. Berilgan elektron soniga qarab musbat valentlik, qabul qilib olingan elektron soniga qarab manfiy valentlik deb aytiladi. Shunga koʻra, natriy musbat bir, xlor esa manfiy bir valentlikka ega. Lekin elementlar kovalent bogʻ hosil qilib birikkanda elektron bermaydi va biriktirmaydi. Amerikalik fizik-kimyogar Gilbert N. Lewis nazariyasi boʻyicha valentlik element atomlari elektron jufti — kovalent bogʻ hosil qilish uchun bergan elektronlar soniga teng. Valentlik Kossel va Gilbert N. Lewis nazariyalari valentlik mohiyatini toʻla ochib bermadi. Atomning kvant mexanikasi nazariyasi yuzaga kelgach (1926), valentlikning mohiyati oydinlashdi. Bu nazariyaga muvofiq, valentlik juftlanmagan (yakka) elektronlar soniga teng. Masalan, ishqoriy metallar atomining tashqi elektron qavatida bitta elektron bor. Shunga koʻra ular bir valentlikdir. Baʼzi atomlarda juftlanmagan elektronlar reaksiya jarayonida hosil boʻladi. Masalan, uglerod atomining tashqi qavatida juftlanmagan ikkita elektron bor. Reaksiya paytida juftlangan ikki elektron yakkaleshib, juftlanmagan ikkita elektron beradi. Shunday qilib, juftlanmagan elektronlar soni toʻrttaga yetadi. Baʼzan atomlar taʼsirlanib boshqa valent holatiga oʻtishi, bitta elektronni boshqa atomga berishi yoki boshqa bir atomning elektronini biriktirib olishi mumkin.

Indeks (Lotincha: index — koʻrsatkich, roʻyxat) — nom, ism yoki boshqa kombinatsiyalar koʻrsatkichi va roʻyxati hisoblanadi. Shuningdek, indeks, shartli ifodalar (harfli, raqamli) tizimi, bibliografik, nashriyot, kitob savdosi, pochta, oziq-ovqat mollari, dorilarning chiqarilgan vaqti va saqlash muddatini ifodalashi ham mumkin. Indeks matematikada esa ifodalarni bir-biridan farq qilishi uchun ularning yoniga yoziladigan belgilar — son yoki harflardir: Masalan, a, ar x5, xp, u1, u' (bunda: 1, i, 5, n, j — indekslar). Sonlar nazariyasi va boshqa sohalarda ham maxsus Indeks tushunchasi bor

АТОҚЛИ ВА ТУРДОШ ОТЛАР

Ro'ziyeva Yulduz Fayzullayevna
Qashqadaryo viloyati G'uzor tumani
Maktabgacha va Maktab Ta'lim Bo'limiga qarashli
28-maktab Ona tili va Adabiyot fani o'qituvchisi

Annotasiya: Mazkur maqolada otlarning atoqli va turdosh turlari haqida fikr yuritildi. Narsa-buyum, shaxslarning nomi, atamasi bo'lgan so'zlar turkumi ot deyiladi. Otlar kim? nima? qayer? so'roqlaridan biriga javob bo'ladi. Otlar egalik, kelishik kabi so'z o'zgartirish, turli ma'no va vazifa uchun qo'llanuvchi vazifadosh shakllarga hamda o'ziga xos so'z yasaliş tizimiga egaligi bilan ajralib turadi.

Kalit so'zlar: katta bino, ikkinchi kurs, barcha inson, kitob o'qimoq, ko'p odam.

Аннотация: В данной статье было изложено мнение о распространенных и схожих видах лошадей. Существительное – это группа слов, которые являются названиями вещей, людей и терминов. Кто такие лошади? что? где? на один из вопросов будет дан ответ. Существительные отличаются притяжательным, союзным, словесным изменением, функциональными формами, используемыми для разных значений и задач, а также уникальной системой словообразования.

Ключевые слова: большое здание, второй курс, все люди, читающие книги, много людей.

Abstract: This article presented an opinion about common and similar types of horses. A noun is a group of words that are names of things, people and terms. Who are horses? What? Where? one of the questions will be answered. Nouns are distinguished by possessive, conjunctive, verbal inflection, functional forms used for different meanings and purposes, and a unique word formation system.

Key words: big building, second year, all the people reading books, a lot of people.

Ot gapning barcha gap bo'lagi vazifasida qo'llanishi mumkin. Otning bu kabi sintaktik vazifasi uning qanday grammatik shakldaligi bilan bog'liq bo'ladi. Masalan, otning bosh shakli, ya'ni bosh kelishik, ko'plik yoki birlik hamda egalik shakli gapda ega, Kesim kabi vazifada keladi: O'zbekiston-mustaqil davlat. Millatim-o'zbek. O'zbekistonim-onajonim. Mustaqil so'zlar ot turkumiga munosabati nuqtai nazardan ikki guruhni tashkil etadi: 1) ot tipidagi so'zlar. Bu guruhga otlar kabi kim? nima? so'rog'iga javob bo'lib, otga xos grammatik shakllarda bevosita qo'llana oladigan olmoshlar (men, sen, biz, har kim, nimadir), jamlovchi sonning –ov, -avlon affiksli turi (ikkov, ikkavlon), fe'lning harakat nomi shakli (o'qish, yozuv) kiradi; 2) otlashuvchi so'zlar. Bu guruhga grammatik son, egalik, kelishik shakllaridan birida qo'llanilib,

muayyan matn doirasidagina ot vazifasida ishlatilishi mumkin bo'lgan sifat, son va ular o'rnida qo'llanadigan olmoshlar (qanday, qancha, nechta), ba'zi bir ravishlar, fe'lning sifatdosh shakli kiradi. Otlar egalik, kelishik kabi so'z o'zgartirish, turli ma'no va vazifa uchun qo'llanuvchi vazifadosh shakllarga hamda o'ziga xos so'z yasaliş tizimiga egaligi bilan ajralib turadi. Otlarning muhim belgilaridan biri ularning sifat, son, olmosh, fe'l va ravish distributsiyasida kelishi, ya'ni ular bilan birika olishidir: *katta bino, ikkinchi kurs, barcha inson, kitob o'qimoq, ko'p odam*. Ot gapning barcha gap bo'lagi vazifasida qo'llanishi mumkin. Otning bu kabi sintaktik vazifasi uning qanday grammatik shakldaligi bilan bog'liq bo'ladi. Masalan, otning bosh shakli, ya'ni bosh kelishik, ko'plik yoki birlik hamda egalik shakli gapda ega, Kesim kabi vazifada keladi: **O'zbekiston-mustaqil davlat. Millatim-o'zbek. O'zbekistonim-onajonim**. Mustaqil so'zlar ot turkumiga munosabati nuqtai nazardan ikki guruhni tashkil etadi: 1) ot tipidagi so'zlar. Bu guruhga otlar kabi kim? nima? so'rog'iga javob bo'lib, otga xos grammatik shakllarda bevosita qo'llana oladigan olmoshlar (*men, sen, biz, har kim, nimadir*), jamlovchi sonning *-ov, -avlön* affiksli turi (*ikkov, ikkavlön*), fe'lning harakat nomi shakli (*o'qish, yozuv*) kiradi; 2) otlashuvchi so'zlar. Bu guruhga grammatik son, egalik, kelishik shakllaridan birida qo'llanilib, muayyan matn doirasidagina ot vazifasida ishlatilishi mumkin bo'lgan sifat, son va ular o'rnida qo'llanadigan olmoshlar (*qanday, qancha, nechta*), ba'zi bir ravishlar, fe'lning sifatdosh shakli kiradi. O'zbek tilida otlar ma'no jihatdan Atoqli otlar va turdosh otlarga bo'linadi. Atoqli otlar – ma'lum bir narsa yoki hodisani aniqlashga yordam beradigan otlar. Atoqli otlarni odam nomlari, mashhur joy nomlari, geografik hudud nomlari, tashkilotlar nomlari, samoviy jismlarning nomlari va suv havzalarining nomlari kabi toifalarda topish mumkin. Masalan: Rahim Mahmudov, Toshkent, Amudaryo, Mustaqillik kuni, Alisher, Ulug'bek, Zarafshon, Toshkent, Samarqand, Mars kabi . Bu turdagi atoqli otlarni o'zaro tub va yasamaligi hamda tuzilishiga ko'ra bir-biridan farqlanishi mumkin. Masalan, Lola, Go'zal, Amir, Gavhar Orol kabi otlar sodda tub, Ilonli, Do'stlik, Paxtakor kabi atoqli otlar sodda yasama, Ulug'bek, Alisher, Nurato, Nurobod, Qo'shrabot, Uchquduq kabi atoqli otlar qo'shma otlardir. Turdosh otlar atoqli otlarning asosiy qismini tashkil qiladi. Ammo ular boshqa bir so'z turkumlari asosida ham yuzaga kelishi mumkin. Masalan: Bultur, Avvalboy kabilar esa ravishdan, Asal, Quvonch, Anor kabilar turdosh otdan, Aziz, Botir, Shirin, Vali kabilar sifatdan O'lmas, Sotiboldi, Turdi, Tursun kabilar esa fe'ldan, To'qsonboy, Oltibek kabilar esa sondan hosil bo'lgan atoqli otlardir [3]. Ma'lum bir geografik hududga atab qo'yilgan nomlar joy nomlari deyiladi: Farg'ona, Chorsu, markaziy Osiyo. Mamlakat va o'lka nomlari qo'shma so'z shaklida bo'lganda har bir qisim bosh harf bilan yoziladi: Buyuk Britaniya, O'rta Osiyo. Tarkibi turdosh otlarning qo'shilishidan hosil bo'lgan joy nomlari qo'shib yoziladi: Oltiariq, Yettisuv, Oqtosh. Tarkibida bo'yi, orti, oldi so'zlari ishtiroq etgan joy nomlari qo'shib yoziladi:

Orolbo`yi, Kavkazorti. Ko`p turkumdagi so`zlar atoqli ot sifatida qo`llanilganda, ular o`ziga xos nominativ xususiyatini yo`qotib, keng semantik ma`noga ega leksik birliklarga aylanadi. Masalan, “Uchquduq” onomastik birligi uchta quduqni emas, balki shahar g`oyasini anglatadi. Turdosh otlar bir jinsdagi otlarning umumiy nomini bildiruvchi otlardir. Masalan, daftar, inson, daryo, shahar, kitob. Turdosh otlar quyidagi ma`no guruhlariga mansubligi bilan o`zaro farqlanadi: Aniq otlar jon-zot, narsa-buyum va shaxsni anglatadigan otlardir. Aniq otlar ko`rish va sanash mumkin bo`lgan otlar hisoblanadi. Masalan: qush, kitob, talaba, daraxt. Mavhum otlar sezish, anglash, his qilish mumkin bo`lgan otlardir. Bu turdagi otlar ko`plik qo`shimchasi bilan qo`llanmaydigan otlar bo`lib, ularga ko`plik qo`shimchasi qo`shilganda turlicha ma`no yuzaga keladi. Masalan: sevgi, sezgi, qayg`u, alam, qadr, oriyat. Jamlovchi va yakka otlar. Ma`lum bir turdagi narsaning o`zini anglatuvchi otlar yakka otlar hisoblanadi: kitob, gul, daraxt kabi. Jamlovchi otlar birlik shaklida bo`lib, bir xil turdagi narsaning to`dasi, jamini ifodalaydi: xalq, armiya, ko`pchilik, poda, jamoa, o`rmon kabilar. Sanaladigan otlar, sanalmaydigan otlar. Aniq otlardan tashkil topadigan otlar, asosan sanaladiganlardir: daraxt, kitob, qalam. Modda otlari, og`irlik, suyug`lik o`lchamiga xos otlar sanalmaydigan otlardir va atoqli otlardan tashkil topadi: tuproq, qum, havo, shakar, tuz, yog`, guruch [4]. Shuningdek, tabiatan yakka bo`ladigan va juft holda uchraydigan otlar ham mavjud bo`lib, ular ham otning alohida ma`no turini tashkil qiladi. Masalan: yurak, quyosh, oy, ko`z, qosh, oyoq kabilar [1]. Otning ma`no guruhlari. Otlar ma`no jihatdan quyidagi guruhlariga bo`linadi: 1. Atoqli otlar. Bir turdagi narsa yoki hodisalarning birini ajratib ko`rsatish uchun xizmat qiladigan otlar atoqli otlar deyiladi. Atoqli otlar shaxs ismlari, havonlarning atoqli nomlari, tashkilot va geografik makon nomlari, koinot jismlari nomlari, suv havzalari, tashkilot nomlari kabi guruhlar doirasida uchraydi: Alisher, Ulug`Bek, Zarafshon, Toshkent, Samarqand, Mars kabi. Bunday atoqli otlar o`zaro tub va yasamaligi hamda tuzilishiga ko`ra farqlanishi mumkin. Masalan, Lola, Go`zal, Amir, Gavhar Orol kabi otlar sodda tub, Ilonli, Do`stlik, Paxtakor kabi atoqli otlar sodda yasama, Ulug`bek, Alisher, Nurato, Nurobod, Qo`shrabot, Uchquduq kabi atoqli otlar qo`shma otlardir. Atoqli otlarning asosiy qismini turdrsh otlar tashkil qiladi. Biroq ular boshqa so`z turkumlari asosida ham yuzaga keladi. Masalan: Asal, Quvonch, Anor kabilar turdosh otdan, O`lmas, Sotiboldi, Turdi, Tursun kabilar esa fe`ldan, Aziz, Botir, Shirin, Vali kabilar sifatdan, To`qsonboy, Oltibek kabilar esa sondan, Bultur, Avvalboy kabilar esa ravishdan hosil bo`lgan atoqli otlardir. Turli turkumga mansub bo`lgan so`zlarning atoqli ot sifatida qo`llanishi natijasida ular o`zining hususiy nominativ mohiyatidan chekingan holda, umumiy semantik ma`no tashuvchi lug`aviy birlikka aylanib qoladi. Masalan, Uchquduq mazkur joydagi uchta quduqni emas, balki umuman shahar tushunchasini anglatuvchi onomastik birlikdir. 2. Turdosh otlar bir jinsdagi otlarning umumiy nomini bildiruvchi otlardir. Masalan, inson, daryo, shahar, kitob, daftar.

Turdosh otlar quyidagi ma'no guruhlarga mansubligi bilan o'zaro farqlanadi: 3. Aniq otlar bevosita narsa-buyum va shaxs, jon-zot anglatadigan otlardir. Aniq otlar bevosita sanash va ko'rish mumkin bo'lgan otlar hisoblanadi. Masalan: kitob, talaba, daraxt, qush. 4. Mavhum otlar his qilish, sezish mumkin bo'lgan otlardir. Ular ham ko'plik affikslari bilan qo'llanmaydigan otlar bo'lib, ularga ko'plik qo'shimchasi qo'shilganda turlicha ma'no bo'yog'i yuzaga keladi. Masalan: sevgi, sezgi, qayg'u, alam, qadr, oriyat. 5. Jamlovchi va yakka otlar. Bir turdagi narsaning o'zini ifodalaydigan otlar yakka otlar hisoblanadi: kitob, gul, daraxt kabi. Birlik shaklida bo'lib, bir xil turdagi narsaning to'dasi, jamini ifodalaydigan otlar jamlovchi otlardir: xalq, armiya, ko'pchilik, pada, jamoa, o'rmon kabilar. 6. Sanaladigan otlar, sanalmaydigan otlar. Sanaladigan otlar, asosan, aniq otlardan tashkil topadi: daraxt, kitob, qalam. Sanalmaydigan otlar modda otlari, og'irlik, suyug'lik o'lchamiga xos otlar va atoqli otlardan tashkil topadi: tuproq, qum, havo, shakar, tuz, yog', guruch, kabilar. 7. Bundan tashqari, tabiatan yakka bo'ladigan va juft holda uchraydigan otlar ham mavjud bo'lib, ular ham otning alohida ma'no turini tashkil qiladi. Masalan: yurak, quyosh, oy, ko'z, qosh, oyoq kabilar shular jumlasidandir. Shuningdek, otlar kim? so'rog'i asosida shaxs hamda nima? so'rog'i asosida narsa otlariga ham ajratiladi. Otlarning bunday tasniflanishi o'zbek tilining, shu jumladan, boshqa turkiy tillarning o'ziga xos xususiyatini belgilaydi. Ayni paytda bu tasnif ularning turli grammatik jarayonda ishtirokida ham o'z aksini topadi. Xususan, shaxs otlari to'liq tuslovchi affikslarni qabul qilgan holda qo'llana oladi: o'quvchiman, o'quvchisan, o'quvchimiz, o'quvchisiz. Biroq, narsa otlari (majoziy ma'nosini e'tiborga olmaganida) faqat uchinchi shaxs ma'nosidagina ishlatilishi mumkin. Shuni ham ta'kidlash lozimki, atoqli va turdosh otlar o'zaro ma'no jihatdangina emas, balki ba'zi grammatik xususiyatlariga ko'ra ham farqlanadi. Masalan, atoqli otlar faqat birlikda qo'llanadi. Ko'plikda qo'llanganda, ular grammatik ko'plik emas, boshqa ma'no bo'yoqlarga ega bo'ladi. Shuningdek, atoqli otlar turdosh otlarga va aksincha, turdosh otlar atoqli otlarga o'tib turadi. Masalan: Lola-atoqli ot, ayni paytda, lola-tog'da o'sadigan gul ma'nosida turdosh otdir. dizel, amper, rentgen, bitner kabi otlar esa atoqli ot asosida shakllangan turdosh otlardir. Atoqli otlarning turdosh otga aylanishida –lik qo'shimchasidan ham foydalaniladi: kattaqo'rg'onlik, toshkentlik, andijonlik kabi. Ot turkumi uch xil grammatik kategoriyaga ega: 1) son kategoriyasi; 2) egalik kategoriyasi; 3) kelishik kategoriyasi. Ism guruhiga mansub sifat, sifat o'rnida ishlatiladigan olmoshlar, ba'zi ravishlar va fe'ning sifatdosh shakli kabi so'zlarga –lar affiksi qo'shilganda otlashish asosida grammatik son tushunchasi yuzaga keladi: yaxshilar, kattalar, kichiklar, o'shalar, shular, avvallari, ilgirilar, ko'plar, o'qiganlar, boradiganlar kabi. Miqdor sonlarga –lar qo'shilgan-da taxmin-chama ma'nosi hosil bo'ladi: Soat ikkilarda uchrashamiz. Ko'plik affiksi fe'llarga qo'shilganda birgalik nisbati hosil qiluvchi –sh\ish affiksi bilan sinonim bo'ladi: bordilar-borishdi, o'qidilar-o'qishdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. М.Мирзаев, С.Усмонов, И.Расулов Узбек тили. Т., «Укитувчи» .
2. Ш. Шоабдурахмонов, М.Аскарова, А.Хожиев, И.Расулов, , Х.Дониёров Хозирги ьзбек адабий тили. Т., «Укитувчи» .
3. М.Ирскулов Тилшуносликка кириш. Т., «Укитувчи».
4. А.Баскаков, А. Содиков, А.Абдуазизов Умумий тилшунослик. Т., «Укитувчи».

TABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЯ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	TABIAT TA'LIMIDA KO'P MADANIYATLI ISTIQBOLLARNING AHAMIYATI	3
2	РОЛЬ ОРГАНИЧЕСКИХ КИСЛОТЫ В ЖИЗНЕ РАСТЕНИЯХ	6
3	ARFAZETIN YIG'MASI VA UNING ALOHIDA TARKIBIDAGI POLISAXARIDLARNI O'RGANISH	12
4	РАСТИТЕЛЬНЫЕ САХАРОСНИЖАЮЩИЕ РАСТЕНИЕ	20
5	THE IMPORTANCE AND SCIENTIFIC SIGNIFICANCE OF LEARNING ENGLISH IN COLLABORATION IN ENGLISH TEACHING	31
6	PROFESSIONAL TA'LIM TIZIMIDA DUAL TA'LIM VA UNING IMKONIYATLARI	34
7	BUTUNJAHON ANTIDOPING KODEKSI SANKSIYALARINING MUTANOSIBLIK ASOSIDA QO'LLANILISHIDA XALQARO SPORT ARBITRAJ SUDINING ROLI VA AHAMIYATI	41
8	CHORI AVAZ SHE'RIYATIDA METAFORA VA O'XSHATISHLARNING LISONIY XUSUSIYATLARI	46
9	FIZIKAVIY KIMYO FANINING TEXNOLOGIYA SOHALARINI RIVOJLANTIRISHDAGI O'RNI	50
10	“ФУНУН УЛ-БАЛОҒА” ВА “БАДОЙЕЪ УС-САНОЕ” АСАРЛАРИДА АДАБИЁТШУНОСЛИК ЛУҒАТЛАРИНИНГ ИФОДАСИ	54
11	АЪЗАМ ЎКТАМ ШЕЪРЛАРИДА ОЯТ ВА ҲАДИСЛАРИНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШИ	58
12	ЛУТФИЙ ЛИРИКАСИДА БАДИИЙ ТАСВИР ВОСИТАЛАРИНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШИ	62
13	ШУКУР ХОЛМИРЗАЙЕВ ҚИССАЛАРИДА ҒОЯ ВА ОБРАЗ	62
14	DETERMINATION OF THE QUALITY INDICATOR OF THE CALCIUM GLUCONATE DRUG USING INFRARED SPECTROSCOPY EQUIPMENT	70
15	THE SIGNIFICANCE OF SPECTRAL ANALYSIS IN DETERMINING THE COMPOSITION OF DRUGS	74
16	DETERMINING THE QUALITY INDICATOR OF PARACETAMOL DRUG USING INFRARED SPECTROSCOPY EQUIPMENT.	78
17	DETERMINING THE QUALITY INDICATOR OF THE GLYCINE DRUG USING AN INFRARED SPECTROSCOPY DEVICE.	82
18	ZAMONAVIY OILA TUSHUNCHASI, OILANING JAMIYATDA TUTGAN O'RNI VAZIFASI VA AHAMIYATI	87
19	NOGIRONLIGI BO'LGAN BOLALAR VA TALABALAR O'RTASIDA INKLUZIV TA'LIMNI SHAKLLANTIRISH	93
20	СОЦИАЛЬНОЕ ВЛИЯНИЕ БОКСА НА ЮНЫХ СПОРТСМЕНОВ	98
21	ЮГУРИШДА ПСИХОЛОГИК ТАЙЁРГАРЛИК: СТРЕССНИ БОШҚАРИШ ВА МОТИВАЦИЯНИ ОШИРИШ УСУЛЛАРИ	102

22	ВЛИЯНИЕ СИЛОВЫХ ТРЕНИРОВОК НА СКОРОСТНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ БЕГУНОВ НА КОРОТКИЕ ДИСТАНЦИИ	106
23	EPHEDRANING DORIVOR XUSUSIYATLARI VA TIBBIYOTDAGI AHAMIYATI	110
24	IQLIM O'ZGARISHINI ANIQLASHDA MASOFADAN ZONDLASH USULIDAN FOYDALANISH	117
25	QISHLOQ XO'JALIGIDA ELEKTR ENERGIYASIDAN FOYDALANISH	122
26	KICHIK BIZNES BOSHQARUVINING RAQAMLI IQTISODIYOTDAGI HOLATI	125
27	BIOLOGIYA FANLARINI O'QITISHNING MAQSAD VA VAZIFALARI HAMDA TAMOYILLARI	127
28	HERBERT SPENSERNING KONFLIKTOLOGIYA MUAMMOSIGA YONDASHUVI	130
29	SUV TIRIKLIK MANBAI	135
30	PROTEINLAR	139
31	MIKRO VA MAKROELEMENTLAR	143
32	TIJORAT BANKLARI VA ULARNING TASHKILY TUZILISHI	146
33	BANKLARGA VASIY TAYINLASH	150
34	IQTISODIYOT NAZARIYASI FANINING PREDMETI VA VAZIFALARI	154
35	THE COGNITIVE BENEFITS OF BILINGUALISM AND MULTILINGUALISM ON BRAIN DEVELOPMENT	159
36	MODDALARNING MAGNIT XOSSALARI	163
37	YORUG'LIKNING TO'G'RI CHIZIQLI BO'YLAB TARQALISHI. OY VA QUYOSH TUTILISHI	166
38	ORGANIK CHIQUINDILAR VA ULARNI QAYTA ISHLASH TEXNOLOGIYALARI	169
39	KIMYOVIY FORMULA, VALENTLIK, INDEKS HAQIDA TUSHUNCHALAR	172
40	ATOQLI VA TURDOSH OTLAR	175

***Напоминание!** — Образование наука и инновационные идеи в мире || Авторы несут персональную ответственность за правильность цифр и данных в статьях и планах занятий, включенных в мировой научно-методический журнал, и за правильность приведенных цитат.*

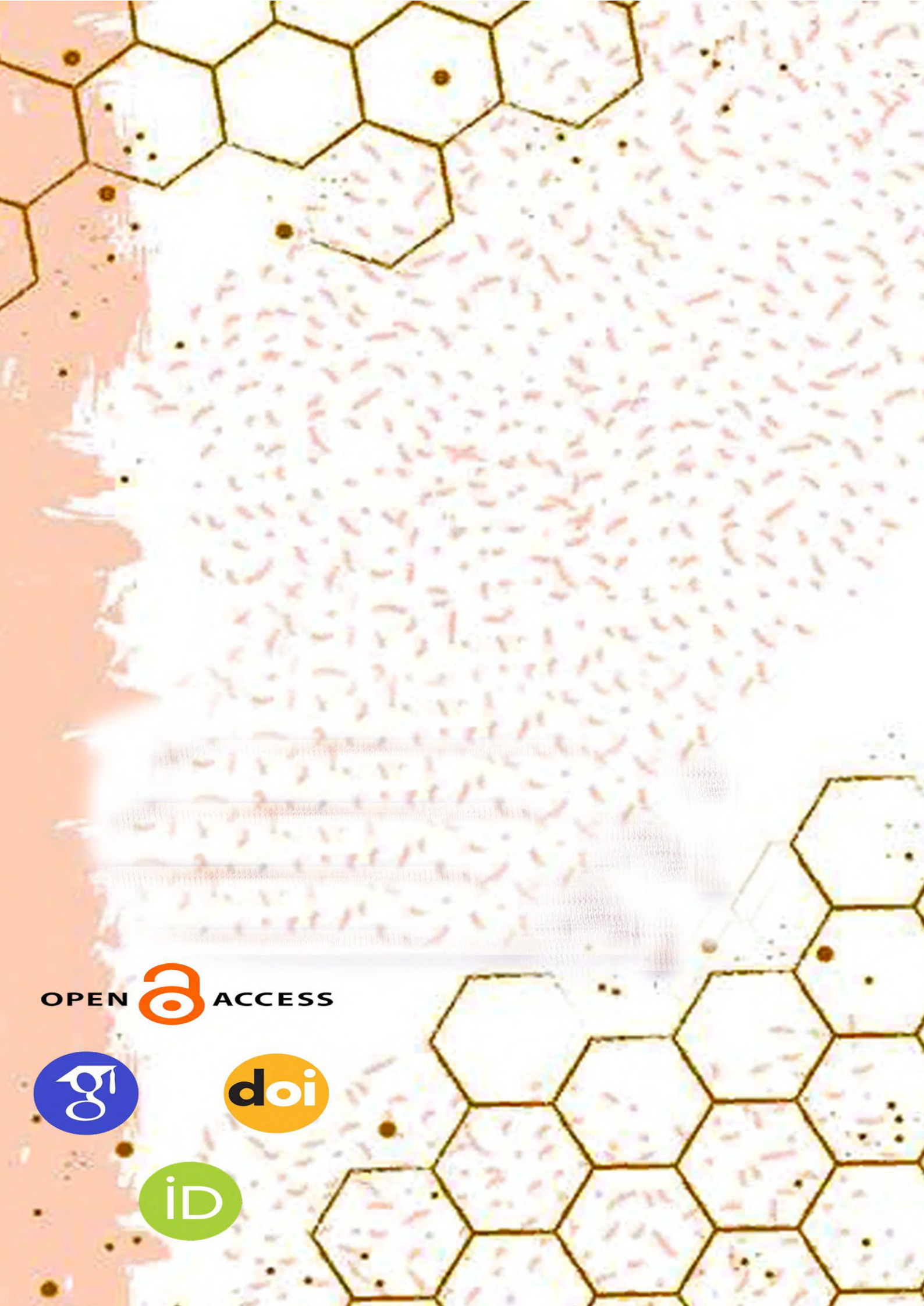
**Главный редактор:
Семёнов Владимир Львович**

**Помощник редактора:
Абдурахманов Бобуржон**

**Подготовитель к публикации:
Халиков Тохирджон Шавкатжонович**

— Образование наука и инновационные идеи в мире всемирный научно-методический журнал, 2024-г.

OPEN ACCESS

